

891.99ւթ.
Բագին

1 / ՉՄԵՌ 2001

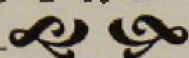
ՅԱԿՈԲ ՕՇԱԿԱՆ

**ՀԱՐԻՐ ՄԵԿ ՏԱՐՈՒԱՆ
ՀԱՃԻ ԱՊՏՈՒԼԼԱՇ**

Երեւանի մէջ յայտնաբերուած է «Հարիր մեկ տարուան» ընդհանուր խորագիրին տակ ծանօթ Յ. Օշականի եռագրութեան երկրորդ միաւորին՝ «Հաճի Ապտուլլաի» վեղին վեց ծեռագիրներէն մէկը, որ անցեալ տարի «Աղուլուն» հրատարակչութեան կնիքով լոյս տեսաւ, խմբագրական ահագին հարցեր յուզելով:

«Բագին»ի ներկայ համարը ուշադրութեան յանձնելով տարագան, հնարաւոր սահմաններուն մէջ կը փորձէ հարթել հոն տարգուած թիրիմացութիւնները...

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

- 1.- Պ. ՍԻՄՈՆԵԱՆ Բանաստեղծություններ
- 8.- ՇԱՀԱՆԴԻԻԻՍ Ուսուցիչ
- 17.- Փ. ՋԵՐԱՆԵԱՆ Բանաստեղծություններ
- 22.- Ս. ՍԱՆԻՆԵԱՆ Մաթեմատիկ
- 45.- Ս. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ Բանաստեղծություններ
- 50.- Մ. ՎԱՐՊԱՆԵԱՆ Անապատներ
- 55.- Ն. ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ Գաղտնիք
- 62.- Ս. ԴԻԴԻՔԵԱՆ Գծափափ վարդ
- 64.- » «Կամայական վերաբերումներով»...
- 69.- Յ. ՕՇԼԱՅԱՆ Հանի Ապստոլյան
- 85.- * * * Թիւրքական եւ մասամբ
մոտիկ
- 102.- Մ. ՇԱՐԱՊԻԱՆԵԱՆ Այլ փրփր (1919-2000)
- 107.- Ս.Լ. ՓՐՔՏԻ Բանաստեղծություններ
- 111.- * * * Նշմարներ
- 120.- * * * Լոյս տեսան
- 129.- * * * Սշակութային յուրեր

ՅԱԶՈՐԴ ԹԻՒՆՎ

* ՎԱՐՊԱՆԵԱՆ - ՕՐԱԳԻՐ-1936-1937-1938

* ԱՅԿԵՍԱՆԱՅԻՆ ԸՆԴՈՒՆՈՒՄԵՐ...

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ՝ «ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ»Ի ԿԵԴՐ. ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ

Բագին

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԳԱՆՈՒԹԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵԱՅԻ

Խ. ՏԱՐԻ ԹԻԻ 1 ԶՄԵՌ 2001 ՊԷՅՐՈՒԹ

Պ. Սիմոնեան

ՄՈՄ ՄԸ ՄԻԱՅՆ 2000 ԱՄԵԱԿԻ ՏԱՐԵԴԱՐՁԻԴ

Ծնա՛ր ծնունդներուն ամենէն ուրոյն ոճով՝
աներկունք...
Աստղերը այդ օր ի՞նչ շշմեցացին
ոչ ոք կը յիշէ...
Կ'ըսեն.
- Լո՛ւտ պլպլացին...
Բայց լուռ չեն այսօր
տարեղարձիդ մոմերն անշէջ...
այլ երկինք հայող Աշքիդ ցոլքով
կը պսպղան
եւ թաքնօրէն կը թափանցեն
հոգիներու վարագոյրէն...
Լոյսը չ'ըլլար
Լոյսից Հրաշքն Քու Աշքերէդ պիտի ցայտեր
ու այն ատեն՝
աշխարհ մը լոյս ո՞ւր պիտի բաւեր...
Անհունից հունով հունաւորէր երկինք-երկիր
տարանջատուած
ու մութից մէջ մթնշաղուած...

Չհասկցա՛ն

որ լոյսին չափ արագաթիռ
որ լոյսին պէս ուշաթափող

Քու Աչքերէդ

իմաստութեան կայծոռիկներ տարափեցին...

Ու զարմացան,

որ Աչքերդ, — մարդու աչքեր, —
իմչպէ՛ս՝ այդպէ՛ս
կը սուգուէին խոր Անդունդը հոգիներուն

ու անիմանալի խորհուրդները կը պեղէին
հոգեյատակին...

Ու նայուածքէդ որքա՛ն լոյսեր լուսախեղդ դա՛րձան
հոգիներէն որքա՛ն կայծեր թռան

դէպի ծովը Անհունին...

Անհունին չափ անհուն էին

Քու Հայնացքիդ հորիզոնները հեռասփիւռ...

Հեռուն մօտ էր

ու աստղերը չհեռացան քեզմէ երբե՛ք...

Լոյսեր առին, լոյսեր տուին

Հաղորդութեան բաժակներով...

Բաժակները լի մնացին

Արմատներուն առուններով
ու Սէրերուն ակունքներով...

Սէրը խմեց ջուրն իմ մաքուր

Ակնաղբիւրէն քու Հոգիիդ...

Հիր չգնաց Հոգիդ երբե՛ք օտարացող տաճարներուն.

Տաճար ըրիր Հոգիդ Անբաւ համայնական սիրոյ Փառքին,
որ անխորան խորան որպէս՝ միաց՝ մաղեց

Բիրեղն աղտէն...

կամ՝

փակեց Դուռը մերսէն-դուրսէն ապականող ոլորտներուն...
աւազն հողէն...

կամ՝

Հողը դարձուց Սուրբ Հայրենիք Մարդու Որդւոյն...

Կապոյտն մութէն...

կամ՝

Որ Բեհեզով Կապոյտն ըրաւ Խաղաղութեան երկինք զեղուն...

Հացը քարէն...

կամ՝

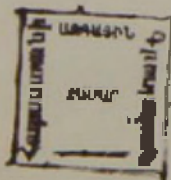
Կենաց Հացը անհատների, համեղագոյն կերակուրէն...

Մարդը որդէն...

կամ՝

ձերբազատեց Մարդը բոլոր մակարոյծի սողանքներէն...

Հոգին մարմնէն...

20559-244

147-2001

Կամ՝
բարձրացուց Հոգին քիթեղ մարմնին մահու ճախճախուտէն...
Կեանքը մահէն...

Կամ՝
փոխարինեց մահուան Մահազդն Կեանքի շողակ երանութեամբ...
Սէրը ոխէն...

Կամ՝
սիրոյ տուաւ Իշխանութեան համատարած խորք ու ծառայ...
Լոյսն ստուերէն...

Կամ՝
փախուստ տուաւ Ստուերներու անդէմ գոյնէն...

Քու ծնունդէդ
Երկու հազար տարիներ ետք,
Բիմա Շորէն

աշխարհ մը մեղք ծանրացած է հէք մարդկութեան
վատոյժ ուսին...

աշխարհ մը մեղք կուտակուած է հեռու եւ մօտ
Տարածքներուն...

Լուսին թռած մարդը անգամ
Քեզ կը սպասէ...

ու կը սպասե՛ն... դէռ կը սպասե՛ն...
computerի ստեղծերուն աղօթքներով...
internetի արագասոյր ղողանջներով...

Եթէ պիտ' գաս
մի' յամենար...

աթոմական ռումբէն ահեղ ճգնաժամով
մարդն ու մեղքը գիրկընդխառն
քաղաքակիրթ վայրավատին
մօտը կ'ապրին...

Երկու հազար Տարեդարձիդ
ամէն հանդէս, ծէս ու կրկէս խեղկատակով
անցան անայց...

Քանի ուշ չէ
մահէն առաջ ու աւերէն
Եկուր փրկէ Մարդու Որդին
մեղսաթաթաւ ու ահաբեկ...:

Տարեդարձիդ իբր նուէր՝ համեստօրէն
Մոմ մը միայն ես հոգիիս մէջ վառեցի...

5, Յունուար, 2000

2001

ՏԱՐԱԳԻՐ ԼՈՅՍԻՆ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ

Պատահ մը լոյս թգկտուած Վարագորի
 ետին կու լայ...
 Արցունքները դարի սարսուռ՝
 Քարացումէն կը պսպղան...
 Ռ՞վ կը տեսներ Յոլքը խորքին,
 որ կը հոսէր դարէ ի դար
 կամ կը յիշէր երկինք ձգած
 ստուերները տարագրուած...
 Զեռք մը անգութ պոկած էր Զայն
 իր արմատէն,
 լոյսի անհաս ակունքներէն
 կամ անջատած իր Անհունին Օթեւանէն...
 Քաղտնիքները կը յածէին երկրէ երկիր
 անծայրածիր.
 ու չեն բացուիր ծալքերը մութ արշալոյսին...
 լոյսը անվերջ կը փնտռէ Տարագորի իր Կայքէն
 Նափուիի իր խորշերէն
 երկինք թողած
 երկիր իջած
 կանթեղ վառած իր Ոգիին հողն հնաւանդ,
 որ կը տքայ,
 արիւն կու լայ
 իրմէ մեկնող, տարանջատուող մէն մի Շունչին
 համար վաղուան
 ծաղկաբացին
 կամ տարագոր բեկորներուն՝
 որոնք հիմա ովկիաններուն ու ծովերուն
 ափունքներուն
 աղերն ամբողջ կու տան դեռ կուլ...
 Լոյսը երբե՛ք չխայտացուց թրթիռները իր նուաղուն...
 ու չտեսաւ շուրջը դարձող ստուերները լուսաթափանց
 կամ չթաղուած մեռելները, որոնք հանգչած
 կը ննջէին մութին սփռած խաւին դիմաց...
 Տարագոր էր... երբ կ'եղերգէր Հայ Աշխարհը...
 Հողէն հոսող երբ արիւնը կը բարձրանար
 Լեռ ու երկինք...
 Լեռ ու երկինք փուլ կու գային
 աւազներուն գիրկը նետուած աղօթաձայն մը մունջներուն,

որոնք հետքով Լոյսին անյայտ
կ'անհետէին.

ու Տարագիր Լոյսին մտան տեղահանուած
բեկոր-բեկոր, մասունք-մասունք կը ցրուէին...

Լոյսն Տարագիր խայտաջ յանկարծ...
թափօրներու զուարթաձայն ու նարեկեան աղօթքներէն,
վերադարձի շնորհագարդ շարականէն,
որ զինք կ'ուղղէր
իր Սրբալոյս Մեկնակետին
իր Անհունի Օթեւանին...
Տարագիրի դեգերումէն
Դարձը Լոյսին
հոգիները կ'այլակերպէր...

24, 'Իեկտեմբեր 2000

ԱՃԻՒՆ

Հողերուն տակ կամ հողէն դուրս
անհիւնները կը սաւառնին...

եւ օդին մէջ կը խլրտին:

Կայքեր չկան...

ծառերն անճիւղ ու անսաղարթ

փայտէ սիւներ:

Կարելի չէ
հոն ոչ թառիլ
ու ոչ հանգչիլ
ո՛չ ալ ննջել...

Յրիւ-ցրիւ փոշիներէն կը հաւաքեն
մեռելաձայն անապատի աւազներէն դեռ չյառնող
երազներու կտրտուած ու չթաղուած գօս բեկորներ...

Այսքան անհին ո՛րք ցանցներ
տեղադրեն...

աւազի պէս չպարփակուող, — լռած մոմիա, —
դուրս կը յորդին հողին տակէն
արեան գետի ընդերքներէն...

Խնաքարի Խղճի խաշով կը ճենճերին,

կը թափառից անապատում տուններու պէս...

Աճիւններու ճիշը խղճիս՝ ողողուելով կը նուաղիմ:

Անկարող եմ բաժնուելու

տարանջատուող բջիջներէն,

որոնք մէջս բազմած Հողի

աներելոյ՝ Տարածքներուն

ու ոգեղէն Ոլորտներուն

հիւլէներն են բջիջաձայն աճիւններու...

Կայծ կ'որոնեմ անմաշ Գանկի սա Աճիւնէն,

որ բոցկի չանէանայ

տարագիրի սա ապակեայ

դարանին մէջ, որ փխրուն է

ու անապահով...

Ժամանակին Հովը կու գայ ու կը ցրուէ

անէութեան սաղմերուն մէջ...

Չհասնարձած աճիւններէն

խաչքար շինեմ

երկինք դրկեմ,

որ Աստուծոյ ջիւշ հայեացքին տակ

մեր համասփիւռ աճիւններու

համատեղման հրաշագործ ծէսին հսկէ,

Աճիւն սրսկէ...

29 Հոկտեմբեր, 2000

ԵՂԵՌՆԻ ԽԱՉՔԱՐ

Վերապրած շունչ մը զերթ՝ զգայագորկ

եղեռնի Բեկոր...

որ ճաքճաքած կարկառեցաւ

արիւնլուայ խաչքակէն...

յարալէզները հիմ մեռեր էին

շունչ չտուին

Խաչերու խորձին,

որ շնչատ մխաց ու դեռ կ'առկայծի լոյսին Կապոյտով...

Կեանքին որոնման յոյսերով յեղց

թափառեցաւ ան՝ աշխարհի թափուր դամբաններուն մէջ...

տեղ չգտաւ եղեռնախոյս թանգարաններու

դարաններուն մէջ...

Անյայտ Աստուծոյ ստուերներուն հետ միախառնուած
Խաչը փնտռեց երկինքէն անդին

Անյայտութեան մէջ...

Կակիծը արեւան մնալիս նման
այրեց աւազին հետքերը քալող,
որոնք ցիրուցան մնացեր էին Քարի պոռնկին
ու ընդհատ-ընդհատ դեռ կ'երազէին
Քարին համբարձման Եղելութիւնը...:
Եղանակները տարամերժ էին
Անյայտը փնտռող խաչերուն համար,
որոնք երկինքէն կախուած Կանթեղին
լուսաձիր ակով
հեռուի աստղերու առկայծ մոմերը կը հրահրէին...

Երկինքը չուներ ոչ մէկ դամբարան
Եղեռնի անթաղ Խաչքարին համար...
վերապրող լոյսին շուրջով համակուած
կը շրջէր անմեռ երկիրէ երկիր

աշխարհացունց Յաւ մը ճշալու...
վերքեր փոքրփրելու
Քարեր շրջելու
ու մեռելներու
անշիրիմ երգը
եղերերգելու...

Արին կար վրան

մերժեցին բոլոր արձաձարաւները
երկնքի-երկրի աղօթք կար վրան
մերժեցին բոլոր խաչակիրները
հալածանքի խոց, մրմունջ կար վրան
մերժեցին բոլոր անաստուածները
հողի երազանք ու տառապանքներ կային դեռ վրան
մերժեցին բոլոր ցնցոտիները

Պայքարի հոտ կար

վրան Խաչքարի
մերժեցին բոլոր արդարութենէ խուսափողները...

Խաչքարն Եղեռնի

հեռու աշխարհի միակիչ մեղքերէն
վերապրած շուրջով
կը հանգչի, կ'ապրի երկարաշունչ սուրբ կեանքի տրոփով
ամէն հայու ու հայորդիներու
հոգիի Տան մէջ՝ Հնոց տենչերու...:

Պէտք

13 Դեկտեմբեր, 2000

ՊԷՊՕ ՄԻՄՈՆԵԱՆ

Շահանդութատ

ՈՒՍՈՒՑԻՉՍ

Ընթերցանութեան պաճ մըն է. կարդացողը ես չեմ, այլ՝ ուրիշ մը: Ծերութեան սահմաններէն ներս մտած, բայց առոյգ մարդ մը, որ բնաւ չ'ընդունիր, թէ արդէն ութսուն տարիքը վաղուց անցած է: Իր առոյգ տրամադրութիւնը մատնանշելու համար բարեկամներ յաճախ տախտակին կը զարնէին ու կ'ըսէին.

- Աստուած երկար կեանք տայ ձեզի, պարոն Յակոբ, մաշալլահ...:

- Ինչո՞ւ կը զարմանաք, 1913ի ծնունդ եմ: Ես ժուժկալ մարդ եղած եմ: Ո՛չ կը խմեմ, ո՛չ կը ծխեմ, կանուխ կը քնանամ, չափաւոր կ'ուտեմ...

Ինչ փոյթ, թէ ծնած է 1913ին, ութսունը անցած է, բայց կը կարդայ առանց ակնոցի: Զօրաւոր տեսողութիւն ունի, առողջ կոկորդ: Քիչ մը ականջը բաներ մը կը փսփսայ...: Կարդալու պաճուն ձայնային ոչ մէկ խանգարում, նոյնիսկ կաթիլ մը ջուրի պաճանջ չի զգար կոկորդը թրջելու: Երկու ժամ տեւող ընթերցանութեան ընթացքին յոգնութեան ոչ մէկ նշոյլ: Այս մարդը նախակրթարանի օրերու իմ ուսուցիչն էր, զոր չէի սիրած, որովհետեւ բնաւ չէի կմկմար պատմելու կամ ընթերցանութեան պաճերուն, իսկ Վարդուկ...

Ես կը կարդայի իրեն «Ջուրի պէս»: Կը գնահատէր աշխատասիրութիւնս եւ թէեւ բարձր նիշ կը դնէր, բայց Վարդուկինը կէս կամ մէկ նիշով աւելի բարձր կ'ըլլար: Հիմա դերերը փոխուած են. ո՛չ ինք ուսուցիչ է, ոչ ալ ես՝ աշակերտ: Սակայն այս օրերուն կարիքը ունիմ ընթերցողի մը, քանի որ բժիշկը ինկադրած է չոգնեցնել աչքերս:

- Նատ քիչ կարդայ.- պատուիրած էր ան...

Սարսափելի... «Նատ քիչ կարդալ», կը նշանակէ բնաւ չկարդալ: Քիչով գոհանալ կարելի՞ է ընթերցանութեան կուլւածին մէջ, երբ թերթերու եւ դիրքերու դէգեր աչքերուս կը նային աղերսագին, ու կը խնդրեն, որ դիրքնք չոյեմ, գգուեմ, զրոյցի նստիմ իրենց հետ, հասկնամ իրենց միտքը, տրամադրութիւնը: Չէ՞ որ իւրաքանչիւր դիրք մարդ մըն է, մարդու մը ներաշխարհը, հոգիին գաղտնի ծալքերը բացող անգաղտնապաճը, գիտութեամբ եւ խորհուրդներով թաթաւուն աշխարհը...: Կը մտածէի անգրագէտ մարդոց մասին, թէ ինչպէ՞ս կ'ապրէին առանց կարդալու: Օրինակի համար՝ սա երկու քոյրերը, որոնց հոգն ալ չէ աշխարհը: Տեղեակ չեն, թէ ինչ կը նշանակէ կարդալ, աշխարհին հարցերը իմանալ: Անոնք կ'աշ-

խատին, կ'ուտեն, այցելուներ կ'ընդունին, երբեմն եկեղեցի ալ կ'երթան: Ձի՞ քաւեր...

Պարոն Յակոբ կը կարգայ Հաճոյքով, ուրախութեամբ, կիրքով, ինչպէս Հին օրերուն, դասարանին մէջ, իր թաւ ձայնով, որմէ կը դողայինք: Տարիներու ձիւնն ու փոշին, քրտինքն ու տառապանքը ոչինչով խանգարած են անոր զօրութիւնը: Տարիները կարծես վախցած են իրմէ, խուսափած են դիտողութիւն կատարելու, արդելակելու անոր եռանդը, կորովը: Չեն րսած իրեն.

- Պարոն Յակոբ, ա՛լ կը քաւէ, յոգնեցար, մի՛ կարգար...

Բայց ինչո՞ւ յոգնի... ինչ փոյթ, թէ դինք դադրեցուցած են աշխատանքէ, «քոնի», օրէնքի ճամբով պաշտօնագրկուած է, Հանգստեան կոչուած: Ինչ Հանգիստ...: Ան օրական էջերով գիրք ու օրաթերթ կը կարգար, կու տար իր կարծիքը, քննադատութիւններ կ'ընէր, կարդացածը արժեւորելով տող առ տող: Տեղեակ է գաղութին թէ աշխարհի անցուդարձերուն, ապա իր տեղեկութիւնները կը փոխանցէ անգրադէտ դրացիներուն, բարեկամներուն:

Հիմա, իրեն Համար ամէնէն Հաճելի ու Հետաքրքրական վայրը իր նախկին աշակերտուհին քնակարանն էր, ուր կու գար կանոնաւոր կերպով ամէն յետմիջօրէններուն, ու կը կարգար: Ինք կը կարգար ու աշակերտուհին մտիկ կ'ընէր, ինչպէս յիսուն տարի առաջ, գասաւանդութեան պահերուն: Այսու-Հանգերձ պայման մը դրած է. պիտի կարգայ իր նախասիրած գիրքերը կամ յօդուածները: Չէր սիրեր սիրային վէպերը, անհրապոյր եւ «նորարար» բանաստեղծութիւնները: Իր կարդացած նիւթերը կուտ-կորկուտ պէտք է ունենային: Զուր ու փուճ խօսքերէն ախորժողը չէր: Իր նախասիրութիւնները կ'երթային յեղափոխական, Հերոսական յուշապատումներու ու երգիծական, իմաստասիրական գրականութեան:

Յակոբ Պարոնեանի եւ Երուանդ Օտեանի ամբողջական գործերը աւարտած ենք արդէն: Խնդայէն մարած ենք «Ազգային ջոջերու» եւ «Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս» Հատորներուն ընթերցման պահերուն: Ընթերցման միջոցին կը կանգնի, կ'ընդհատէ ու մեկնաբանութիւններ կը կատարէ, բացատրութիւններ կու տայ.

- Կը տեսնե՞ս, թէ Երուանդ Օտեան որքան լաւ կը ճանչնայ մեր սուտ գործիչները: Մարդիկը Եւրոպան պտտած են ու դրամ պահանջած Հոսկէ-Հոնկէ: «Մի քիչ փող ուզարկեցէք...»: Եթէ այս գիրքը չկարդայինք, ուրկէ՞ պիտի իմանայինք այսքան տեղեկութիւն: Գիրքին անունէն ալ բան չես ակնկալեր. «Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս»... Կը կարծես, որ զրօսաշքրջական արկածախնդրութիւններ պիտի պատմէ...

Պարոն Յակոբ իր նախասիրութիւնները ունի, բայց ես տղիմ նախասիրութիւններս ունիմ: Երբեմն միջին եզր մը կը դռնենք ճաշակները ներդաշնակելու: Երբ բանաստեղծութեան

գիրք մը երկարեմ իրեն, մասնաւորաբար նոր լոյս տեսած գիրք մը, կ'ըսէ.

- ՄՖ, դարձեա՞լ այս պո? մարդոց գիրքերը... վերցուր, նանրմ: Ես քեզի Դանիէլ Վարուժան, Սիւսաննա, Գուրեան եւ Զարենց սորվեցուցի...: Այս քու բանաստեղծներդ թող տող մը գրեն Վարուժանի կամ Զարենցի ոճով... Կրնա՞ն...

Հունձէ կը ժողվեմ մանգալով, լուսնակը ետքս է:

Ակօս-ակօս մամ գալով, սիրածս ետքս է:

«Կը տեսնե՞ս որքան պարզ է ու մարդկային, համամարդկային...: Քեզի հազար անգամ քսի, որ այս գիրքերը չեմ կարդար. այս բանաստեղծը թող ուրիշին կ'ըսենք իր գիւտերը: Ես զրաբարագէտ ուսուցիչներ ունեցած եմ: Ես Անթիլիասի վանքի աշակերտ եղած եմ: Այս անսակ զրականութիւն չեմ մարսեր... կը հասկնա՞ս...: Իմ ուսանողութեանս ժամանակաշրջանին Վանքը իր ոսկեղարը կ'ապրէր: «Էքոյ նորմալ»ի համագործակցական կը ստանայինք. լեզուներ ու գիտութիւն կը սորվէինք: Ինչ գորաւոր էր մեր ֆրանսերէնը:

- Է՛հ, այսօր ի՞նչ պիտի կարդանք...

Ձեռքին սեղմած է Հաստափոր Հատոր մը, կը հարցնեմ.

- Արդէն բերած էք Հատոր մը...

- Զօրավար Անդրանիկին գիրքը բերի. 700 էջոց գիրք մըն է, արդէն կարդացի 200 էջ. անաչառ ըլլալ կը թուի Հեղինակը: Գիտե՞ս, Անդրանիկին մասին քսի-քսաւներ շատ կան...: Այս Հեղինակին դրածը կարծես լաւագոյնն է: Բերի որ միասին չարունակենք: Ականջներդ լաւ բաց. քոյոր «կողմերուն» տեսակէտներն ալ ներածուած են Հոս կարծես:

*

* * *

Ընթերցանութեան սա լուռ պահուն միտքս կը սաւառնի Հեռուն, կը բաղդատեմ Հին օրերու երիտասարդ ուսուցիչը նոր օրերու ծեր բարեկամին Հետ, որուն սաթէ մազերը նահանջած են՝ միանալու անցնող տարիներու նահանջին: Խիտ ու սեւ մազեր ունէր Պարոն Յակոբ, սեւ ու պարզ, որմէ քանի մը թելեր կը ցցուէին գանկին վերեւ, ու ինք շարունակ ձեռքով հանդարտութեան ու շտկուելու կը հրաւիրէր զանոնք: Իր խստադէմ արտայայտութիւնը ոչինչով փոխուած է. նոյն կարծր շեշտը ու թանձր, պղնձեայ Հնչականութիւնը: Կը կարդայ ուժեղ շեշտով, ուշադիր ու կեդրոնացած, յամենալով այն բառերուն վրայ, որոնց խորքն ու իմաստը ազգային հարցի մը շուրջ կը դառնան կամ քանաձեւ մը կը խտացնեն: Երբեմն կ'ընդհատէ կարդալը շատ Հետաքրքրական էջի մը վրայ, նիւթին Հետ առնչակից հարց մը յիշելով, ու կ'ուզէ զայն իմ սեփականութիւնը դարձրնել: Այսպիսի պահերուն է, որ իրմէ լսած եմ. «Հայկական ջարդերն ու ցեղասպանութիւնը ծրագրած ու հրահրած է ժազու-

մով հրեայ Սելանիկի երեսփոխան էմմանուէլ Քարասու անունը»։ Կ'ըսէր ու կը մանրամասնէր. թէ այս տեղեկութիւնը ո՞ր թերթէն քաղած էր, թէ՛ պահած է Քարասուի նկարը իր յուշատետրին մէջ, իբրեւ վկայութիւն։ Օր մըն ալ ինծի բերաւ այս վաւերացողութիւնը, եւ աւելցուց.

– Չմոռնաս, երբ ես մեռնիմ, այս փաստը յիշէ...

Ուրիշ օր մը կը յիշէ Ռամսայի Մելիքութիւնները ու կը յարէ.

– Քեզի սորվեցուցած եմ ժամանակին, միտքդ պէտք է մնացած ըլլայ։ Այսօր շատ կը գրուի ու կը խօսուի Ղարաբաղի կամ Արցախի մասին։ Ըսէ տեսնեմ անունները Ռամսայի հինգ մելիքութիւններուն։

Կը կատարեմ իր հրահանգը հին օրերու աշակերտ աղջնակին նման կրկնելով. «Վարանդա, Կիւլիստան, Սաչէն... չորրորդը կ'ուշանայ... Ը՛, Ը՛, լեզուիս տակն է, պարոն... Այո, գիտեմ, յիշեցի.

– Գիտե՛մ որ գիտես, իմ սորվեցուցածս պէտք չէ մոռցուի։

– Ջրաբերդ, Տիգակ.– ինք եւս անհամբերութեամբ կը կրկնէ կարծրաձայն։ Կարծես՝ դատարանին մէջ ըլլայինք, Հոն, Քառասուն Մանկանց վարժարանի մէկ դասարանի մէջ։

Ուրիշ հանդիպումի մը պահուն կը խօսի առողջապահութեան մասին.

– Վանքին մէջ ունէինք բժիշկ ուսուցիչ մը, գիտական դասեր կը դասաւանդէր։ Անդադար կը կրկնէր ան.

– Տղաք, առողջութեան հիմնական տուեալներն են գլուխը զով պահել, ոտքերը՝ տաք, ստամոքսը՝ լաւ մարսողութեամբ...

Այս նախադասութիւնը կը կրկնէր Ֆրանսերէնով, ապա կ'աւելցնէր պարծանքով.

– Ի՛նչ կարծեցիր, մեր Ֆրանսերէնն ալ զօրաւոր էր։ Ֆրանսերէն չարագրութիւն ալ կը գրէինք։

Ինք կը կարդար, իսկ ես կը վերջիւնէի իր մաշած կամ կիսամաշ, մութ կանաչ զգեստը, շատ մաքուր ներկուած կօշիկները, եւ շատ մաքուր, արդուկուած թաշկինակը։ Իսկ այսօր այդ զօրաւոր, հեղինակաւոր ուսուցիչը, որ տակաւին կը կարայդ զօրաւոր, հեղինակաւոր ուսուցիչը, որ տակաւին կը կարդայ առանց ակնոցի, ձայնը՝ անփոփոխ, կրնայ դողացնել հարիւրաւոր չար աշակերտներ, հանգառեան կոչուած է։ Հիանալի ճշդապահութիւն մը ունի ան, երբեք չի դաւաճաներ ժամադրութեան։ Միշտ նոյն ժամուն կը ժամանէր, հինգ վայրկեան կանուխ, բայց երբեք ուշ։ Ես սրճամանը կը դնէի օճախին, իր ժամանումէն հինգ վայրկեան առաջ, ու հազիւ ներս մտած՝ սուրճը կը հրամցնէի անոր։

Իր կարգացած գիրքերէն կը յիշեմ Օմար Ռայեանի քառեակներու հատորը, որուն ընթերցումը ընդմիջուեցաւ ամիսներով, երբ Առնէ «ազատագրութեան» պատերազմը սկսաւ։ Գիրքը պահեցի սեղանին վրայ, սպասեցի ամիսներով, որպէսզի ամբողջացնէինք մինչեւ վերջին տողերը։ Ան քանի մը

քառեակ գոց գիրէր: *Ու երբ վերադարձանք մեր նախկին օրերուն, դիրքը ձեռք առաւ, նախ՝ արտասանելով իր գոց ըրած քառեակը: Կը սիրէր մասնատրաքար Հատորին առաջին քառեակը.*

Մահուան քաշած նետին հանդէպ
Լամէն վահան անօգուտ է,
Արծաթի եւ ոսկու տուած
Շէնդութիւնն անօգուտ է:
Աշխարհը որքան խոր գննեցի եւ տեսայ, թէ
Բարի գործէն զատ ամէն ինչ անօգուտ է:

Ըս վատ գործեմ՝ ու վատ ամեն
Ու դուն ինձ վատ պատիժ տաւ,
Ուրեմն ի՞նչ է տարբերութիւնը
Իմ եւ Բո մէջ, ով Աստուած:

Անակիզքին գաղտնիքները ոչ դուն գիտես ոչ ալ ես,
Վարագոյրին ետին լնճ որ կը րարանջենք մենք նրկուքով.
Վարագոյրը երբ որ քացուի, ոչ դուն կը մնաս եւ ոչ ալ ես:

Քայլերդի նման կը հնչեն իր խօսքերը աստուածաշնորհ պարսիկ փիլիսոփային: Հին օրերու աղնուաչունչ ուսուցիչս, նոր օրերու բարի այցելուս եւ ընթերցողս հրածեշտ կու տայ, իբրեւ գոհունակութիւն՝ օրաթերթ մը անութիւն, գոր հետը կը տանի, առանձնութեան մէջ կարգալու, ետքը ինծի փոխանցելու, եթէ արժանի գրութեանքներ, կամ՝ սխալներ գտնէր հոն:

Ոգեւորուած պաշտօնուն ընթերցանութեան պաշտօն կը ջնջուէր ինքնաբերաբար, երբ յիշէր իր երիտասարդութեան օրերը: Երկու աշխարհ ունէր ան իր հոգիին մէջ, որոնցմով շնչած, ներշնչուած, կեանքին օրերը իմաստաւորած էր ան: Նախ՝ Դպրեվանքի ուսանողական տարիներու կեանքը, ապա՝ ուսուցչական ասպարէզը: Երբեմն երկու աշխարհները իրարու կը խառնէր, կը միացնէր զանոնք, ու կը վերածուէր ամբողջական մէկ աշխարհի, միաձուլուած մտքին ու սրտին թելերով: Ինչ եռանդով ու կիրքով կը խօսէր 65-70 տարիներու անջըրպետով մը բաժնուած իր երբեմնի կեանքին մասին: Ձէր սիրած Դպրեվանքին մէջ դասաւանդող կարգ մը ուսուցիչները, դասատուները, եկեղեցական թէ աշխարհական: Ինք ծնած ըլլալով Կիլիկիոյ Մարաշ քաղաքը, որքացած, թուրքին դաժանութեան ու ջարդին դէմ դիմաց եկած, աքսոր տեսած, յետոյ՝ մինչեւ իսկ թուրք լակոտի մը հետ կռուած գետափին...

Դառնութեամբ կը յիշէր եկեղեցական ուսուցիչի մը անունը, որ կողմնակալ եղած է այնթապցի ուսանողներուն նկատմամբ...: Ինք վիրաւորուած է այդ «գատողութենէն»,

բայց չէր կրցած արաւայայտել իր տրտունջը: Հիմա, լայնաբերան վկայութիւններ կը բերէր, ու ես կը հաւատայի իր անեղծութեան, ճշմարտախօսութեան: Բայց նոյն այդ ուսուցիչը Սուրբ Յակոբի տօնի նախատօնակին, երբ իրեն վստահած է սուրբ գրային ընթերցումը՝ տաճարին մէջ, արարողութեան աւարտին գնահատած է զինք:

– Յակոբ, շատ լաւ կարգացիր:

Նման մանր-մունր պատահարներ վերջիչելու չէր մոռնար, ու երբեմն կը մոռնար դրուադին պատումը, կը կրկնէր քաղմիցս:

Յաճախ շեշտը կը դնէր Դպրեվանքի բարձր ուսման, որով սնած ու դարգացած, դաստիարակուած էր: Բազդաստական մը կ'ընէր ներկայ ու անցեալի ուսանողական առօրեային միջեւ, դերիվեր կը նկատէր հին օրերու Դպրեվանքին ուսումնական թէ՛ դաստիարակչական մակարդակը: Իսկ երբ հերթը գար սարկաւազութենէ հրաժարած, ուխտը կիսատ թողած ժառանգաւորի մը մասին կարծիք տալու, կ'ըսէր հաստատ շեշտով. Ա՜ն, Սարգի՞սը, ածիլածին մէկն է: Ածիլա՞ծ, բառը կը թուէր արտառոց, բայց կը հասկնայի իմաստը վերիվաբոյ...

Գրեթէ ամէն հանդիպումի դրուագ մը կը վերջիչէր իր ուսուցչական ասպարէզէն: 45 տարի Ազգային վարժարաններու մէջ պաշտօնավարած, սերունդներ դաստիարակած էր: Այս մասին կը խօսէր յաճախ յուզումով, տրամուծեամբ.

– Հազիւ չըջանաւարտ եղած՝ աչքս քացի Գամիշիի Ազգային վարժարանին մէջ, ուր մնացի հազիւ տարի մը: Ապա Հալէպ, Թրիփոլի, Պէյրութ:

– Շատ խիստ էիք, պարոն, կը վախնայինք ձեզմէ...

– Անշո՛ւշտ խիստ պիտի ըլլայի. գիտե՞ս ինչպիսի բնտանիքներէ կու գային աշակերտները, ոմանք բոպիկ, երսակով, մաքրութենէ զուրկ խլեակներու զաւակներ, բարեկրթութեան նշոյլէն հեռու:

– Կ'ըսեն, թէ անգամ մը զաւազան կոտորած էք աշակերտի մը կոնակին...

– Այո՛, ուրիշ ճար չկար...: Երբ ծեծը վերցունցաւ դպրոցներէն, աշակերտները շփացան ու ծուլացան: Մեր օրերուն ուրիշ էր ծնողք-ուսուցիչ կապը: Մնողները յաճախ կ'ըսէին ինծի.

– Պարոն Յակոբ, կրթէ տղաս... Միսը քեզի, ոսկորը ինծի...: Գիտե՞ս ինչ իմաստութիւն կայ այս խօսքին մէջ: Հիմա՞, միս ու ոսկորով ծնողներուն կը պատկանին զաւակները, ահա թէ ինչո՞ւ սերունդը անտարբեր է, կը հեռանայ հայկական զգացումներէ, բարքերէ, ազգային պատկանելիութեան գիտակցութենէ:

Կը խօսէր նաեւ անարժան ուսուցիչներու մասին, առանց մօճրապահութեան, անունները նշելով:

– Մոյլին մէկն էր, պաշտօնի վրայ բերած են խնամիական հաշիւներով: Վկայական իսկ չունի: Բախտաւոր է եղեր:

Ազգային դէմքերու հասցէին հիացում ունէր: Հաւատարիմ ընթերցող եղած է «Նայիրի» շաբաթաթերթին: Կը հիանար Մատուկեանին գրիչին: Բայց օր մը Ա. Մատուկեան գովասանական յօդուած մը գրած ըլլալով իր չափած մէկ խմբագրին մահուան առիթով, «Հայ Մամուլին Նահապետը եւ Նահատակը» խորագրով, սրդողած է ինք, ընդվզած, դադրած է «Նայիրի» գնելէ ու կարդալէ...

Իրեն համար ազգային հերոս մը եղած էր երբեմնի յեղափոխական ու մարտական, իր յանդգնութեամբ ծանօթ Շահան Նաթալի: Այնքան զրուատիքներ կը հիւսէր անոր հասցէին, որ անկարելի էր չհաւատալ իր վկայութիւններուն:

Անգամ մը տեսած էի Շահան Նաթալին, երբ «Այգ» օրաթերթի խմբագրական կազմին մէջ էի: Ան Լիբանան եկած էր ծերութեան այցելած էր նաեւ մեր խմբագրատունը: Ալեհեր, շատ սուր քիթով, թզուկ կոշտելու շափ կարճ, բայց շատ սուր ու խոր նայուածքով մարդ մըն էր: Երբ այս ամէնը ըսի Պարոն Յակոբին, պատասխանեց.

– Այո, կարճահասակ էր, բայց հրաշքներ գործած է հայկական ցեղասպանութեան պատասխանատու թուրքերը պատժելու գործողութեանց ընթացքին: Մարդը հաւատաւոր դաշնակցական էր...

*

* * *

Եռանդուն է Պարոն Յակոբ, նոյն կիրքով խօսելւածե, բարձրաձայն, կարծես պղինձներ կը զարնուին իրարու դօրաւոր, զնգուն: Դժգոհութիւն կը յայտնէ չըջապատէն, դրացիներէն, սղութենէն, խանութպաններէն, մահաւանդ այս վերջիններէն, որոնց մէջ սուղ դիներով ծախողները լաւ կը ճանչնար, կը գտնէր տարբերութիւնները սուղի եւ արժանի միջեւ: Զայրոյթով կը խօսէր վաշխառու, դրամապաշտ վաճառականներու հասցէին: Ծերութեան տարիներուն եկամուտէ զուրկ մարդուն համար հաշիւ էր ամէն քայլ: Երէկուան խրոխտ երիտասարդը, լեռները շարժելու փառասիրութեամբ՝ գուցէ, այսօր մանր հաշիւներ կը մանէ օրուան պարաւորութիւններուն ու պէտքերուն «հաշիւը մաքրելու» մտահոգութեամբ: Այս ամէնուն մասին պէտք էր պատմէր ինծի սուրճ խմելէ առաջ:

– Շաքարը շատ դիր, քաղցրահամ սուրճը սիրտին համար զօրաւոր է կ'ըսեն...

Նուագագոյն յարգալիք վերաբերումի դիմաց գոհունակութեամբ շնորհակալութիւն կը յայտնէր: Կը մտածէի յաճախ, թէ ըրածս ոչինչ էր, հիւրասիրութիւն ըլլար թէ այլ կարգի ծառայութիւն մը: Երբեմն նամակ մը կու տար ինծի յանձնելու նամակատուն: Փարիզ ապրող քրոջը հետ կը նամակցէր պարբերաբար, ու երբ պատասխանը շատ ուշանար, անձամբ կ'եր-

Թար նամակատուն եւ կը հետաքրքրուէր նամակներու յապա-
ղումին մասին: Եթէ յապաղումին պատճառը նամակատան
պաշտօնեաները նկատէր, թէ անոնք օրը օրին չէին ցրուած
նամակները, դիտողութիւն կ'ընէր անոնց, կարգապահութեան
եւ քաղաքացիական կրթութեան դասեր տալով:

- Նամակները հասած են Լիբանան, մինչեւ Պուրճ Հա-
մուտ, ու դիզուած են հոն: Պաշտօնեաները արձակուրդի մէջ
են եղեր...: Այսպէս բան կ'ըլլա՞յ, ես ալ քրոջմէս նամակ կը
սպասեմ: Միայն նամակ ըլլա՞ր...: Գիտես, քոյրս կ'օգնէ մեզի
պարբերաբար, ու գիտեմ, որ քոյրս պարտաճանաչ է, մանա-
ւանդ նոր Տարուան մօտայուտ օրերուն...

Ճշդապահութեան, խոստում յարգելու, կարգապահու-
թեան ախոյեան մըն էր ան: Թէեւ ծերացած, բայց առանց
փողկապի չէր ելլեր տունէն: Ինծի այնպէս կը թուէր, թէ իր
կինն ալ կոկիկ ու մաքրասէր եղած էր: Անգամ մը այդ մասին
թեթեւ ակնարկութիւն մը հագիւ ըրած, պատասխանեց.

- Այո, տիկինս մաքրասէր ու լաւ տանտիկին էր:

Միտքերս կը պեղէին անցեալի երիտասարդ ուսուցիչին
բոլոր շարժումները, որոնք այսօր վերածուած էին մանրուքնե-
րը չափող կշիռքի. մինչեւ իսկ նուազագոյն զրուչները հաշուի
առնող: Արդեօք կծծի մա՞րդ մը եղած էր ան, թէ այսօրուան
անձուկ պայմանները պարտադրած էին իրեն ըլլալ «հաշուի
մարդ»: Իր փոքր բնակարանը՝ հայաշատ թաղի մը մէջ, գոհու-
նակութիւն կու տար իրեն, բայց խնայողութեան «սեղմուած
գօտին» կը նեղէր իր մէջքն ու մարմինը: Երկու զաւակները
հեռացած էին իրմէ հագիւ երիտասարդութեան սեմին հասած:

- Գացին...: Այս պատերազմին ո՞վ կը դիմանար: Իմացայ,
որ Մկոն ամերիկացի աղջկայ մը հետ ամուսնացած է եւ
պաշտօն մը գտած Պոսթընի մէջ: Գէորգն ալ Փարիզ անցած է
բարեկամներով, ապաստանած է քրոջս քով: Նամակներ կը
սպասեմ իրենցմէ: Ամէն օր նամակատուն կ'երթամ ու կը
հարցնեմ պաշտօնեային, թէ մեր հասցէին նամակ կա՞յ. մարդը
թերեւս յոգնած է, ու մինչեւ մեր հեռաւոր փողոցները գալով
մեր տունները չի փնտռեր: Արդէն տանս մուտքին արձանագրու-
ած թիւն ալ թռած է սարուխի պայթումէն...

*
* *
*

Մանր ու աննշան հարցեր, բայց իրեն համար կենսական
թուաքող հոգեր արծարծելով, կը վերադառնայինք ազգային
թեմաներով զրոյցիս իր միտքերը կը սաւառնէին Հայաստանի
լեռներուն վրայ: Իր կարդացած գիրքերէն, ազգային գործիչի
ու ժողովրդարանի իր մտորումներէն, փորձառութիւններէն
մէջբերումներ կատարելով կը համեմէր զրոյցը, որ ի վերջոյ կը
յանգէր տխուր եզրակացութեան մը: Զայնը կը դադար աշնան

հովերէն սրսփացող տերեւին դողով, ափսոսանքով կը վերյիշէր վկայութիւնները ազգային ղէմքերու...

Բացառիկ համոզում մը ունէր Երզնկային հանդէպ:

Երզնկա՛, ամբողջովին ջարդուած էր քաղաքին ժողովուրդը: Աշխարհի վրայ մատի վրայ կը համարուին երզնկացիները: Մէկը բարեկամս՝ Լեւոնն է: Քիչ ետք քովը պիտի երթամ: Թէեւ ծերացած է, բայց յիշողութիւնը տեղն է: Ան հպարտ է Թեւիթեանով:

- Մեր պատիւը փրկողը Սողոմոն Թեւիթեանը եղաւ:

- Ամբողջ հայութիւնը հպարտ է Թեւիթեանով, պարոն:

Շատ կը սիրեմ անոր նուիրուած երգը.

Թալաաթ Փաշան փախաւ Պերլին,

Թեւիթեանը հասաւ Ետիմ,

Զարկաւ նակտին, փոեց գետիմ,

Գիմի լի՛ց, աղբէր ջամ, գիմի լի՛ց...

Թրթռուն, խուլ ու խորթ ձայնով կ'երգէր...

- Հիմա կ'արժէ ումպ մը գինի խմել երզնկացի հերոսին կենացը:

Երբ մատուակեցի գինին, բաժակը ձեռքին, նայուածքը գետին, խորասուզուած, ումպ մը առաւ, անձայն կուլ տուաւ: Երկար մնաց նայուածքը գետին, լուռ: Ուշադիր կը հետեւէի իրեն: Առաջին անգամն էր, որ այդքան երկար լռած էր առատախօս ուսուցիչս:

- Ձեր կենացն ալ, պարոն...

- Այսօր խմենք միայն Սողոմոն Թեւիթեանի կենացը: Երզնկացի քաջին կենացը: Ուրիշներուն ալ ըսէ ըսածս, թէ ունեցած ենք Երզնկա անունով հերոսածին քաղաք մը:

Առաջին անգամ ըլլալով խտաշունչ ուսուցիչիս աչքերուն մէջ տեսակ մը լոյս տեսայ. արցո՞ւնք էր արդեօք, թէ անէծքի թոյն՝ մեզ տարազրոյդին ու բզկտողին հասցէին...

- Երթամ նամակատուն, տեսնեմ նամակ կա՞յ զաւակներէս...

Ծերութիւն, կարօտ՝ հայրենիքի, կարօտ՝ Երզնկայի, կարօտ՝ զաւակի...

Հրաժեշտ առնելէ առաջ դրան սեմին դարձաւ ու հարցուց.

- Ի՞նչ կ'ըսեն թերթերը. Լիբանան պիտի բարելաւուի՞: Ինչո՞ւ քանդեցին այս երկիրը...: Թէեւ լաւատես եմ, բայց...: Յաջորդ հանդիպումիս Թեւիթեանին դատաւարութեան հատորը պիտի բերեմ:

Այդ երթալը եղաւ. այնուհետեւ Պարոն Յակոբ մեր տունը չեկաւ... Ան սիրտէն զարնուած էր անսպասելի պահու մը: «Արտի կաթուած է» ըսած էր բժիշկը...

Պէյրուք

ՇԱՀԱՆ ԴՈՒԽՏ

Փ. Ճերանեան

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

*
* *

Մատներուդ սառն մոմերէն թեւած
Ճաճանչը լոյսի եւ օր մը ճանչցայ
աստուածամօր այտերուն վրայ:

Խոտերու կանաչ թելերով առի
խօ՛ղ քամիներու գալուստը մատնող
փախչող զեփիւտի դողդոջ մեղեդին:

Ու սաղմոսաձայն իմ շշուկներով
գգուելէ յետոյ կնոջ մարմինը,
եւ նոր զգացի համը կրակին:

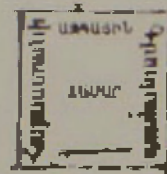
Ինչպէս տարիներ շրջելէ յետոյ,
տողերու գոյն-գոյն մրգաստանին մէջ,
եւ նոր շնչեցի բուրմունքը բառին...

ՏՊԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆ

Ձեր անբնակ տան վերել,
ակօս-ակօս կղմինտրէ կտուրին՝
հարսի նման աղանձներ կը թառին:

Վաճառան մը աղանաթեւ սանդուխին,
մեճակեացի ոտնահետքերը նաշխած՝
կարծես հանգչող հրեշտակներ ըլլային:

Անոնց հինջին մէջ անափ,
եթէ յանկարծ արթննար ալիք մը լուրթ քղանցքէդ.
կը փշրուէր ապակիի շուքն անգամ...

ԵՐԿԶԱՅՆ ՆՈԹԵՐ ՃԱՆԱԳԱՐՀԻ

Կարմրահեր
աղջիկներու դէմքերում
մեր ծիծաղները պահած՝
կիսափակ դուներու լուռեամբ
մեկնեցանք:

Քամի չկար.
մէկը կարծես
կոյրի մը մութ սնարից մօտ,
իր քերթուածէն պայծառ տողեր կը կարդար:

Բլուրներ կային
մեր մանկութեան չափ հեռաւոր հորիզոնին.
կը քալէինք արունստի գծած ճամբով,
ուղիներու պէս պատրանքներով բեռնաւոր...

Ժամանակի
տեղողութեամբ ճանապարհներ,
մեզ մթագնող միտքերու հետ,
ջնջուելու կ'երթային:

Արեւը,
ծաղկածաւալ այդ բլուրներու ետին՝
շիկնած աչքերու տխուր ակնարկով
կը հետեւէր միշտ մեզի:

Մեր սրտերուն մէջ ընթերցուած
սիրոյ ամենաչեր՝ սաղմոսները
աստղերուն շշմջալով՝
կը հեռանայինք...

ԿԱՅԱՐԱՆՆԵՐԸ

Ռոքա՛ն դատարկ են
հեռացող քալերու արձագանգով լի
կայարանները:

Ռոքա՛ն հեռու են
իրար փնտռող հայեացքներու մէջ
գալիք օրերը:

Որքա՛ն անթիւ եմ
անվերջ- անսկիզբ
այդ հեռուները:

Եւ ի՛նչ տխուր եմ
սա մեծաւոր շան
սիրուն աչքերը:

Ահ, որքա՛ն կարճ է
եւ անակնկալ
շոգեկառքերու վերջին սուլոցը,

երբ չկայ դէմքդ,

որ կուրծքիս հանգչած վարդի մը նման՝
կրնար քնքշօրէն շնչալ,
թէ մեզի համար բաժանում չկար...

ՀԵՌԱՒՈՐ ԱԿՆԱՐԿ

Աշնան այդ երկար յետմիջօրէին
լուռ էր շարունակ...

հովու մատներով
ծունկերուն վրայ՝
հանգոյց մը կարծես
կը փորձէր քակել...

իր ծով ծամերը ամփոփող մութէն
շող մը շիկափայլ,
համբուրող շուրթի նման տենդալառ՝
ալտերուն վրայ առկալծ կը մնար:

Իր մութը գրկած
ուռենիին պէս
մո՛ւնջ կանգնած այդպէս.
արդեօք մինչեւ ե՞րբ
կիսաբաց դրան մթամած սեմէն՝
հեռացող շուրթիս
սեւեռած մնաց.

Ինձի կը թուէր,
թէ իր հեռուէն աղօթք մը անրառ,
կամացո՛ւկ, անձա՛յն համբոյրի նման
շուրթներուս դպան...

*
* *
*

Իրիկնամերձ հեռուներէն գիս կանչող,
փոքրի՛կ աղջիկ,
կոպերուս վրայ ափերուդ դողը մոռցած ո՞ր հեռացար...

Ձնծաղիկի ձիւնասպիտակ խնճոյքէն
եւ անտառի խորախորհուրդ վայելքէն ետք՝
սիրող մատներու քնքշութեամբ պոկուած ծաղիկի նման,
կուրծքիս վրայ պիտի այդպէ՞ս անհետանայիր...

Իմ երեկոս իրիկնացաւ քու մութով.
օրուան վերջին արձագանգին պէս վտիտ՝
աստղ մը շողաց իր երկնային թախիժով:

ԻՂՁ

Օր մը ըլլար,
առաւօտեան վաղ ժամերու արեւուն պէս,
աչքերուս դէմ գտնէի քեզ:

Ժամ մը ըլլար,
ինչ փո՛յթ թէ լո՛կ վայրկեանի պէս,
շուրթներուս վրայ երգի նման պահէի քեզ:

Վայրկեան ըլլար,
այդ մօտեցող ոտնաձայնը քուկդ ըլլար,
չվերջանար...

ԱՓՍՈՍԱՆՔԻ ՄԸ ՆՄԱՆ

Եթէ մեկնիս լուսադէմին՝
իմ գիշերը դեռ չլուսցած,
մեղկանշոյլ հայեացքիդ տակ
երազներուս մութ հատորը չփակած՝

Անվերադարձ քու քայլերուդ կշռոյթով
ճանապարհներն իմ ստուերը կ'երկարեն,
եւ շուրթերուդ չհամբուրուած կարօտով
բառերս նոր՝ հին օրերը կը յուշեն.

Ու կը յիշեն աչքերս քեզ ճեռումներուն թաթաւուն.
ու կը պահէ սիրտըս քեզ լուռ ափսոսանքի մը նման
- իմ յոյսերոս տարիները, սիրելիս, միայն քեզմով չիացան...

*
* *

Մէկը ինձի շնչաց,
թէ իր կեանքին ոճն էս էս:

Տարիներու եռուզեռին ընդմէջէն,
դէմքը կարծես երեկոյեան զեփիոռի մը պէս անցաւ,
ձայնին ալիքն հպանցիկ մնաց անհաս ունկերոս:

Օ՛, չեմ կրնար ալ յիշել թէ ո՞վ էր ան.
թէ աշխարհի ո՞ր մէկ անկիւնը անայց,
կ'արձագանգեն բառերը իր անհանդէս,
ու կը կրկնեն տեղնադիմ զիս փնտռողի մը նման՝
թէ իր կեանքին ոճն էս էս...

ՊԵՂՈՒՔ

ՓԱՆՈՍ ԿԵՐԱՆԵԱՆ

Ս. Սանինեան

ՄԱՔԱՌՈՒՄ

Մաքառման մասին խօսում էր Վիրապը եւ յաճախ կրկնում: Տարիքիս բերումով ես չէի հասկանում: Նա մի օր բացատրեց:

- Մաքառել ո՞ւմ համար, Գեղուշի՞,- հարցրի:

- Մեր ամբողջ ազգի,- ասաց նա եւ ես տեսայ, թէ ինչպէս նրա համեստ աչքերում կրակը առկայծեց:

Զգացի, որ նա իր ուրոյն աշխարհ է ապրում, տարբեր իմ մանկական աշխարհից:

Թէեւ Վիրապը տասնեօթ տարեկան էր, բայց ինձ հետ սովորում էր մեր գիւղի ծխական դպրոցի երկրորդ դասարանում: Պէտք է ասել, որ Վիրապն իր ժամանակին աւարտել էր երկրորդ դասարանը եւ «ազատ ունկնդիր» էր մեր դասարանում: Մեր դպրոցը երկրորդ դասարանից բարձր դասարան չունէր, որպէսզի Վիրապը սովորէր, իսկ նա սիրում էր դպրոց յաճախել: Թէեւ Վիրապը մեր դասարանի ամէնից մեծ տղան էր, բայց նա մեզ՝ տղաներիս, չէր մնչում, նեղութիւն չէր պատճառում: Գիւղում էլ Վիրապը չէր խառնւում իր տարեկիցներին: Թւում էր, թէ նա իր ուրոյն մտքերն ունէր իր ուրոյն ծրագրերը կեանքում գործադրելու համար:

Վիրապենց հետ մենք հարեւաններ էինք: Մեր տները կպած էին, իսկ մեր բակերը բաժանում էին մի ցած պատով: Վիրապը մայր չունէր, իսկ նրա հայրը, որին մենք բոլորս Նիկոլ ապէր էինք կանչում, մի շատ ծերունի մարդ էր: Նա ուշ էր ամուսնացել, որովհետեւ մի քանի տարի ֆեղայութիւն էր արել Հայաստանում: Մեր գիւղացիները Արեւմտեան Հայաստանին Հայաստան էին անուանում: Մենք ապրում էինք Հայաստանի ռուսական մասում: Նիկոլ ապէրը Հայդուկային կոիւնների ժամանակ վիրաւորուել էր ծնկից եւ մի քիչ կաղ մնացել: Երբ նա առողջացել էր, նրա խմբապետը նրան ասել էր.

- Նիկոլ, դու քո պարտքը կատարել ես Հայ ժողովուրդի նկատմամբ: Հիմա գնա՝ ձեր գիւղը եւ ամուսնացիր:

- Բայց ես ուզում եմ Հայդուկ մնալ,- ասել էր Նիկոլ ապէրը:

- Այո,- ասել էր խմբապետը,- բայց մենք կաղ Հայդուկ չենք ուզում: Գիտես ինչ է մեր օրը: Սարից սար, ձորից ձոր, ծերպերից ծերպ: Դու քո այդ ոտքով կը դժուարացնես մեր արագ շարժումները:

- Այո,- համաձայնել է Նիկոլ ապէրը,- գնամ մեր գիւղը: Արդէն տղաներն ինձ էլ Նիկոլ չեն կանչում, այլ՝ կազ Նիկոլ: Բայց, ո՞ր աղջիկը կ'ամուսնանայ կաղիս հետ:

- Կ'ամուսնանան, Նիկոլ, կ'ամուսնանան,- ասել էր խըմ-բապետը,- Հայ աղջիկները դրամ, հարստութիւն չեն ուզում, այլ՝ Հայ քաջ տղաներ: Դու արդէն քաջ ես, եւ Հայոց թերթերը քո մասին գրել են:

Նիկոլը գալիս է գիւղ: Եւ երբ գիւղում լուր է տարածւում, թէ նրա քոյրը՝ Զմրութիւնը ցանկանում է եղբորը ամուսնացնել, գիւղի հասունացած աղջիկների ծնողները ցանկանում են, որ Նիկոլը իրենց փեսան լինի: Խմբապետի ասածը կատարւում է: Նիկոլը ամուսնանում է մի համեստ ընտանիքի աղջկայ հետ: Մէկ տարի յետոյ ծնւում է Վիրապը: Սակայն, իր երկրորդ յղիութեան ժամանակ Վիրապի մայրը ցանկանալով բարձրա-նալ կտուրը կորկոտ փոխելու համար, ընկնում է սանդուխից, եւ վաղաժամ երկունքից մահանում է: Վիրապին փոխն ի փոխ մեծացնում են Հօրաքոյր Զմրութիւնը եւ մեր տնեցիները: Դրա համար էլ մերոնք Վիրապին գիւղի ուրիշ Վիրապներից տար-բերելու համար «Մեր Վիրապ» էին կոչում: Վիրապը ինձնից եօթը տարով մեծ էր, եւ ես սիրում էի նրան որպէս մեծ եղբօր:

-2-

Վիրապը շատ ազգայնական տղայ էր: Հօր աղդեցութեան ներքոյ, Հայ ժողովրդի պատմութեան այդ դժնդակ տարիների եւ իր տարիքի բերումով նա աւելի շատ բան գիտէր, քան ես: Ես համարեա՝ թէ ոչինչ չգիտէի: Ամէն ինչ ինձ համար թւում էր թէ մշուշի միջից էր երեւում: Ոչինչ ինձ պարզ չէր: Գիտէի, որ ես Հայ եմ եւ այդքան միայն: Եղեոն չէի տեսել, բայց տեսել էի Եղեոնից փախած գաղթականներ, որոնք եկել էին նաեւ մեր գիւղը եւ ապրում էին մեր տանը: Փախստականների մէջ կային ինձ տարեկից տղաներ, որոնց հետ ես ընկերացել էի եւ որոնք սեխին «կլոր» էին անուանում եւ ինձ զարմանք պատ-ճառում:

Վիրապն ուրիշ էր: Երբ նա տասնհինգ տարեկան էր՝ գնաց մեր չրջանային կենտրոնը կամաւոր գրուելու, բայց չընդունեցին, որովհետեւ տարիքը փոքր էր: Նա ետ եկաւ բարկացած եւ վրդովուած:

Վերջին տարում Վիրապը սիրահարուեց Հախվերդանց հարսի վրայ: Հախվերդանք մեծ տոհմ էին մեր գիւղում: Նրանք մի քանի եղբայրներ էին եւ կոտազան: Մեր գիւղացիներն ասում էին, թէ «Հախվերդանց պատի վրայով անգամ կատու չի կարող անցնել, կը բռնեն, պոչը կը կտրեն»:

Հախվերդանց հարսը այդ տոհմի ամէնից փոքր եղբօր՝ Աճեմի կինն էր: Աճեմը Վիրապի տարիքին էր: Նրա անունն

ամենեւին էլ Աճեմ չէ, այլ՝ Պարզեւ: Սակայն գիւղի տղաներից մէկը նրան Աճեմ էր անուանել եւ նրա անունը մնացել էր Աճեմ: Ամբողջ գիւղը, հէնց Հախվերդանց տնեցիները նրան Աճեմ էին կանչում, առանց դիտանալու, թէ ինչ է նշանակում այդ:

Աճեմ - Պարզեւի կնոջը՝ տասնվեցամեայ Գեղուշին սարի մի գիւղից էին հարս բերել: Թերեւս նա մեր գիւղի եւ ամբողջ շրջանի ամէնից գեղեցիկ նորահարսն էր: Ես որ երեխայ էի եւ ոչինչ չէի հասկանում կնոջ գեղեցկութիւնից, Գեղուշին տեսնելուց սրտատրոփ էի լինում, մասնաւոր երբ նա ժպտում էր ինձ: Նա ինձ ժպտում էր, որովհետեւ գիտէր, որ ես Վիրապի փոքր ընկերն եմ: Գեղուշը սլացիկ եւ նուրբ մարմին ունէր, րայլ թւում էր, որ նրա հագուստի առկ նրա մատաղ մարմինը մեղրի պէս ծորում էր, երբ նա քայլում էր: Նրա դէմքը փոքր էր, մանկական: Աչքերը սեւ նշաճել: Վիղր բարակ եւ երկար: Մէջքը բարակ: Երբ նա կուժն ուսին գալիս էր գետից ջուր տանելու, գիւղի երիտասարդները եւ պատանիները հաւաքւում էին կամուրջի վրայ նրան նայելու համար: Այդպիսի դէպքերում ես իտանդում էի Վիրապի համար:

Գեղուշը եւ Աճեմ-Պարզեւն ամենեւին ամուսնական համապատասխան զոյգ չէին, նոյնիսկ եթէ հաշուելու չլինենք Գեղուշի արտակարգ գեղեցկութիւնը: Աճեմ-Պարզեւը մի հաստամետ տղայ էր: Նրա մայրը հպարտանքով ասում էր, «եթէ թոյլ տամ Պարզեւս տասը լուսաշ հաց կը բրդի մի պղինձ թանապուրի մէջ եւ մեն-մենակ կ'ուտի»: Աճեմի գլուխը մեծ էր, եւ ճակատը ցցուած: Տպաւորութիւնն այն էր, որ նրա ծնունդի ժամանակ տատմայրը նրա գլուխն առել էր մի մեծ աքցանի մէջ եւ երեխայի քունքերից սեղմել: Նրա սեւ աչքերում զարմանալի կերպով աչքի էին ընկնում սպիտակուցները: Հպարտ իր եղբայրների կոռազանութեամբ, նա իր տարեկիցների մէջ աչքի էր ընկնում իր ապուշ յամառութեամբ: Երբ իրեն վիրաւորուած էր զգում՝ նրա աչքերը լեցւում էին:

Ես կարծում եմ, որ նա լաց լինելուց բացի էլ մի ուրիշ զգացում չունէր: Նա ամուսնացել էր, որովհետեւ նրա եղբայրներն այդպէս էին ցանկացել: Բայց մի առանձին սէր չունէր ամուսնութեան նկատմամբ, որովհետեւ ո՛չ տեսնում էր իր կնոջ գեղեցկութիւնը եւ ոչ էլ նրա մօտ լինում: Ամբողջ օրը նա նոյնիսկ իրենց աստիքով փոքր երեխաների հետ վէզ էր խաղում, հոյ դարձնում կամ էլ մեծերի հետ քարտ խաղում: Այնքան նա աչքաթող էր արել կնոջը, որ մի ցոյց տալով Գեղուշի վրայ, մօրը հարցնում է, «մ'վ է այս աղջիկը մեր տանը»: Սակայն Աճեմը մարմնապէս այնքան ուժեղ էր, որ գիւղացիներն ասում էին, թէ «Հախվերդանք պէտք չունեն եղներ պահելու: Նրանք կարող են Աճեմին լծել գութանին եւ իրենց արտերը վարել»:

Ես սարսափում էի այն մտքից, որ Գեղուշի պատճառով մի օր Աճեմը կը յարձակուի Վիրապի վրայ եւ նրան ջարդուփշուր կ'անի: Աճեմը մի քանի անգամ աւելի ուժեղ էր, քան Վիրապը:

-3-

Մի օր գիւղի հրապարակում Աճեմը վէճ ունեցաւ իրեն տարեկից մի տղայի հետ: Նրանք սուր-սուր բառեր փոխանակեցին: Աճեմն իր հակառակորդին վախկոտ անուանեց: Հակառակորդն էլ, թէ՛

- Դու դնա՛ նախ քո կնոջն ազատիր նիկոյենց Վիրապի սիրահարութիւնից, յետոյ արի ինձ վախկոտ անուանիր:

Վէճը խիստ բնոյթ ստացաւ: Կնոջ պատիւն էր հրապարակ քաշուել: Մենք՝ ներկաներս կարծում էինք, որ ո՛ւր որ է Աճեմը կը բռնի իր հակառակորդին եւ այնքան կը ծեծի, որ նրան պատգարակով տուն կը տանեն: Բայց նա լռեց: Սակայն, երբ տեսաւ, որ բոլորն իրեն են նայում հարցական, նա հարցրեց.

- Ի՞նչ ասաց նա...

- Նա ասաց, թէ՛ նիկոյենց Վիրապը սիրահարուել է քո կնոջ վրայ,- բացատրեց մէկը, որ ուղում էր կոխ լինէր եւ ինքը մտիկ տար:

- Էհ, ի՞նչ անենք, որ նիկոյենց Վիրապը սիրահարուել է իմ կնոջ վրայ,- ասաց Աճեմը եւ թողեց դնաց:

Ներկաներն ապուշ կտրեցին եւ չկարողացան բացատրել Աճեմի այդ վարմունքը: Նրանք բոլորն էլ գիտէին, որ Աճեմը կռուից վախեցող չէ:

Ես Վիրապին պատմեցի այդ դէպքի մասին: Ես կարծում էի, որ Աճեմն ի վերջոյ պիտի յարձակուի Վիրապի վրայ:

Այդ դէպքից մի քանի օր անց Վիրապի հետ դաշտից տուն էինք գնում, երբ հանդիպեցինք Աճեմին, որը բաճն ուսին դաշտ էր գնում: Մենք բարեւեցինք իրար եւ ուղում էինք անցնել, երբ Աճեմը ձայն տուեց.

- Ա, Վիրապ, մի կանգնիր, կանգնիր:

Մենք կանգնեցինք եւ շրջուեցինք: Աճեմը բաճի ծայրը խրեց ճանապարհի եզրի փափուկ հողի մէջ եւ մօտեցաւ մեզ: Աչքս բաճի վրայ էր: Վախենում էի, որ նա բաճով հարուածէր Վիրապին: Նրանից այդ սպասելի էր:

- Ի՞նչ կայ,- շատ հանգիստ հարցրեց Վիրապը:

Աճեմը ինչ որ քան էր ուտում: Երբ նա կուլ տուեց ծամածը՝ հարցրեց.

- Ա, Վիրապ, գիւղամիջում խօսք ու զրից կայ, որ դու սիրահարուել ես իմ կնոջ վրայ: Այդ ճիշտ ա...

- Այո, Աճեմ, ճիշտ է,- ասաց Վիրապը շատ հանգիստ:

- Բա՛հ: Բայց դու իմ կնոջն որտեղի՞ց ես ճանաչում:

- Յիշում ես, քո հարսանիքին պարեցի, հէնց այդտեղ էլ սիրահարուեցի քո կնոջ վրայ...

- Բա՛հ: Ուրեմն լաւ է, որ մարդկանց հարսանիք չկանչեն, թէ չէ կը սիրահարուեն նորահարսի վրայ, - ծիծաղեց Աճեմը:

Վիրապն էլ ծիծաղեց.

- Ինչպէս երեւում է, այդպէս է...

- Բա, հիմա ի՞նչ կը լինի...

- Ես նրա շարժումներին էի նայում, մէկ էլ բա՛հին:

- Ի՞նչը, Աճեմ:

- Քո այդ սիրահարութիւնը:

- Իմ ձեռքը ոչինչ չկայ, Աճեմ... Եթէ ինձմով լինէր, հէնց այսօր կը գայի ձեր տունը եւ Գեղուշի ձեռքից բռնած մեր տունը կը տանէի... Բայց այդ շատ դժուար բան է:

- Հա: Դժուար բա՞ն ա սիրահարութիւնը:

- Շատ դժուար, Աճեմ, շատ դժուար...

- Ասում են սիրահարուածները ո՛չ ուտում են, ո՛չ խմում, այլ միայն իրենց սիրածի մասին մտածում:

- Այդպէս է:

- Բա՛հ: Ուրեմն սիրահարուելն իմ բան չէ, քանի որ ես առանց ուտելու եւ խմելու չեմ կարող ապրել, - նա նայեց բա՛հի կողմը, - դե՛հ, ես գնամ: Շատ գործ կայ անելու: Եղբայրներիս գինուոր տանելուց յետոյ, մեր մեծ գերդաստանի գործերն ինձ վրայ են մնացել:

- Եթէ օգնութեան կարիք ունես, ինձ իմաց տուր, ես կը գամ, կ'օգնեմ:

- Հա:

Նա վերցրեց բա՛հը, դրեց ուսին եւ գնաց: Ես Վիրապին նայեցի: Նա մթազնել էր:

- Պիտի գնա՞ս նրան օգնելու, - Հարցրի:

- Ո՛չ: Սխալ եղաւ, որ ես այդ ասացի: Գիւղամիջում ուրիշ բան կը մտածեն...

- Լաւ էր, որ չկոտեցիք, թէ չէ նա քեզ կը ճգմէր եւ յաղթական դուրս կը դար:

- Նա արդէն յաղթական դուրս եկաւ...

- Ինչպէ՞ս:

Նա չպատասխանեց:

-4-

Մի օր, երբ Վիրապը եկել-նստել էր դասարանում, նա ընդհարուեց տէր հօր հետ:

Մեր դպրոցը երկդասեան էր, այսինքն՝ ունէր միայն առաջին դասարան եւ երկրորդ դասարան: Ունէինք երկու ուսուցիչ: Պարոն Կարապետը մեզ հայերէն եւ թուաբանութիւն էր դասաւանդում, իսկ տէր հայրը՝ կրօն: Տէր հայրը մեր գիւղի քահանան էր: Նրան տէր Ղազար էին անուանում: Տէր Ղա-

զարը մի քառասուն տարեկան մարդ էր, մի քիչ չէկի վրայ մօրուքով: Այդ մօրուքը ուրիշների մօրուքների նման սուր չէր, այլ՝ բաճաճել: Ես կարծում եմ, որ տէր Հայրը շատ էր հպարտանում իր մօրուքով: Նա մարմնական ամուր կառույցով մարդ էր: Բնութեան պահանջով նա պէտք էր ըմբիշ լինէր, բայց քահանայ էր ձեռնադրուել: Տէր Հայրը եւ Վիրապը շատ մօտ էին իրար, ա՛յնքան՝ որ կարծես հասակակից ընկերներ լինէին: Դպրոցի բակում նրանք իրար հետ խօսում էին եւ ծիծաղում:

Տէր Հայրը միշտ ասում էր.

- Երբ Վիրապս մեծանայ, խմբապետ պիտի դառնայ եւ ազգին ծառայի:

Մի օր էլ Վիրապը կատակով ասաց.

- Տէր Հայր, երբ մեծանամ՝ քահանայ պիտի դառնամ:

Տէր Հայրը Վիրապի ասածը լուրջ ընդունեց եւ հակադարձեց.

- Ո՛չ, Վիրապ: Դու քուրվառ նետող չես, այլ՝ նիզակ նետող ես:

Այդ օրը, երբ Վիրապը եւ տէր Հայրը վիճեցին, տէր Հայրը Ասոյենց Պետիկին ասաց, որ պատմի Արրահամի մասին: Ասոյենց Պետիկը, որ մի լեցուն ու կարմիր այտերով տղայ էր, ոտքի կանգնեց եւ սուս մնաց: Վիրապը, որ երբեք մեր դասերին չէր խառնում, բարկացաւ.

- Այ, աղայ, մի՞թէ դու Մահաեսանց Արրահամին չես ճանաչում, որ լուել ես:

- Մահաեսանց Արրահամին ճանաչում եմ, նա մեր Հարեւանն է,- Պետիկը դարձաւ դէպի Վիրապը,- այն չէ, ինչ տէր Հայրն է ուզում:

- Տէր Հայրն ի՞նչ անուն է ուզում:

- Հէնց այդ է, որ մոռացել եմ:

- Մահաեսանց Արրահամի կնոջ անունն ի՞նչ է:

- Հոռոմ գիգի:

- Դու էլ Հոռոմ գիգի ասա:

- Տէր Հայրը չի ընդունում:

- Վիրապ, պատմութիւնը չի կարելի փոխել,- ասաց տէր Հայրը եւ դառնալով Մնոյենց Սեդիկին, ասաց,- Սեդիկ, Արրահամի մասին պատմիր. թող այս զըմբօ Պետիկը լսի, սովորի:

Սեդիկը մօտ տաս տարեկան մի աղջիկ էր: Նրա սեւ մազերը երկու երկար հիւսքերով, որոնց ծայրերին կարմիր վարդակապեր կային, նրա նիւար թիկունքի վրայով իջնում էին մինչեւ նրա մէջքը: Նա միշտ մաքուր էր հագնում եւ նրա ձեռքերը եւ դէմքը, որոնցից օճառի հոտ էր դալիս, միշտ էլ մաքուր էին:

Հագիւ տէր Հայրը վերջացրեց իր պահանջը, որ Սեդիկը խամաճիկի պէս վեր թռաւ տեղում, կարծես զապանակի վրայ էր նստած: Նա թօթուեց իր փոքրիկ գլուխը, որից նրա վարսերը ճօճուեցին նրա թիկունքի վրայ եւ սկսեց պատմել անմիջապէս, կարծես ձայնագիր մեքենայ լինէր, որի կոճակը սեղ-

մեցին: Նա չէր պատմում, այլ թւում էր, թէ երգում էր, որովհետեւ համապատասխան բառերի վերջին վանկերի վրայ ձայնարկութեան նշան էր դնում: Օրինակ, չէր ասում տէր հայր, այլ՝ «տէր հայր»: Ձէր ասում մեր դասը, այլ՝ «մեր դասը»: Դասարանը ծիծաղում էր նրա առողջանութեան վրայ, բայց Սեդիկի հոգը չէր: Նա կարծում էր, որ ամբողջ աշխարհում միայն ինքն է, որ ճիշտ հայերէն է խօսում:

«Միջազգային Խառանքադաշտում մի մարդ էր ապրում, անունը Արրահամ, - սկսեց պատմել նա, - նա մի կին ունէր, անունը՝ Սառա: Արրահամը եւ Սառան որդի չունէին եւ աղօթում էին Աստծուն, որ իրենց մի որդի պարգեւի: Աստուած լսեց նրանց աղօթքը եւ նրանց մի որդի պարգեւեց, որի անունը գրին Խառակ: Մի օր էլ...»

Բայց Սեդիկը չկարողացաւ շարունակել իր պատմութիւնը, որովհետեւ խօսքը նրա բերանից խլեց Ծիրանենց Գազիկը, որ մեր դասարանի ամէնից սրամիտ աշակերտն էր:

- Մի օր էլ, - Սեդիկի պէս երգելով ասաց Գազիկը, - Խառակը ընկաւ եւ մեռաւ...

Դասարանը միահամուռ ծիծաղեց: Քահ-քահ ծիծաղեց տէր հայրը: Սկսեց բարձր ծիծաղել նաեւ Վիրապը, որ վերջերս չէր ծիծաղում: Մեր ծիծաղը մօտ երկու րոպէ տեւեց, ա'յնքան՝ որ պարոն Կարապետը բացեց դասարանի դուռը եւ ներս մտաւ: Տէր հայրը ծիծաղելով նրան պատմեց եղելութիւնը: Պարոն Կարապետն էլ ծիծաղեց, եւ Գազիկին իր մօտ կանչեց: Մենք կարծում էինք, որ նա զիտողութիւն կ'անի Գազիկին. բայց նրա դէմքը դարձրեց դէպի մեզ, դէպի դասարանը, խառնեց նրա շփոթ մազերը եւ ասաց.

- Ծիծաղել կարելի է, բայց դասը պէտք չէ խանգարել:

Պարոն Կարապետի ղեալուց յետոյ, Վիրապը ոտքի կանգնեց եւ մի քանի հարցումներ ուղղեց տէր հօրը: Այդ պահին մեր դասարանը նման էր հայոց ազգային խորհրդարանին, Վիրապը ընդդիմադիր կուսակցութեան պատգամաւորի, իսկ տէր հայրը՝ հայոց վարչապետի:

- Տէր հայր, - հարցրեց Վիրապը, Խառան քաղաքը ո՞ւր է գտնւում:

- Միջազգայնում:

- Իսկ Միջազգայնը ո՞ւր է գտնւում:

Տէր հայրը դէմքը դարձրեց դէպի հարաւ եւ ձեռքը երկարեցրեց.

- Այստեղից շատ հեռու...

- Միջազգայնը Հայաստան է:

- Ոչ:

- Արրահամը եւ Սառա գիգին հայեր էին:

- Ոչ:

- Տէր հայր, այդ դասը ո՞վ է գրել:

- Այդ դասը Սուրբ Գրքից է:

- Ո՞վ է կարգադրել, որ մենք Սուրբ Գիրք սովորենք:
- Հայոց Ազգային Ուսումնական Խորհուրդը:
- Կարո՞ղ եմ այդ խորհրդի Հասցէն ունենալ:
- Ձուներմ: Ի՞նչ պիտի անես:
- Պիտի գրեմ, որ վերցնեն իրենց այդ կարգադրութիւնը:
- Ո՞ր կարգադրութիւնը, Վիրա՛պ,- սկսեց ջղայնանալ տէր Հայրը:
- Արրահամի պատմութիւնը:
- Ասացի, այդ Սուրբ Գրքից է վերցուած:
- Մեզ պէտք չէ Սուրբ Գիրք սովորել,- ասաց Վիրապը եւ նստեց:
- Ի՞նչ,- քաջազանչեց տէր Հայրը: -Այդ կոտորածութիւն է... Այդ Հեթանոսութիւն է... Այդ... այդ...,- քահանան բառ չէր գտնում արտայայտուելու համար:
- Դասարանը քարացել էր:
- Մենք Յիսուսի կեանքը կը սովորենք, այդ բաւական է: Թող դժուրքը զնան Արրահամն էլ, Իսահակն էլ եւ միւսներն էլ...
- Քահանան ծայրայեղ բարկութիւնից չէր կարողանում խօսել: Վերջապէս նա անյայտ ուղղութեամբ ասաց.
- Սուրբ Գրքին Հայհոյելն անօրէնութիւն է:
- Մեր, Հայոց, Սուրբ Գիրքը մեր պատմութեան դասագիրքն է:
- Նոր վառեկներ են ծնուել եւ երկաթէ Հակիրթներ են ածուծ,- նորից անյայտ ուղղութեամբ խօսեց քահանան: Երեւի այդ վէճը նոր չէր. երեւի այդ վէճն ուրիշներն էլ էին ունեցել նրա Հետ: Նա Հիմա այդ ուրիշներին էր պատասխանում իր մտքում:
- Տէր Հայր,- ասաց Վիրապը ծիծաղելով,- ես վառեկ չեմ: Ես մի նորահաս աքաղաղ եմ: Վառեակը մեր Սեդիկն է, որ կը կըշալով պատմում է՝ «Միջագետքի իստան քաղաքում մի մարդ էր տպրում՝ անունը Աբրօ...»
- Դասարանում նորից ընդհանուր ծիծաղ առաջացաւ: Միծաղեց նաեւ տէր Հայրը:
- Վիրապ,- Հարցրեց Քազիկը,- ինչո՞ւ միւսների Հետ նաեւ Սատա գիգիին չուղարկեցիր...
- Ձի կարելի, Քազի՛կ: Սատա գիգին կին է, իսկ մենք՝ Հայերս, կանանց չենք դիպչում,- ասաց Վիրապը:

-5-

- Վիրապի եւ տէր Հօր ընդհարումից մի քանի օր յետոյ, նորից Վիրապը եկել եւ նստել էր կրօնի դասին:
- Վիրապ, ինչո՞ւ ես միշտ այդ պատուհանից դուրս նայում,- Հարցրեց քահանան:

- Վիրապը չպատասխանեց: Այն ժամանակ մի րեբանը բաց տղայ, որը Վիրապից փոքր էր, իսկ ինձնից մեծ, կանգնեց տեղում:

- Տէր Հայր, այդ պատուհանի տակով անցնում է Հախվերդանց Հարսը:

- Յետոյ ի՞նչ անենք:

- Տէր Հայր, Վիրապը սիրահարուած է այդ Հարսի վրայ...

- Այ տղայ, Հախվերդանք մի քանի Հարս ունեն: Ռ՞ը Հարսի վրայ է սիրահարուել մեր սիրակարօտ Վիրապը,- կատակի առեց քահանան:

- Աճեմի կնոջ վրայ...

- Այ տղայ, Հախվերդանք Աճեմ անունով երիտասարդ չունեն:

Մենք բոլորս սուս մնացինք, քանի որ չէինք կարող ապացուցել, որ Հախվերդանք Աճեմ անունով երիտասարդ ունեն: Մենք չգիտէինք, որ Աճեմի անունը Պարզեւին է: Այն ժամանակ ոտքի կանգնեց Վիրապի ասածի կշկշան Սեդիկը:

- Տէր Հայր, տղաները Հախվերդանց Պարզեւին Աճեմ են կանչում: Խօսքը Պարզեւի կնոջ Գեղուչի մասին է, Հա՛...

Քահանան յանկարծակի եկաւ: Ուրեմն Վիրապի սիրահարութիւնը ճշմարտութիւն էր:

- Անցեալ ձմեռ ես ամուսնացրի Պարզեւին: Հարսը սարից էին բերել եւ շատ...

- Այո,- ասաց բերանը բաց տղան:

- Քեզ խօսք չի Հասնի,- քարկացաւ քահանան: Ինչ ուղում է լինի, Վիրապ, ուրիշի կնոջն աչք դնել չի կարելի...

- Տէր Հայր,- խօսեց Վիրապն առանց ուշադրութիւն դարձրնելու քահանայի դատաւական կոչին,- մեր եկեղեցին ամուսիններին քաժանո՞ւմ է...

- Ո՛չ,- դանակի պէս կտրեց քահանան շատ խիստ շեշտով:

- Այդ բռնութիւն է,- ասաց Վիրապը ցասկոտ:

- Ո՛չ, Վիրապ, ո՛չ: Մեր պապերը մեզնից խելացի են եղել եւ դիտցել են, թէ ինչ են արել: Մեր ազգը կազմուած է Հայ ընտանիքներից, Հայ ամուր ընտանիքներից: Երեւի պարոն Կարապետը պատմել է ձեզ, թէ ինչեր է կրել մեր ազգը, մեր ցեղը, մեր ոսոխների բռնութիւններից: Բայց մենք կանք եւ պիտի մնանք չնորՀիւ մեր ընտանիքի ամբողջեանը, չնորՀիւ Հայ կնոջ Հաւատարմութեանը...

- Եթէ ամուսինները չե՞ն սիրում իրար...

- Կ'ապրեն, կը սիրեն,- Վիրապին ընդհատեց քահանան,- չեն սիրի. թող կորստեն, ազգի Հոգը չէ: Ազգի շահը շաա-շատ աւելի մեծ է, քան մի կնոջ կամ մի տղամարդի իրար սիրելը կամ չսիրելը...: Յետոյ էլ ամուսնական սէրն այսօր կայ, վաղը չկայ: Մաշուեց գնաց...: Մնայուն եւ Հաստատուն սէրը ծնողների սէրն է՝ իրենց զաւակների նկատմամբ, եւ զաւակների սէ-

րը՝ իրենց ծնողների նկատմամբ: Յոյս մի ունեցիր, Վիրա՛պ, որ մի Հախավերդանց Հարսն ապահարզան կը ստանայ եւ դու կ'ամուսնանաս նրա հետ: Ամենայն Հայոց Հայրապետը նման թուղթ չի ստորագրի, եւ ես էլ, ինչքան որ սիրելու լինեմ քեզ, չեմ խնդրի, որ ստորագրի...

Պարզ էր, որ տէր Ղազարը անհաշտ թշնամի էր ապօրինի սէրերին, ապահարզանին: Ուստի եւ նրա քարոզը խիստ էր, անտեղիտալի, անողոք: Նա դիտէր, որ Վիրապ մոլի ազգասէր տղայ է եւ ցանկանում էր նրա սէրը Հակադէր նրա ազգասիրութեանը եւ քարուքանդ անել այն:

Վիրապը լուռ էր: Բայց ես դիտէի, թէ ինչպէս է տառապում նա մի կողմից ազգային պարտականութեան, միւս կողմից էլ՝ իր սիրոյ խաչաձեւ կրակում: Վիրապը իմ մեծ ընկերն էր, իմ մեծ եղբայրը, եւ ես միշտ պատրաստ էի իմ նիհար մարմնով, իմ վտիտ բազուկներով, իմ աննշան բռունցքներով պաշտպանել նրան, ինչքան որ ուժ ունէի: Վիրապի Համար ես պատրաստ էի կոտելու նոյնիսկ վիշապների դէմ: Ուստի՝ ոտքի կանգնեցի, եւ յուզումքից խզուած ձայնով ասացի իմ կեանքի առաջին պաշտպանականը:

- Տէր Հայր,- ասացի,- Վիրապը մեղաւոր չէ, որ սիրահարուած է...

Քահանան չպատասխանեց ինձ, այլ շեղակի նայեց վրաս խէթ-խէթ եւ արհամարհական:

Ես նստեցի շփոթուած ու կարմրած եւ ուզում էի լաց լինել իմ պաշտպանական ձախորդութեան Համար:

Հագիւ էի նստել, երբ Սեդիկը քանքրտաց.

- Ամէն ոք տէր Հօրը դիտողութիւն է անում, Հա՛...

Սեդիկը ուզում էր տէր Հօր աչքը մտնել, որովհետեւ ցանկանում էր եկեղեցու երգչախմբի անդամ դառնալ: Յետոյ էլ նոր էր սովորել «ամէն ոք» բառերը եւ ցանկանում էր գործածել դրանք: Թէեւ նա մի քանի անգամ ասել էր, որ իր պէս Հայերէն գիտցող չկայ, բայց եւ այնպէս փարուել էր Հայերէնին եւ լսած ոչ մի նոր բառ բաց չէր թողնում: Նրա ցանկութիւնն էր Հայերէնի ուսուցչուհի դառնալ:

Սակայն Սեդիկի քրթմնջոցը ոչինչ բան էր Ծիրանենց Գազիկի ծաղրամքի հետ իմ Հասցէին:

- Տէր Հայր,- ոտքի ելաւ Գազիկը,- ես միշտ մտածում էի, որ մեր գիւղը մէկ բժիշկ չունի, մէկ էլ փաստաբան: Բայց փաստաբանն արգէն գտնուեց, մնաց բժիշկը...

- Ով է փաստաբանն, ա՛յ Գազիկ,- տարտամ Հարցրեց քահանան: Նա դեռ Վիրապի սիրահարութեան լուրի ծանր ազդեցութեան տակ էր գտնում:

- Նա,- ձեռքն ինձ վրայ պարզեց Գազիկը:

- Լաւ, լաւ,- ասաց քահանան,- տղային մի դիպէք, նա էլ ուզեց իր խօսքն ասել:

- Բայց նրա խօսքը մի բան չէր,- յամառեց Գազիկը:

Ես լուռ մնացի: Փագիկի Հետ ես չէի կարող մրցել: Նա կարող էր նորից մի սրախօսութիւն անել եւ գասարանին ծիծաղեցնել ինձ վրայ:

Արօնի դասը վերջինը լինելով՝ ես տէր Հօր եւ Վիրապի Հետ գնացի: Հագիւ էինք դպրոցի բակից գուրս եկել, որ տէր Հայրը չորս կողմը նայեց եւ նորից շատ լուրջ եւ շատ խիստ խօսեց Վիրապի սիրահարութեան մասին:

– Պէտք չէ տարածել, թէ չէ Հախվերդանց եղբայրները կը լսեն եւ պատերազմի դաշտից տուն կը գան: Արնահեղութիւն կը լինի գիւղում, մարդ կը սպանուի: Մեր լաւ գիւղը տակնուվրայ կը լինի: Վասն ինչի: Ամուսնանալ ես ուզում, անունը տուր, մեր գիւղում լինի, թէ մեր չրջանի որեւէ գիւղում՝ գնամ ուզեմ: Գիտեա որ ինձ չեն մերժի:

Վիրապը լուռ էր: Երբ բաժանուում էինք՝ քահանան ձեռքը դրեց Վիրապի ուսին:

– Այդպէս ուրեմն, Վիրապ, յոյսով եմ, որ դու կը մոռնաս Հախվերդանց այդ նորահարսին: Ի՞նչ է նրա անունը...

Քահանան ուզում էր, որ Վիրապը պատասխանէր, բայց ես մէջ ընկայ:

– Գեղուշ, տէր Հայր:

Քահանան նորից խէթ-խէթ ինձ նայեց, կարծես ուզեց ասել. «Այ փոքրիկ, կարող ես մեր մեծահասակներին խօսակցութեանը չխառնուել»:

*

* *

Ես չգիտէի, որ Վիրապը եւ Գեղուշը կապի մէջ են միմեանց Հետ: Նրանք թէեւ չէին տեսնուում, բայց սիրային նամակներ էին փոխանակում: Նրանց միջեւ միջնորդի դեր էր խաղում Զմրութիւն աղջիկը, որը Հասակակից էր Գեղուշին եւ նրա ընկերուհին: Թէ ինչ էր գրում Վիրապը Գեղուշին, ինձ յայտնի չէր, բայց մի օր նա ինձ տուեց կարդալու Գեղուշի նամակը: Նա ասաց, թէ ուզում է, որ ամէն մարդ կարդայ Գեղուշի նամակները, գիտնալու Համար, թէ նա ինչքան է սիրում իրեն:

– Տէր Հայրը սխալւում է, երբ պահանջում է, որ ես վերջ տամ իմ սէրին: Մէրն աստուածային շնորհում է, – ասաց նա, – որ պարգեւում է ունէ մէկին: Դէմ գնալ այդ պարգեւին, նշանակում է դէմ գնալ Տիրոջ:

Վիրապին ես չէի Հասկանում, որովհետեւ չգիտէի կին – տղամարդ սիրոյ կամ ինչպէս ասում են՝ «Սիրային սիրոյ մասին»: Թերեւս այդ գալիս էր մեր ընտանիքում Հաստատուած բարոյական դրուածքից կամ իմ անչափահաս տարիքից: Մեր ընտանիքում ես շտեմայ, որ Հայրս աւելի շատ սիրէր մօրս, քան միւս Հարսներին: Նոյնն էին նաեւ Հօրեղբայրներս: Նրանք

տարբերութիւն չէին դնում իրենց կանանց եւ մօրս միջեւ: Նոյնն էր նաեւ երեխաների հարցում:

Արդ, ես սիրում էի մեր ընտանիքի անդամներին Համա-Հաւասար կերպով: Սիրում էի Վիրապին, նրա հօրը, մեր համագիւղացիներն, եւ չէի կարողանում հասկնալ, թէ ինչու Վիրապը կպել է Գեղուշին, որի համար, ինչպէս տէր հայրն ասաց, կարող է սպանութիւն տեղի ունենայ:

«Ասենք Գեղուշն ազատ է- մտածում էի ես- եւ Վիրապը բռնեց նրա թեւից իրենց տունը բերեց եւ դարձրեց իր կինը: Գեղուշն ամէն առաւօտ թոնիրը կը վառի, հաց կը թխի, կերակուր կ'եփի, Վիրապի շորերը կը լուանայ, երեկոյեան նիկոլ ապօր ոտքերը կը լուանայ, ինչպէս մեր տան ամէնից փոքր հարսը լուանում է նանիս ոտքերը: Բայց այդ բոլորը կարող է անել եւ մի ուրիշը, բայց ինչո՞ւ անպայման Գեղուշը»:

Ես Վիրապին այնքան էի սիրում, որ կարծում էի, որ նա անսխալական է: Բայց Գեղուշի հարցում ես նրան չէի հասկանում: Ամէն մի հարցում, մանաւանդ ազգային հարցում, նա ինձ բացատրում էր, բայց Գեղուշի հարցում նա լուռ էր: Ուստի՝ ինձ զարմանք պատճառեց, երբ Գեղուշի նամակը ինձ տուեց կարդալու:

- Ինչո՞ւ ես այդ անում,- հարցրի:

- Որովհետեւ դասարանում դու ինձ սլաշտպանեցիր տէր հօր առջեւ եւ ուզում եմ, որ դու իմանաս, թէ Գեղուշի հետ մենք ինչքան ենք իրար սիրում:

Գեղուշը դրել էր դպրոցական մի տետրից պոկուած մի էջի վրայ եւ գրել էր սանտիմետրանոց խոշոր տառերով.

«Ախ, Վիրաբ, Վիրաբ, Վիրաբ... եւ այդ անունը կրկնել էր մօտ տաս անգամ: Էլ ուրիշ ոչինչ:

- Հը՞,- հարցրեց Վիրապը, երբ նամակն իրեն վերադարձրի:

Ես սիրահարական նամակների մասնագէտ չէի, եւ այդպիսի մի նամակ առաջին անգամ էի կարդում: Բայց մի բան ասելու համար ասացի.

- Լաւ նամակ է, բայց Սեդիկին ցոյց շտաւ:

- Ինչո՞ւ:

- Գեղուշը Վիրապ գրելու փոխարէն Վիրապ է գրել, եւ Սեդիկը կարդալով այդ նամակը պիտի տրտնջայ, թէ «եւ մեր Վիրապը սիրահարուել է այդ անգրագէտ աղջկայ վրայ... Գեղուշը Վիրապը փոխանակ «պէ»ով գրելու, «բեն»ով է գրել, հա՛...»

Վիրապը ժպտաց, որ հրճուանք պատճառեց ինձ, քանի որ վերջերս նրա դէմքի վրայ ժպիտ չէր գալիս:

- Սեդիկը, լաւ ազգային աղջիկ է,- ասաց նա,- բայց ես խղճում եմ նրա ապագայ ամուսնուն, որովհետեւ Սեդիկը օրը քսանչորս ժամ իր ամուսնուն հայերէն է սորվեցնելու, հայոց քերականութիւն եւ հայ ուղղագրութիւն:

ես ծիծաղեցի՝ երեւակայելով, թէ ինչպէս Սեղիկը քանոնը
 ձեռքին ամուսնուն թելադրում է՝
 - «Գրիբ, արքեպիսկոպոսարան»:

-6-

Այդ տարին մեր դպրոցը ժամանակից շուտ արձակեցին
 ամառնային արձակուրդի համար: Ընդհանրապէս գիւղական
 դպրոցները շուտ էին արձակում, քան քաղաքային դպրոցները,
 Հնարաւորութիւն տալու գիւղացի տղաներին օգնելու իրենց
 ծնողներին դաշտային աշխատանքներում:

Բայց այդ տարին պայմաններն ուրիշ էին:

Այդ տարի գարնանը Հայ ժողովրդի լինելու-չլինելու
 հարցը քարտի վրայ էր դրուած: Հայ ժողովրդի մարդկային
 դէմքից գուրկ ազգային ոսոխը ծրագրել էր բառացիօրէն
 բնաջնջել Հայոց ազգը՝ նրա հողերը գրաւելու համար: Հայ ժո-
 ղովրդի ազգային ոսոխը շատ ու շատ զօրեղ էր, քան բուն Հայ
 ժողովուրդը: Թշնամին Հինգհարիսը տարուայ պետական
 պատմութիւն ունէր: Աշխարհակալ էր: Կար ժամանակ, որ նրա
 բանակները հասել էին Վիեննայի պարիսպներին: Թշնամու
 գինուորներն անդրադէտ, վայրագ եւ արիւնոտւշտ կուում էին
 նուաճուած ժողովրդների կանանց, աղջիկների, աւարի, կողո-
 պուտի, եւ սպանութեան ծարաւի համար: Այդ բանակներն,
 երբ անցնում-գնում էին, իրենց յետեւից թողնում էին գիւղերի,
 աւանների եւ քաղաքների աւերակներ, սպաննուած կանանց,
 երեխաների, ծերերի դիակներ, ամայացած դաշտեր, այնպէս
 որ, փորձառու մէկը, երբ տեսնում էր այդ բոլորն, ասում էր՝
 «Այստեղից թուրքն է անցել»: Թուրքերը Չինդիզ խանի սե-
 բունդներն են: Մոնղոլ են: Եօթը հարիւր տարի է անցել այդ
 արիւնհարբու գազանի՝ Չինդիզ խանից յետոյ, բայց նրանք
 ոչնչով չեն փոխուել, նրանք նոյնն են, ինչ իրենց չինգիզխան-
 եան նախնիքները: Թուրքը խորամանկ է, նենգ եւ ստոր: Նանս
 ասում էր՝ «Թուրքը եթէ ոսկի լինի՝ մի գցիր գրպանդ»:

Այդ այդ մարդկային դէմք չունեցող ոսոխը, երեք տարի
 առաջ օգտուելով միջադրային շփոթ կացութիւնից, բառացիօ-
 րէն բնաջնջել էր Արեւմտեան Հայաստանի Հայ բնակչութեանը
 եւ այժմ սրարշաւ մօտենում էր Արեւելեան Հայաստանի այն մի
 կտոր հողաշերտին, որի վրայ ծուարուել էին տեղացի Հայ
 ժողովուրդը, հրաշքով փրկուած գաղթականները եւ որբերը:

Հայերը ոչինչ չունէին, բացարձակապէս ոչինչ: Ո՛չ կառա-
 վարութիւն, ո՛չ նախարարութիւններ եւ ոչ էլ դաշնակիցներ:
 Հայերի դաշնակիցներն նրանց թշնամիներն էին: Թւում էր, եւ
 այդ հաստատ էր, որ Հայ ժողովրդի վերջն էր եկել:

Բայց ինչպէս որ ասում են՝ գերանդին քարին դէմ առաւ:
 Հայ ժողովուրդն իր մարմնով պատնէշեց թշնամու յառաջխա-

ղացումը: Ահաւոր օրեր եղան, ահաւոր մարտեր մղուեցին բարբարոս մի պետութեան եւ այդ պետութեան երէկուայ ստրուկ մի ժողովրդի զաւակների միջեւ: Բարբարոս բանակը սասանեց:

-7-

Մայիսի երրորդ տասնօրեակի հէնց սկզբից ազգային տազնապը էլ աւելի սաստկացաւ: Թշնամին երեք ճակատով սեղմում էր Հայերին: Հայոց առջեւ բաց էին մնացել Սեւանի դռները: Հայերը կարող էին այդ լճի պաղ ու կապուտակ ջրերում զտնել իրենց հանգիստն առնել առ յաւիտեան, եթէ կարողանային լճի ափերին հասնել առանց կոտորուելու:

Այդ օրերին մեր գիւղն ամայացաւ: Բոլոր զէնքի ընդունակ տղամարդիկ կուռի գնացին: Մեր մեծ տանը մնացին նանս, հարսերը եւ մենք՝ փոքրիկներս: Երկու հօրեղբայրներս եւ հայրս կուռում էին: Հայերի ձեռքը մնացած նեղ հողաչերտի հարաւարեւմտեան ծայրից թշնամին սկսեց մօտենալ Հայոց հինաւուրց վանքի պարիսպներին: Այն ժամանակ սկսեցին դողանջել մայր տաճարի զանգերը՝ ահաղանգ հնչեցնելով: Կոխը համաժողովրդական բնոյթ ստացաւ: Կուռում էին տղամարդիկ, իսկ կանայք եւ աղջիկները զէնք ու զինամթերք, ուտելիք եւ ջուր էին հասցնում իրենց քաջարի եղբայրներին: Թշնամին տեղի տուեց եւ սկսեց նահանջել...

Այդ օրերին, մի առաւօտ, երբ ես գնացի գիւղամէջ, այնտեղ Տեսայ Վիրապին ձիու վրայ նստած: Նա երկու երկար փամփուշտակալներ էր խաչաձեւ կապել իր իրանին: Մի փամփուշտակալ աջ ուսից իջնում էր նրա ձախ կողքին: Մի ուրիշ փամփուշտակալ էր նրա ձախ ուսից իջնում էր, նրա կրծքի վրայ հատում աջ ուսի փամփուշտակալին եւ գնում վերջանում նրա աջ կողքին: Նա ուսից կախել էր մի հրացան, իսկ աջ կողքից մի սուր, որի պատեանը շատ հին էր: Այդ երեւի Նիկոլ ապօր ֆեղայական սուրն էր: Զէնքը միշտ այդպէս է: Այն երբեք չի հնանում: Եթէ հայրը գործածում, որդին է գործածում: Եթէ Նիկոլ ապէր այդ սուրն իր ժամանակին գործածել էր թուրքերի դէմ Արեւմտեան Հայաստանում, այժմ Վիրապն այն պիտի գործածէր Արեւելեան Հայաստանում: Վիրապին չքաւաւտել էին մեր գիւղի ծերունիները եւ ծեր կանայք:

Բազմութիւնը բարի մաղթանքներ էր կատարում Վիրապին՝ իրենց ղողզոջ ձայներով:

- Վիրապս, քեզ լաւ պահի, չվնասուես...

- Վիրապս, թող Տէրն քո սուրը կտրուկ անի:

- Վիրապս, թուրքերին քչիր:

Ինձ տեսնելով՝ Վիրապն իր մօտ կանչեց: Երբ ես կանգնեցի նրա ձիու կողքին՝ իմ գլուխն հագիւ նրա ասպանդակին

Հասաւ: Այդտեղ ես առաջին անգամ լինելով Հասկացայ, թէ ինչքան ես փոքր եմ, իսկ ինչքան Վիրապը բարձրահասակ է:

Նա թեքուեց վրաս եւ չնջաց.

- Մի տես, Գեղուչն այս բազմութեան մէջ է, թէ ոչ:

Ես ամէն տեղ նայեցի, ես եկայ եւ ասացի՝ Գեղուչին չտեսայ:

Նա մոայլուեց.

- Շան աղջիկը կարող էր գալ եւ մենք կը տեսնուէինք վերջին անգամ...

- Երեւի նա չի իմացել, - ասացի:

Նա չպատասխանեց: Զին զգուշութեամբ բազմութեան միջից դուրս հանեց եւ սլացաւ գնաց:

Վիրապի գնալուց յետոյ եկաւ տէր Ղազարը: Նա փոխել էր իր քահանայական Հագուստը: Վիրապի պէս փամփուշտակալներ էր կապել կրծքին խաչաձեւ: Ուսից կախել էր մի Հրացան:

- Վիրապն ո՞ւր է, Վիրապն ո՞ւր է, - առանց բարեւ-բարիլուսի Հարցրեց նա: Երեւի չտապում էր:

- Վիրապը գնաց, - ասացին ծերունիները:

- Ինչպէ՞ս թէ գնաց, - վրդովեց նա, - չէ՞ որ մենք միասին պիտի գնայինք:

- Վիրապն չտապում էր:

- Ես էլ եմ չտապում, - ասաց քահանան եւ ամբոխը ճեղքելով գնաց Վիրապի ուղղութեամբ: Նա վերջինն էր մեր գիւղի զէնքի ընդունակներից, որ գնաց: Մեր գիւղի վրայ անտէրութիւն եւ անշարժութիւն իջաւ: Մարդիկ իրար Հետ բարձր չէին խօսում, երեխաները չէին վազվզում եւ ծիծաղում: Մեր շները, գլուխները կախ, ուրուականների պէս թափում էին փողոցներում: Ասում են անասունները աւելի շուտ եւ աւելի խորն են զգում գալիք վտանգը. քան մարդիկ: Նոյնիսկ մեր շատախօս հաւերն այլեւս չէին կշկշում անՀոգ: Մեր աքաղաղները ցերեկները կանչում էին, որ վատ, շատ վատ կանխազուշակում էր: Մեր Հարսները, որ առաջներում Հարազատ քոյրերի պէս էին իրար Հետ, այժմ չնչին պատճառներով իրար Հետ վիճում էին: Նանս, իր որդիներով եւ թոռներով Հպարտ նանս, այժմ լալիս էր եւ աղօթում: Աղօթում եւ լաց լինում: Մենք ո՛չ կանոնաւորապէս ուտում էինք եւ ոչ էլ քնում: Քնում էինք մեր զրսի Հագուստներով: Կէս-քուն, կէս-արթուն: Մեր գիւղը եւ ամբողջ մեր գիւղախումբը կտրուած էր արտաքին աշխարհից, մահաւանդ ճակատից:

Մեր գիւղի միակ Հաղորդակցութեան կապը Սահաղանց Մարկոսն էր Հանդիսանում: Սահաղանց Մարկոսը մի շատ ծեր մարդ էր: Ծարական բանակում նա կռուել էր թուրքերի դէմ Բայազէդի կռում: Նա ասում էր, որ ինքը լաւ է հասկանում կռուի գործողութիւններից, եւ լաւ լսողութիւն ունի: Լսելով կռուի հռչակներ Հեռուից-Հեռու կարող է ասել, թէ ինչ է կա-

տարւում կոտի դաշտում: Եւ որովհետեւ նրա ձայնը նուազ էր եւ չէր լսւում, նա իր Հետ բերում էր իր թոռնիկին՝ Սարիկին, որպէս բարձրախօս: Արդ, օրը երեք անգամ Սահադանց Մարկոսն իր թոռնիկի Հետ գալիս էր գիւղի հրապարակը եւ մեզ գինուորական տեղեկութիւններ հաղորդում Հէնց կոտի դաշտից: Հասնելով գիւղի հրապարակը, ուր ծերունիները, սպառազանայք, եւ մենք երեխաներս նրան էինք սպասում, նա ձեռքի ցուպը տալիս էր Սարիկին, ինքը դժուարութեամբ ծնկի էր գալիս, յետոյ իր նիւար յետեւը ցցելով՝ ականջը կայցում էր հողին:

– Պապս ասում ա, որ դուք Հեռու մնաք իրենից եւ չլարժուէք, – ազդարարում էր Սարիկը:

Մենք լուռ եւ Հեռու էինք մնում Սահադանց Մարկոսից, իսկ նա լսում էր մեզ անխափա ձայները եւ անատամ բերանը չփիւսացնում: Վերջապէս մի քան ասում էր թոռանը:

– Ի՞նչ ասաց, Սարիկ:

– Պապս ասաց՝ բա՛հ, բա՛հ, բա՛հ...

– Այ, քեզ մատաղ, այդ ի՞նչ է նշանակում:

– Այդ նշանակում է, որ շատ ուժեղ կոխ է գնում:

– Պապս ասում ա, թէ սեւ դեւը կատաղել ա: Սեւ դեւը պոկում ապատիժները եւ նետում ա մերոնց վրայ, մերոնք էլ Հէնց օդի մէջ բռնում են ապառաժը եւ նետում են սեւ դեւի վրայ: Գետինը զղզրում ա:

– Սարիկ, պապիդ հարցրու, թէ մերոնք թնդանօթ ունե՞ն:

– Պապս ասում ա, մերոնք թնդանօթ ունեն եւ գիլ կրակում են:

Մի օր էլ Սահադանց Մարկոսը լսեց, լսեց եւ թոռանը մի քան ասաց: Սարիկն էլ յայտարարեց.

– Պապս ասում ա, թէ սեւ դեւը փախչում ա:

-8-

Ես տուն վազեցի, փաթաթուեցի նանիս փէշերին եւ ուրախ ճչացի.

– Նանի, նանի, սեւ դեւը նահանջում ա...

– Ո՞վ ասաց, – ցնցուեց նանս: Նա Սահադանց Մարկոսի ասածներին այնքան էլ չէր հաւատում, թէեւ ինքն էլ երբ զով էր գալիս ճակատամարտի կողմից, բարձրանում էր տան կտուրը եւ ականջ էր դնում կոտի ձայնին:

Նանս դեռ մտմտում էր Մարկոս պապի յայտնուած լուրի վրայ, երբ մեր բակը մտաւ երէցկիւնը, իր տասնհինգ եւ տասնվեց տարեկան երկու աղջիկների Հետ:

Երէցկիւնը, երբ նանիս տեսաւ, էլ բարեւ-բարիլուս չասեց, այլ ուղղակի անցաւ գործի.

– Աղջիկներ, աղօթեցէք...

Աղջիկները իրենց մօրից առաջ անցան, կանգնեցին կողք կողքի եւ աղօթեցին Հայր մերը, նանիս սովորացրածով ես էլ գիտէի մի քիչ: Ցետոյ նրանք աւելացրին.

- Աղօթիւք, եւ երգօք Հոգեւորօք մենք աղաչում ենք քեզ, Տէ՛ր, որ պաշտպանես Հայոց ազգին:

Նանս լաց եղաւ, եւ դարձաւ մանկամարդուհիներին.

- Դուք շատ սրտանց եւ անկեղծ աղօթեցիք, սիրտս վկայեց, որ արարիչ Աստուած պիտի պաշտպանի Հայոց ազգին:

- Եղիցի,- ասաց Արաքսին:

Ինչքան որ ես այն ժամանակ, իմ այն տարիքին Հասկանում էի գեղեցկութիւնը, երէցկինը գեղեցիկ էր եւ շատ: Նա իմ աչքին աւելի երիտասարդ երեւաց, քան տէր 'Ազարը: Այդ թերեւս տէր Հօր մօրուքի պատճառով: Նանս նրան երէցկին չէր անուանում, այլ՝ Արաքսի: Արաքսին բարձրահասակ էր: Դէմքը Հացագոյն: Սեւ, խոշոր եւ արտայայտիչ աչքեր ունէր: Բարձրահասակ էր, եւ նեղ մէջքով: Նրա աղջիկները մօր պատճէններն էին: Ես նայում էի նրանց եւ զարմանում, թէ ինչո՞ւ Վիրապը չի սիրահարուել այդ գեղեցիկ աղջիկներից ոեւէ մէկի վրայ, եւ ես զգում էի, որ քահանան իր աղջիկներից ոեւէ մէկին սիրով կտար Վիրապին, որովհետեւ սիրում էր նրան:

Աղօթքից յետոյ, նանս Արաքսին ասաց, որ Սահաղանց Մարկոսն ասել է, թէ սեւ դուր նահանջում է: Այդ լուրը Արաքսիի վրայ ոչ մի տպաւորութիւն չթողեց:

- Սահաղանց Մարկոսը, ճիշտ է, լաւ յսողութիւն ունի, բայց ատմների թափուածութեան պատճառով նրա ասածները չեն Հասկացւում:

Ես մէջ ընկայ եւ ասացի, որ Սարիկը թարգմանում է իր պապի ասածները, սակայն Արաքսին ոչ մի ուշադրութիւն չդարձրեց իմ ասածի վրայ: Նրա աղջիկներին ինձից ամաչեցին իրենց մօր վարմունքի համար: Նանս էլ չէր հաւատում Սահաղանց Մարկոսի ասածներին, բայց եւ ասաց.

- Երանի ճիշտ լինէր նրա ասածները:

- Մենք մեզ յիսբենք, Մարգրիտ մօրաքոյր,- ասաց Արաքսին,- թուրքը մեզնից զօրաւոր է: Զօրաւոր է ոչ թէ իր քաջութեամբ, այլ իր թուով, եւ պետական կազմակերպութեամբ: Յետոյ նրան օգնում է լեմեցը (գերման), իսկ մեզ օգնող չկայ:

- Իսկ ինչպի՞շ, Փրանցո՞ւղը,- Հարցրեց նանս:

- Ո՞ւր են նրանք: Ե՛ւ ինչպի՞ղը, ե՛ւ Փրանցուղը, երկուսը միասին մէկ կռակ չարժեն: Դրանք պատիւ չունեցող ժողովուրդներ են, իրենց շահերը հետապնդող: Դրանք վաշխառուներ են:

Արաքսին նախապէս մեր գիւգում վարժուհի էր եղել եւ բարդ էր խօսում այնքան, որ չեմ կարծում, որ նանս Հասկանում էր նրա ասածները:

Արաքսիի խօսքը ծանր էր, յուսահատական: Լաց լինելու չափ յուսահատական: Բայց նա իրապաշտ էր եւ չէր ցանկանում, որ ժողովուրդը օրօրուի սին յոյսերով: Միաժամանակ նա իր յոյսը դրել էր Հրաչքի վրայ, յորդորում էր, որ մենք աղօ-

թենք, որ այդ հրաչքը կատարուի: Նանս ճնշուել էր շատ խիստ, եւ զգում էի, որ նա ցանկանում է, որ այդ կինը դնայ մեր բակից: Ցանկարժ նա խօսքը փոխեց.

- Արաքսի, բարով մենք կը յաղթենք... Ես վստահ եմ, որ պիտի յաղթենք: Երազ տեսայ, որ թուրքը ազոտու էր. բայց փոքրացաւ-փոքրացաւ դարձաւ մի սեւ չղջիկ, թռաւ մթան մէջ եւ կորաւ...

Թուաց, թէ նա չսեց նանիս ասածը եւ շարունակեց.

- Եթէ յաղթենք լաւ է, իսկ եթէ պիտի պարտուենք, լաւ է որ մենք Հէնց Հիմա ծրագրենք մեր ապագան: Տէր Ղազարը երբ ուզում էր կռուի գնալ, ես դէմ էի: Ես ուզում էի, որ այս դժնդակ օրերին նա մնար իր Հօտի Հետ: Այժմ ես ուրախ եմ, որ նա գնաց կռուի: Եւ եթէ մենք պարտուենք, ես ուրախ կը լինեմ, որ նա սպաննուի պատերազմի դաշտում: Բսկ ինձ եւ իմ աղունիկների համար ես ունեմ այդ.- նա քացեց ձեռքում բռնած մի փաթեթոց, ուր իրար վրայ դրուած էին մի սեւակազմ փոքրիկ Աւետարան եւ մի ժանգոտած ատրճանակ:

- Ի՞նչ է այդ.- հարցրեց նանս սարսափած:

- Այս ատրճանակի մէջ երեք փամփուշտ կայ միայն: Եթէ պիտի պարտուենք, այն օրը, այն ժամին, այն պահին, երբ թուրքերը մեր դարպասից ներս մանեն, այս ատրճանակի ծայրը դէմ կը տամ նախ Հեղուշի քունքին եւ կը կրակեմ, յետոյ՝ Սիրիկի քունքին, եւ յետոյ՝ իմ քունքին: Անօրէնների աղտոտ ձեռքերը մեզ չպիտի դիպեն: Ո՛չ...

Այս գեղեցիկ կինն այս եռեակ սպանութեանց մասին խօսեց պաղ եւ առանց մի գրամ յուզմունքի: Ես աղջիկներին նայեցի, որոնք լաց էին լինում: Ես մինչ այդ լաց չատ էի տեսել: Մեր տանը լաց էին եղել քոյրերս եւ եղբայրներս: Լաց էր եղել մայրս: Լացել էին մեր հարսները, նրանց զաւակները: Լաց էր եղել նանս, իմ աննման նանս: Բայց դրանցից ոչ մէկի արցունքն այնպէս չի ազդել վրաս, ինչպէս Հեղուշի եւ Սիրիկի արցունքները: Թերեւս թշնամու կողմից պարտադրուած լաց էր: Թուրքն էր ստիպում լաց լինել: Թո՛ւրքը: Եւ յանկարծ իմ մանկական գիտակցութիւնը պարզուեց. թէ ինչքան ծանր եւ միաժամանակ ինչքան հպարտալի Հանգամանք է Հայ լինելը: Հեղուշը եւ Սիրիկը պէտք է մեռնէին, որովհետեւ Հայեր էին: Անշուշտ մերոնք էլ, ես էլ նրանց Հետ պիտի մեռնէի, որովհետեւ մենք Հայեր էինք: Սակայն մերոնց եւ իմ վերաբերեալ մահուան վճիռը դեռ այդպէս որոշակի չէր սահմանուած. ինչպէս որ իր աղջիկների վերաբերեալ սահմանեց տիկին Արաքսին: Հէնց դրա համար էլ, այդ երկու աղջիկների լացն ամենախիստ կերպով ազդեց ինձ վրայ: Ես ամօթ զգացի, որ այդքան փոքր եմ, որ չեմ կարող կռուի դաշտ գնալ, սպաննուելու, բայց պաշտպանելու այդ երկու քոյրերի, բոլոր իմ քոյրերի եւ մայրերի պատիւն ու կեանքը:

Ես յափշտակութեամբ Արաքսիի ձեռքի ժանգոտած ատրճանակին էի նայում, երբ, նկատի ունենալով նրա կողմից արհամարուելու պարագան, հարցրի.

- Ինչու այդ ատրճանակում երեք փամփուշտ կայ եւ ոչ հինգ:

Առաջին անգամ լինելով նա ինձ վրայ ուշադրութիւն դարձրեց եւ նոյնիսկ կիսաժպտաց:

- Դու ի՞նչ գիտես այդ մասին,- հարցրեց:

- Վիրապն է սովորեցրել,- ասացի:

- Վիրա՞պը: Ո՞վ է Վիրապը:

Նանս մէջ ընկաւ եւ քաղատրեց:

- Հա՛, ճանաչեցի: Տէր Ղազարը միշտ էլ լաւ է խօսում նրա մասին: Ո՞ւր է նա հիմա:

- Կոուի է գնացել:

- Նա քանի տարեկա՞ն է:

- Տասնեօթ:

Տիկնոջ աչքերը փայլեցին:

- Եթէ մի ժողովրդի պատանիները եւ քահանաները կոուի են գնում, այդ ժողովուրդը կ'ապրի,- ասաց նա վստահաբար:

- Ես էլ եմ ուզում կոուի գնալ,- աղաղակեցի ես:

- Բոլորն ինձ նայեցին:

- Ինչո՞ւ ես ուզում կոուի գնալ,- հարցրեց Արաքսին:

- Ուզում եմ պաշտպանել Սիրիկին եւ Հեղուչին: Չեմ ուզում, որ նրանք լաց լինեն,- լաց եղայ ես:

- Շնորհակալութիւն,- ասաց տիկինը եւ ծռուելով համբուրեց մազերս:

- Շնորհակալութիւն,- ասացին աղջիկները եւ հերթով համբուրեցին մազերս, ինչպէս արեց նրանց մայրը:

Երբ նրանք գնացին, ես մտածեցի եւ հասկացայ, որ չկայ աւելի հաճելի բան, քան քոյրերիդ եւ մայրերիդ պաշտպանելու ինքնազոհաբերութեան ցանկութիւնը:

-9-

Երեք օր շարունակ, Սարհաղանց Մարկոսը, երբ զուխը վեր էր վերցնում գետնից, միշտ էլ Սարիկի միջոցով նոյն բարի լուրն էր հաղորդում՝ «Թշնամին թէեւ դանդաղ, բայց նահանջում ա»: Նա իր այդ գուշակութիւնները հիմնում էր պատերազմական գործողութիւնների ձայների աստիճանական հետացման վրայ: Մի օր էլ Մարկոս պապն ինչքան ականջ դրեց՝ է՛լ ոչինչ չսեց:

- Կոիւր վերջացել է,- իր թոռնիկի միջոցով ազդարարեց նա:

Մենք չուար մնացինք: Եթէ վերջացել է յօգուտ մեզ, ապա ինչու մենք տեղեկութիւն չունենք: Եթէ վերջացել է յօգուտ թուրքերին, ապա ինչու թուրքերը չեն գալիս:

Նոյն օրը, երեկոյեան, երբ գիւղի հրապարակում էին Հաւաքուել մեր գիւղի գառամեալ այր թէ կիները եւ մենք երեխաներս, յանկարծ եկաւ տէր Ղազարը: Նա նորից գինուորական Հազուստով էր, նորից ուսից կախել էր հրացանը, յոգնած էր ու փոշոտուած, սակայն դէմքին ժպիտ կար, մեծ ու երջանիկ ժպիտ: Հազիւ Հասած ամբոխի եղբին, նա աղղարարեց.

– Ես ձեռ աւետիք եմ բերել, մեծ եւ անզուգական աւետիք: Թշնամին պարտուեց եւ նահանջեց: Թշնամին մեզնից գինադադար խնդրեց: Մեր Ազգային Ռորհուրդը Հայաստանն Անկախ յայտարարեց: Մենք այժմ պետութիւն ենք, մենք մեր կառավարութիւնն ունենք, մենք այժմ մեր գլխի տէրն ենք: Ճիշտ է, մենք աղքատ ենք, մեր երկիրը լեցուն է գաղթականներով, որբերով եւ զրկանքով, բայց այժմ մենք Հայ ենք, մենք ազաա ենք...

Ամբոխն իրար խառնուեց: Մերունիները սկսեցին գրկել եւ համբուրել միմեանց: Պառաւ կանայք նոյնպէս: Մահուան վախ չկար այլեւս թուրքի եաթաղանից: Իսկ ազգային պետութիւն, ազգային կառավարութիւն Հանգամանքները երազային դէպքերի պէս էին ներկայանում: Մէկ անգամից շատ քան է տեղի ունեցել: Մենք ո՛չ միայն ազատուել էինք ստոյգ մահից, այլեւ դարձել էինք ինքնիշխան:

Զարմանալի է մարդը, նոյնիսկ մանուկը, որ ես էի: Մեր յաղթութիւնը Համաշխարհային բնոյթի էր: Մենք յաղթել էինք մի գերհզօր պետութեան քանակին, որ եկել էր միայն ու միայն մեզ ոչնչացնելու, մեր մայրերին եւ քոյրերին գերի տանելու: Նա եկել էր վերջ դնելու մեր ցեղին, մեր ցեղային գոյութեանը: Բայց ահա ջարդուելով գինադադար էր առաջարկել մեզ: Մեր յաղթութեան պարագան աւելի մեծ նշանակութիւն է ստանում մանաւանդ ա՛յն Հանգամանքով, որ մենք յաղթեցինք մեն-մենակ, որ դրսից մեզ մէկը ձեռք չպարզեց, որ մէկը մի զնդակ չարձակեց յօգուտ մեզ: Բարեբախտաբար Արեւմուտքի մեր դաշնակիցները, այսպէս կոչուող «քաղաքակիրթ» երկրները մեզ թողել էին մեր բախտի կամքին: Նրանք մատ մատի չխփեցին, երբ բնաջնջուեց Արեւմտեան Հայաստանի Հայ բռնակշուժիւնը, այժմ էլ նրանք չտեսնելու էին դնում, երբ ոսոխը ցանկանում էր բնաջնջել Հայութեան երկրորդ կէսը: Եթէ կապ լինէր մեր եւ մեր դաշնակիցների միջեւ, եւ եթէ մենք խորհուրդ Հարցնելու լինէինք նրանց, նրանք մեզ պիտի ասէին՝ «Թրքացէք, ձեր փրկութիւնը միայն թրքացման մէջ է կայանում»: Նրանք այդպէս պիտի ասէին, որովհետեւ վաշխառուներ են, որովհետեւ վաշխառուն պատիւ չունի:

Այսպիսով մենք մեր արիւնով ձեռք բերեցինք մեր գոյութեան իրաւունքը եւ արիւն թքեցինք մեր «դաշնակիցների» երեսներին, որոնք մէկ անգամ եւս մեզ պիտի խաբէին:

-10-

Ընդհանուր ուրախութեան մէջ իմ միտքը աշխատում էր Վիրապի մասին: Տէր Հայրը դեռ խօսում էր, եւ ես չէի համար-
ձակում նրան խանգարել: Բայց վերջում չդիմացայ եւ ձգեցի
նրա հրացանի կոթից: Նա ինձ նայեց, ուզեց ժպտալ, բայց
միտքը ցրիւ լինելու պատճառով ձեռքը տարաւ դէմքին եւ ան-
ցաւ դէմքի վրայով:

- Տէր Հայր, ո՞ւր է Վիրապը...

Նա ինձ չպատասխանեց, այլ՝ ամբոխին.

- Մեր Վիրապը սպանուեց...

Ամբոխի մէջ վայնասուն սկսուեց:

- Այո, - կրկնեց քահանան, - Վիրապը սպանուեց, սպան-
ւեց, քաջի եւ հերոսի պէս: Նա մեր գիւղի զաւակն էր, եւ ես
առաջարկ պիտի բերեմ նրա կիսանդրին դնելու մեր Հէնց այս
հրապարակի վրայ, եւ թող մեր աղջիկները ծաղկեփնջեր զե-
տեղեն նրա պատուանդանին:

Յետոյ քահանան պատմեց, թէ ինչպէս Վիրապը սպան-
ւեց: Նա մի օր շուտ է հասել կոուի դաշտը, քան տէր Հայրը,
որովհետեւ ձիաւոր էր: Ծակատում Վիրապը գտնում է իր տա-
րիքին չորս պատանիներ, ամէնքն էլ ձիաւոր: Այդ հինգ հոգին
ստեղծում են այսպէս կոչուող «Մահուան ջոկատ» եւ իրենց
վրայ պարտականութիւն են վերցնում հարուածելու թշնամու
այն դիրքը, ուր նրանք աշխուժութիւն են ցուցաբերում եւ
ցանկանում են դուրս գալ իրենց դիրքերից: Վիրապն իր ձիա-
ւոր խմբով մորիկի պէս հասնում էր թրքական այդ դիրքին եւ
առանց նկատի առնելու սուրացող զնդակների տարափը
իրենց սրով հարուածում էին թրքական զանգերին:

Պատանիների այդ խումբը, իրենց մահը իրենց աչքի
առջեւ էին առել: Եթէ պէտք է մեռնել, ապա մեռնել ազգի հա-
մար: Այդ էր նրանց նշանաբանը: Նրանք ջարդում էին թուր-
քերին, խօսք չկար, բայց միշտ էլ գետը գերան չի բերում:

Պատանիների այդ ձիաւոր խումբը գնալով նուազում էր:
Սակայն Վիրապը դեռ մնում էր, եւ այդ շնորհիւ նրա խելացի
ձիուն: Դուք երեւի գիտէք, որ Վիրապն այդ ձիուն ձեռք էր բե-
րել, երբ այն քուռակ էր դեռ: Վիրապն այդ անասունին մե-
ծացնում էր մեծ խնամքով եւ գուրգուրանքով: Նրանք իրար
կապուել էին երկու եղբայրների պէս: Եւ ահա եկաւ չարարաս-
տիկ ժամը: Վերջին անգամ, երբ Վիրապը արչաւ էր կատարում
թրքական մի դիրքի վրայ, նա սպանուեց: Մենք մեր դիրքերից
տեսանք ամէն ինչ: Վիրապն ընկաւ կողքի, ձախ ոտքը թողնե-
լով ասպանդակում: Ձին հասկացաւ ամէն ինչ, չըջուեց տիրո-
ջը՝ մեր դիրքերը հասցնելու, բայց շուտով Վիրապի այդ ոտքն
էլ դուրս եկաւ ասպանդակից եւ Վիրապը փոուեց հողին: Ձնա-
յած թշնամու զնդակների տարափին, ձին մնաց տիրոջ մօտ եւ
սկսեց վրնջալ շատ տխուր: Նա ուզում էր, որ Վիրապը ելնի

տեղից: Բայց ի դուր էր ձիու աղերսանքը, Վիրապը չկար այլեւս...: Չնայած թշնամու տեղացող զնդակներին, երկու հողի պատգարակով գնացին Վիրապի մարմինը բերեցին:

Վիրապին թաղեցեցին գինուորական պատիւներով: Քսանմէկ գինուորներ երեք անգամ համազարկ արձակեցին: Թաղմանը ներկայ էր նաեւ նրա ձին, որը վրնջում էր եւ առջեւի ոտքերով հողը տոփում: Թաղումից յետոյ ձիու սանձը հանեցին գլխից եւ թողեցին, որ գնայ: Նա մի քիչ մնաց եւ ապա գնաց: Երկրորդ օրը մենք նորից տեսանք Վիրապի գերեզմանի մօտ: Յետոյ նա գնաց...

Տէր Հօր ձայնը խզուեց եւ նա լռեց: Ես ինքս էլ չգիտէի, թէ ով եմ այդ պահին: Տէր Հօր ասածներն ինձ երազի պէս էին թւում: Թւում էր, որ ես մի մեծ եւ անվերջանալի երազ էի տեսնում: Ես ուզում էի արթնանալ այդ շար երազից, բայց արթնացում չկար: Ես ուզում էի լաց լինել, բայց չէի կարողանում լաց լինել: Ես չէի կարողանում հաւատալ, որ Վիրապը չկայ այլեւս: Որ նա սպանուած է:

Յանկարծ բազմութիւնը լռեց: Լսելով տէր Հօր վերադարձի մասին, իր տնից դուրս էլ եկել նիկոլ ապէրը եւ իր վնասուած ոտքը քարշ տալով դէպի մեզ էր գալիս: Ես նայեցի քահանային, որն այլայլուեց: Նա չգիտէր, թէ դէմքն ուր պահէր:

- Տէր Հայր, ուր է Վիրապս,- հասնելով տէր Հօրը, հարցերեց նիկոլ ապէրը:

Ես քահանային էի նայում, որ նա գլուխը բարձրացրեց, երկու ձեռքը դրեց նիկոլ ապօր ուսերին: Յետոյ նա գրկեց ծերունուն եւ համբուրեց նրա քունքը: Մենք բոլորս պարզ կերպով լսեցինք, երբ նա բառերը հատիկ-հատիկ արտասանելով ասաց.

- Նիկոլ ապէր, Վիրապը սպանուեց...: Կուժը ջրի ճանապարհին է կոտրուում: Վիրապը չէր կարող ծերութիւնից մեռնել, նա պէտք է սպանուէր: Նա մեռաւ, որպէսզի իր արիւնակիցները ապրեն...

Սկզբում նիկոլ ապէրը տէր Հօրը լսում էր շատ հանգիստ: Բայց տէր Հայրը դեռ խօսում էր, որ նիկոլ ապէրը տատանուեց: Նա պէտք է ընկնէր, բայց մօտիկ կանգնածները բռնեցին նրան եւ տարան նստեցրին պատի տակ գտնուած քարի վրայ: Ես գնացի կանգնեցի նրա առջեւ: Սկզբում նա իր ցուպի ծայրով գծեր էր քաշում գետնին: Յետոյ նա արտասուեց: Արցունքները նրա աչքերից վար էին զլորւում եւ գնում թրջում նրա սպիտակած մօրուքը:

Այդ ժամանակ ես հասկացայ, որ Վիրապն իրապէս սպանուել է: Գնացի նստեցի նիկոլ ապօր կողքին, ձեռքս կպցրի նրա ցաւացած ծնկանը եւ սկսեցի հեկեկալ:

Յանկարծ ժողովուրդն աղաղակեց.

- Վիրապի ձին ետ եկաւ, Վիրապի ձին ետ եկաւ...

Ես վեր թռայ տեղիցս եւ նայեցի: Իրապէս Վիրապի ձին
ես էր դալիս: Նա դալիս էր լուռ ու գլխիկոր եւ չփոթ դանդաղ
քայլերով: Պարզ էր, որ սոված էր, ծարաւ եւ յոգնած: Նա
թամբ շունէր եւ ոչ էլ սանձ: Եկաւ մտաւ ժողովրդի մէջ: Տղա-
մարդիկ, կանայք եւ երխաները նրան ձեռք էին տալիս գուր-
գուրանքով, քայց նա անտարբեր էր: Ըստ երեւոյթին գնում էր
կամուրջն անցնելու, որից ոչ հեռու՝ Վիրապենց տունն էր: Սա-
կայն տեսաւ Նիկոլ ապօրը, աստամօրէն մօտեցաւ նրան,
կանգնեց, նայեց, նայեց եւ մէկ էլ խրխնջաց տխուր եւ գլուխը
դրեց Նիկոլ ապօր գրկում:

Նիկոլ ապէրը սթափուեց իր վշտից, շոյեց ձիու գլուխը եւ
Համբուրելով նրա գունչը՝ հեծկլտանքով ասաց.

– Տօ, լաճ տնաւեր...

(անտիպ)

ՍՈՒՐԷՆ ՍԱՆԻՆԵԱՆ

Ս. Գրիգորեան**ՄԼՈՒՆԴ...**

Սրտապատառ երկինքներէն
Ինկաւ արցունք մը արեւ...
Անունդ էր,- հրէդէն ակ,-
Կէս գիշերային գողտրիկ այցելո՛ւ,
Որ անկողինս ողողէց լոյսով,

Ու երակներս,
Մազերակներս
Լեցուց գոյնով,
Վառեց ջերմով,
Ալպիական մանիշակով...

12 նոյ. 2000

ՑԱՆԿՈՒԹԻՒՆ

Երեկոն իջաւ...

Հորիզոնիս վրայ
Մարմրող գնդակը՝
Հազար նազանքով
Ու երազանքով
Կը ցանկայ քեզ՝

Մօտդ այրելու տենդէն բռնուած...

Օ՛, ըլլա՛ր այնպէս,
Որ արեգակին տեղ
Ե՛ս մարմրէի,
Ու զերթ առաւօտ
Գի՛րկդ բացուէի...

15 նոյ. 2000

ԻՄ ԱՂՈՒՈՐ...

Կարօտս այնպէս բռնկուն է այսօր,
Սէրերս այնքան կրակոտ են հիմա,
Որ ինքնամատուցման երազն իմ կրքոտ
Ջիւ կը բերէ
Քու ամերուդ,
Քու ջուրերուդ,
Քու հոգիիդ ամազանին...

Իմ աղուո՛ր, աղուո՛ր,
Աղետրագո՛յնը բոլոր արուններուն,

Գրէ՛ գիւ այնպէս,
Որ ապրումիս հիւթը ծծե՛ս
Նոր աշխարհի նոր հունձքին պէս,

Սիրէ՛ գիւ այնպէս,
Որ մարմինս դո՛ւն նուագես
Նոր աշխարհի նոր երգին պէս,

Տիրէ՛ ինձ այնպէս,
Որ միասի՛ն ամբողջանանք
Նոր աշխարհի նոր մարդուն պէս,

Լիանա՛նք ու վերածնի՛նք՝
Աստուածային խորհուրդին պէս...

17 նոյ. 2000

ՀՈՆ...

Խորունկ է հոգւոյս աշխարհը կարմիր,
Ուր կը բռնկին արեւներ հազար.
Հոն կրակներ կան առանց բոցերու,
Առանց երգերու վերքեր տանջակոծ...

Զգոհացած կեանքեր կան հոն,
Ուր արցունքներ դեռ չցամքած,
Հոն կայ երազ ու աղերսանք
Ու մանկութիւն կայ չաւարտած...

Հոն ես մը կայ գերեվարուած,
Մի՛նակութի՛ւն դեռ չամոքուած...

Գիտե՞ս ուրիշ ինչեր կան հոգ...
Հոգ սէր մը կայ դեռ չպեղուած,

Ու վառ շուրթեր՝ համբոյրով մը դեռ չծաղկած...

20 նոյ. 2000

ԻՄԱՍՏՆԱՑՈՒՄ

Վայրկեաններ կան,
Որ կը կշռեն դարու մը չափ,
Իմաստուն կ'ընեն քեզ միանգամայն,
Կը տարբադադրեն,
Կ'այլափոխեն,

Եւ այնքան ներհում մարդ կը դարձնեն,
Որ հայելին անգամ չի ճանչնար գրեզ...

Այդպէս եմ հիմա...

Միտքերով տարուած,
Զգայագիրկ ու պրկուած...

Եղած-անցածը
Չափել-դատելու
Կիրքէն բռնուած...

Մղոններ հեռու,
Բայց նոյն տրոփով
Մեզ իր մէջ այրող
Հեքիաթէն այրած...

Կեղեքուած սիրտ եմ հիմա...

Ու կը փնտռեմ,
Կը փնտռե՛մ,
Քեզմէ ներս քալող
Ծշարտութեան ցոլքն այն հրէ,
Որ իմաստնացումս իր արեամբ կնքէ...

21 նոյ. 2000

ԱՄԷՆ...

Ամէն անձրեւ նոր արեւի մը մահն է քիչ մը
 Ամէն չուռ ցաւ նոր իմաստութեան դուռ մըն է տեղ մը
 Ամէն վերադարձ նոր մեկնումի մը ազդանշանն է կարծես
 Ամէն աներակ նոր վերելքի մըն է որ կը տանի մեզ

Ամէն գաղափար նոր կաղապարումի սկիզբն է դարձեալ
 Ամէն նոր ընձիւղ հինը թարմացնելու ուժն ունի իր մէջ
 Ամէն մեզ-մշուշ նոր յուշի մը կանչն է կարծես
 Ամէն ցնծութիւն նոր տխրութեան որ կ'առաջնորդէ մեզ...

Ամէն մարդ մերկ է քիչ մը ամէն տեղ
 Ամէն մարդ սէր է իմ հոգիիս մէջ...

ՄԻԱՅՆ...

Վաղուան կը նայիմ կարմիր երազով
 Մահուան կը ժպտիմ անփութ հայեացքով
 Քիչ ետք ով գիտէ ուր պիտի ըլլամ
 Ինչու ամսոսամ չեղածին համար

Եկեր եմ
 Գրելու եմ
 Ցաւերս ապրելու եմ
 Թուղթի վրայ թէ կեանքի մէջ
 Միայն քեզ սիրելու եմ...

24 Դեկտեմբեր, 2000

ԳԱՂՏՆԻՔ

Գրեմ
 Կրակներս քեզի պատմեմ
 Զիս այցելող անհունն անծայր
 Քու ամերուդ մէջ ամփոփեմ

Կարդայ
 Լուռ զրուցէ հետս անվերջ
 Քեզ չեցնող աստղերն անամպ
 Իմ տաճարս գեղազարդեն

Գրկենք զիրար...

Գաղտնիքի պէս քաղցր մնանք...

ԴԱՐԸ

Հեռացող դարուն բութ երախներէն
Փականքներ պիտի կախեն
Սեւ ու կարմիր էջերուն տեղ
Մանկան ծիծաղ պիտի փռեն

Ամէն կսկիծ ու դառնութիւն
Տամ քամիին շալակին
Մորմոք-թախիծ
Մահ-կործանում
Ղրկեն տունը արեւին

Մազերովս մաքրաչրեն
Փողոցները արիւնահոտ
Անկումովս քաւեն մեղքերն
Պառաւիւն այս լի անէծքով

Յետոյ միայն
Նորոգ խանդով
Փչեն շունչը արարումին
Հինը բանտեն արցունքիս մէջ
Նորը գգունեն ծպիտիս մէջ

Մարդը փրկե՛մ փրկե՛մ փրկե՛մ...

Ս.Դ. ՊՐԻՊՈՐԵԱՆ

Նոր Ջելանդու 25 Դեկտեմբեր, 2000

Մ. Վարդանեան

Հետագայ երեք գրութիւններուն առաջին երկուքը անբաժնուած են «Համագգային»-ը Հայագիտական Հիմնարկի յարորդաբար առջի եւ անցեալ տարուան շրջանաւարտներուն թուղթերէն, իսկ երրորդը ստորագրած է տարի մը առաջ նոյն Հիմնարկը յաճախել սկսած եւ իր ուսումը այժմ հոն Հարունակող ուսանողուիի մը:

Ընթերցողը անմիջապէս պիտի կռահէ, որ «Բագին»-ի մէջ անոնց էջ կը բացուի այն պատճառով, որ ստորագրուած գրութիւնները կը մատնեն լեզուական, պատմողական ու ոճական ստոյգ շնորհներ եւ դժուար չէ յոյսեր կապել իրենց:

Անցնելով ըսենք, որ արդէն շրջանաւարտներուն շարքերուն մէջ եւ ուսանողական աստիճաններուն վրայ գտնուողներուն կողմէ ստորագրուած ուշագրաւ այլ գրութիւններ եւս դրուած են մեր տրամադրութեան տակ, որոնց տեղ պիտի տրուի պարբերաբար:

Հասկնալի է, անշուշտ, որ Հայագիտական Հիմնարկէն անցած կամ հոն հայագիտական իրենց ուսումը Հարունակողներուն բացառութիւն սը չէ, որ կ'ընէ «Բագին»: Անոր Էօեղը միշտ բաց եղած են ու միշտ բաց պիտի մնան գրական շնորհներ մատնող բոլոր տարրերուն, սօսէն եկած ըլլան անոնք թէ հեռուներէն...

Անշուշտ, «Բագին»-ի վաղուց նուիրագործած այն պայմանով, որ ենթակաները մէկ գրութեամբ յենդայանան, այլ գրական ոճիչ բառեմասնութիւններով օժտեալ երեք-չորս կնորներով, այնպէս ինչպէս ներկայացած են հետագայ էջերը ստորագրած նորընծաները:

ԱՆՍՊԱՍԵԼԻՆ...

Հեռաձայնին զանգը Հնչեց:

- Հէլլօ,- ընկերուհիս՝ Լիզային ձայնն էր.

- Լիլիթ, լա՛ւ ես, մտիկ ըրէ՛, վաղը Սէրուժը պիտի գայ Ամերիկայէն, այսօր առտու տեղեկացուց մեզի: Չես կրնար երեւակայել, թէ որքան ուրախ եմ: Հա՛, չմոռնամ ըսելու, վաղը ժամը ութին, մեր տունը անակնկալ Հաւաքոյթ մը պիտի ընենք իրեն Համար, շատ կը փափաքիմ, որ գուն ալ ներկայ գտնուիս:

- Լա՛ւ, կը ջանամ,- բառերը միայն դուրս թռան բերանէս ու գոցեցի Հեռաձայնը՝ տեղս քարացած...

Սէրուժ: Եօթը տարիներու թաքուն սէրս, վաղը Լիրանա՛ս, աչքերդուս առջեւ...

Ամբողջ օրը մինչեւ ժամադրութեան պահը, մտքիս, երականերուս ու արեանս մէջ անոր անունը կ'եռար, կը բորբոքէր ու սիրտս Հրդեհի պէս կ'այրէր Հրացայտ ապրումներու եւ յուզումներու անդուլ արձակումով:

Անթեղուած սէր մըն էր, որ կը սկսէր միտմ ու քաղցրաբոյր խունկի մը պէս բարձրանալ սիրտս ի վեր...

Սէրճի՛ժ: Առաջին սէրս, որով շնչեցի ու ապրեցայ, երբ տասնվեց տարեկան էի, սէրս, որ դիեցուց զիս սիրոյ հազար-դանքով ու թովշութեամբ, սէրս, որով առաջին սարսուռները զգացի ծաղիկ մարմինիս, առաջին համբոյրին ջերմութիւնն ու հրապոյրը՝ չրթներուս, անոր մատներուն հպումները սեւ վար-սերուս ու կարմիր այտերուս վրայ ու եթէ երբեք մինչև վերջ կրցայ տոկալ այս տոշորումին, այդպէս եղաւ թերեւս անոր անուան կապած ուժին շնորհիւ:

Պատանեկան յուշերու ոսկեղէն էջերը կը թերթատեմ մէկ առ մէկ: Առաջին սէրս, որ երբեք չկրկնուեցաւ, եղաւ ու մնաց զարուն՝ պչրանքներու, ամառ՝ հրակէզ սիրոյ, աշուն՝ տմոյս գիշերներու եւ ձմեռ՝ անկապտելի սարսուռներու...

Գիշերային անդորրութեան մէջ, առանձնութեան կսկիծ մը համակեց զիս, դիտեցի մանկաժպիտ լուսինը եւ հոն տեսայ անոր պատկերը:

Վայրկեանի մը մէջ վերջին տարիներու անցուղարձներու շարժապատկերը ներկայացաւ, ու այս անգամ եւս մշուշներ պատեցին հոգիս ու դառնօրէն լացի, երեխայի մը պէս...: Դժբախտ կը զգայի ինքզինքս, ողջակէզ մը պատանեկան սի-րոյ, երբ յիշեցի հրաժեշտի վայրկեանները, երբ ան ի վերջոյ բաժնուեցաւ ընտանիքէն, ինձմէ, առանց յոյսի նշոյլ մը անգամ ներշնչելու...: Կ'երթար Միացեալ Նահանգներ, բժշկութիւն ուսանելու համար, գուցէ նաեւ հոն մնալու յաւիտեան:

Յիշողութիւնս հետզհետէ թարմացաւ ու աչքերուս առջեւ պատկերացաւ մեր սիրոյ ծառուղին, ուր առաջին անգամ դրկեց զիս եւ յայտնեց, որ արեւն էր գրկած, որովհետեւ մարմ-նիս բռնկումը զգաց իր ձեռքերուն մէջ, ու չրթներուս բոցը՝ իր չրթներուն: Այսպէս զիս իր գերին դարձուց, կաշկանդեց սիրոյ կապանքներովը...

Ինչպէս հոգիս, նոյնպէս ալ երկինքը իր յեղափոխիչ դե-րով հեազհետէ կը փոթորկէր...: Դառնաթախիծ յուշերու գիշեր մըն էր, մանաւանդ, որ երկինքն ալ կու լար՝ ողողելով փողոցնե-րը իր սարսուռն չիթերով ու կրկնապատկելով տրամութիւնս...

Մայրս ինձի կը կանչէր՝ յանդիմանելով, թէ խենթերը միայն այս ցուրտ օդին պատշգամբ կը նստին: Ռ՞վ կրնար դիանալ, թէ մարմինս կ'այրէր սիրոյ բոցերով: Ռ՞վ կրնար գիտնալ, թէ հոգիիս խորը ոչ թէ ցուրտ ձմեռ, այլ տօթակէզ ամառ մը կար:

Սենեակս մտայ ու պառկեցայ՝ բաց աչքով երազներով, այսպէս ձգտելով գէթ երազներու որդտին մէջ յաղթահարել գորշ ու տաղտկալի յուշերը, անուրջներու ճամբով փորձեցի գտնել սրտիս միակ սփոփանքը: Ուզեցի արթուն մնալ մինչեւ առաւօտ, եւ ընդմիջտ երազել, բայց քունը իր հաշիւային յառ-կութեամբ տարած էր զիս իր աշխարհը...

Երազեցի այն գիշերներու մասին, երբ մօտս էր, շունչին տակ, երբ մեր աչքերը խորացուած կը մնային իրարու աչքե-

րուն մէջ, ծովու մը խորութեանը չափ: Երազեցի անվերջ ծովափներ, ուր քաղցինք ձեռք ձեռքի եւ սիրա սրտի, լուսնեամբ ու համրութեամբ, թելթափելով ամէն կաշկանդող մտածում, միայն սիրոյ համերգն էր, որ կ'ընկերանար մեզի: Ինչ սիրելի էին անոնք, գողտրիկ սէր էր այդ, սէր մը, որ միայն երազողներու սրտին կը ծղարձակի: Որքան պիտի ուզէի, որ անոնք աշնան դալուկ տերեւներու նման զետին չձգուին ու չմեռնին, որովհետեւ առանց անոնց ես ոչինչ մըն էի, սո՛ւտ մը միայն...

Առաւօտուն արեւը իր ոսկեծին շողերը արձակեց պատուհանէս ներս՝ բարի լոյս ըսելով: Երէկուան ծաղկաբոյր անուրջներով արթնցայ, լաւ տրամադրութեամբ, չէ՞ որ Սէրուժը պիտի տեսնէի այսօր, եօթը տարիներ ետք, այս մտածումը նոր ժպիտ մը ուրուագծեց դէմքիս վրայ, հայելիին մէջ նշմարեցի ուռած կոպերս ու աչքերուս տակի սեւութիւնը:

Ջանացի ամէն գնով հանգստանալ ու չվրդովուիլ երբեք, որպէսզի վերագտնէի թարմութիւնս ու աչքերուս փայլքը:

Պահարանիս առջեւ անցայ ու սկսայ հագուստներս փորձել, ո՞ր մէկը պիտի հագնէի իրեն համար, ո՞րը կրնար աոինքնող թուիլ իրեն: Ծուարած ու չփոթի մատնուած էի, փորձեցի մէկ առ մէկ, մինչեւ որ յանգեցայ այն համոզումին, որ սեւով կարմիր հագուստս ամէնէն յարմարն էր ու գրաւիչը: Առանց զգալու, որ երկու ժամ անցած էր, մտայ լողարան, ու եօթը տարիներ ետք առաջին անգամ ըլլալով զգացի կարծէք անոր մատներուն հպումը անարատ մարմինիս վրայ...: Կաթիլները կարծէք կը գգուէին զիս՝ անոր ձեռքերուն ինքնուրոյն ռոճով...: Անուշ բաղնիքէս ետք ուղղուեցայ վարսայարդարին, ուրկէ ալ գոհունակութեամբ վերադարձայ տուն:

Կանգնած էի հայելիին առջեւ, ես էի, այո՛, Լիլիթը, այն տասնվեց տարեկան անմեղ աղջիկը, այսօր արդէն հրապուրիչ երիտասարդուհի մը՝ ինքնավստահ ու փորձառու:

Տեսակ-տեսակ մտորումներ կ'ալեկոծէին Հոգիս, արդեօք պիտի ճանչնա՞յ զիս առաջին հայեացքէն, միթէ պատանեկան զեղեցկութենէս աւելի նշմարելի զեղեցիկը չե՞մ այսօր, ո՞ր դերը պիտի պատշաճի ինձի, տասնվեց տարեկան այսպէս կոչուած սիրուհիի՞, թէ քսաներեք տարեկան Հասուն աղջկան մը դերը: Ասոնք բոլորը անլուծելի հարցեր էին, որոնցմով սակայն չուզեցի դէմքիս իրանդավառ արտայայտութիւնը փոխել...: Պէտք էր ամէնէն թովիչ աղջիկը ըլլայի այդ խրախճանքին, չէ՞ որ հանդիպումը յատկացուած էր իրեն, ուրեմն յատուկ պէտք է որ ըլլայի նաեւ ես...

Գեղազիտական բոլոր պատրաստութիւններս ընելէ ետք նստեցայ: Ժամը եօթն էր եւ պէտք էր որ ութին ժամադրավայրը ըլլայի: Մտատանջութիւններուս մէջ յանկարծ թախծոտ ալիք մը խռովեց զիս, բան մը, որուն մասին մինչ այդ մտածած չէի: Այս սէրը ապրած էի անձնական ձեւով, միայն իմ Հոգիիս, հետաքրքրականը այն էր, որ արդեօք իր մէջն ալ տակաւին

անմար մնացած էր մեր սիրոյ հուրը, կրնա՞ր պատահիլ, որ հեռուներուն ուրիշ մը փոխարինած ըլլար զիս, ո՛հ, ո՛հ, որովհետեւ հրաժեշտի պահուն յայտնած էր. թէ մի՛շտ պիտի սիրէր զիս. եթէ նոյնիսկ նամակ չուղարկէր պարզապէս զիս չկապելու համար իրեն, որովհետեւ ինք իր առջեւ դժուար ճամբայ մը ունէր, զոր պէտք է հարթէր առանց որեւէ արգելքի, իսկ ես, ինչպէս ըսած էր, դեռ մատղաշ հասակիս կրնայի նոյնիսկ նորեր սիրել եւ զինք մոռնալ. - չէր գիտեր մէկ բան, որ սրտիս բանալին իրեն հետ տարած էր, ուստի եւ չատեն բախեցին սրտիս գուռը, քայց ձեռնունայն վերադարձան:

Ժամը 7:45, արդէն պէտք է աճապարէի: Առի բաճկոնս ու ազնարկ մը նետելէն ետք հայելիին, տունէն դուրս նետուեցայ. այն յոյսով, որ նորանոր ապրումներով հարստացած պիտի վերադառնամ...

Տան զանգը հնչեցուցի, դուռը բացաւ անծանօթ մը:

- Բարեւ, - ըսի ու բաճկոնս կախելով՝ ուղղուեցայ հիւրասենեակ. ուր արդէն ուրախ մթնոլորտ մը կը տիրէր: Այնքան անձերուն մէջէն հայեացքս զամուսնացաւ բարձրահասակ տղու մը վրայ. սեւ, զանգրահեր մազերով: Նախազգացումս ըսաւ ինքն է:

Ան կը խօսէր ընկերոջը հետ, եւ ինչպէ՞ս եղաւ չեմ գիտեր, անմիջապէս կոնակը դարձուց, թերեւս «ծանօթ» չունչի մը ներկայութիւնը զգաց իր ետին, եւ մեր աչքերը իրարու հանդիպեցան, եօթը տարիներ ետք: Ժպիտ մը ցոլաց դէմքին ու ըսաւ.

- Օ, Լիլիթ, *us nice to meet you*, արդէն գեղեցիկ *lady* եղեր ես, - կիսախառն հայերէնով մը խօսեցաւ ձեռքը երկարելով:

Աստուած իմ, որքան ուզեցի նետուիլ գիրկը. իր զգլխիչ բոյրով արքենալ, որքան ցանկացի առնել ձեռքերը ձեռքերուս մէջ ու համբուրել. զլուխս հանգչեցնել լանջքին եւ վերջապէս հեծկլտալ տարիներու մորմոքը...

Ո՛չ մէկը եւ ոչ միւսը վիճակուած էր ինծի. ես այդ անբախտ աղջիկն էի, որուն կեանքը մոռցաւ ժպտելու եւ ըղձակաթ իմ հէք, փխրուն հոգին դարձաւ ողբերգութեան մը ապաստանը:

- Բարի՛ եկար, - պատասխանեցի՝ փորձելով չայլայլիլ:

Ո՛չ մէկ սիրալիր խօսք. դէմքի ո՛չ մէկ սիրալիր արտայայտութիւն, այլ՝ ամենապարզ կեցուածքը, նոյնիսկ երբ բարեւեցի զինք. չզգացի այն, ինչ որ պիտի ուզէի զգալ, կը յուսայի գէթ ձեռքս երկար ձգել իր ձեռքերուն մէջ, քայց ի զո՛ւր...

Կը հարցուփորձէր զիս, թէ ինչով կը զբաղիմ: Պատասխանեցի, որ երրորդ տարին է, որ փիլիսոփայութիւն կ'ուսանիմ. խնդաց՝ ըսելով, թէ շատ մը հարցերու կրնամ լուծում առաւ եւ աւելցուց.

- Ես ալ վերջացուցի բժշկութիւնը, ստացայ վկայականս եւ այժմ հոն դարձանատուն մը պիտի բանամ:

Մինչ այդ՝ քոյրը՝ Լիզան, խոհանոցէն ներս մտաւ խարտեաշ աղջկայ մը քնկերակցութեամբ ու դառնալով ինծի.

- Լիլիթ, եկե՛ր ես, ծանօթացնեմ քեզի, Սէրուփին նշանածը, Հոսկէ դադթած է ընտանիքը, Հայ են, րայց ինք Հոն ծնած է. շաա լաւ Հայերէն չի գիտեր, ինքն ալ Հոն բժշկութիւն ուսած է Սէրուփին Հետ եւ երկու ամիսէն Հայրը դարմանատուն պիտի բանայ իրեն եւ եղբորս, թերեւս քանի մը շարաթէն ալ ամուսնանան, Հետաքրքրական չէ՞, տեսար, որ ասիկա ալ Սէրուփին երկրորդ անակնկալն էր մեզի...

Երջանկութեան անակնկալ աղբի՞ւր, թէ երկինքէն ինկած քար...

Կոյր դարձայ ակնթարթի մը մէջ, շուրջիններս պղտոր ջուրեր էին, Համր եղայ, չէի ուզեր նոյնիսկ բառ մը արտասանել, խուլ էի կարծես, չէի լսեր Լիզայի շատախօսութիւնները, աւելի՛ն. կ'ուզէի խուսափիլ այդ Հեղձուցիչ մթնոլորտէն...

Կծիկը կամաց-կամաց կը քակուէր, եւ ես ականատես էի անոր բոլոր շարժումներուն: Ինչպիսիք քնքշութեամբ կը փաթթուէր նշանածին, ինչ փափկութեամբ կը վարուէր անոր Հետ, եթէ մինչեւ այսօր թշնամի մը չէի ունեցած, այս օրը յիշատակելի էր իրբեւ այդպիսին: Կը նախանձէի ու նախանձի օձը իր թոյնով կը գալարուէր ամբողջ մարմինիս մէջ. չէի կրնար դիմանալ այլեւս, Հոգիիս վրայ վէրք մըն ալ աւելցած էր, Հիւանդ էի, գունատ ու տժգոյն...

Երգի, նուագի ու խնդուքներու մէջ ես արի՛ւն կու լայի, մեռած էր ամէն բան ու Հարկ էր այժմ թաղել զայն: Սէրս պրկուած ողկոյզի նման գետին ինկած ու կոխկրտուած էր:

Մէկէն օտարական մը թուեցաւ ինծի, ամերիկացի բժիշկ մը, ասիկա այն Սէրուփը չէր, որ տաք շունչով կ'երգէր յեղափոխական երգեր, այլ սովորական "gentlemen" մը, որուն Համար "Elvis"-ները դարձած էին պաշտելի...: Ո՛չ, ասիկա այն Սէրուփը չէր, որմէ ստացայ այնքան խանդաղատանք ու աղապատանք, որուն սիրով Հիւսեցի երազներս յոյս առ յոյս, առանց զիտնալու սակայն, որ փխրուն Հիմերու վրայ Հաստատած եմ զայն: Ձեմ ճանչնար այլեւս ես զինք, որ խորշակի մը պէս անցաւ մօտէս եւ սեւ Հետքեր ձգեց իր ետին...

ՄԱՍԼԷՆ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

Ն. Բարսեղեան

ԳԱՂՏՆԻՔԸ...

Փարնանային գեղեցիկ օր մըն էր, երբ ընկերներով որոշեցինք գիւղ բարձրանալ եւ հոն անցընել շաքաթավերջը: Ուրբաթ կէսօրին ճամբայ ելանք եւ որոշուած վայրը հասանք երեկոյեան: Հիւանայի վայր մըն էր, կանաչ մարգը պատած էր չորս գին եւ մեզմէ ոչ հեռու կը հոսէր զուլալ գետը, իրեն յատուկ երաժշտութեամբ: Ամէն ինչ զուարթ էր ու ուրախութիւն ներշնչող բնութիւնն ու մաքուր օդը տարօրինակ հանգստութիւն կը պատճառէին:

Վրանները լարեցինք մութը կոխելէն առաջ եւ իւրաքանչիւրս իր գոյքերը տեղաւորեց անոնց մէջ: Ընդամէնը հինգ վրան էր, որոնցմէ մէկը յատկացուած էր մեր նորապսակ ընկերուհիին՝ Լարային, եւ իր ամուսինին՝ Վարդանին:

Լարան շատ մտերիմ ընկերուհիս էր, զիրար կը ճանչնայինք դպրոցական օրերէն. թէեւ ան ինձմէ քանի մը դասարան աւելի բարձր էր, սակայն միշտ ընկերային սիրոյ կապ մը կար մեր միջեւ, որ աւելի ամրապնդուեցաւ, երբ դպրոցը աւարտեցինք: Պսակուելէն առաջ, ան յաճախ խօսած եւ պատմած էր Վարդանին մասին, որուն բնաւ առիթ չէի ունեցած ծանօթանալու: Պսակին ալ չէի կրցած ներկայ գտնուիլ, որովհետեւ երկրէն դուրս պսակուած էին: Հագիւ մէկ ամիս անց, ընկերներով որոշեցինք անոնց պսակը շնորհաւորել յատուկ ընթրիքով եւ խրախճանքով, այս պտոյտին՝ Շաքաթ գիշեր:

Ամիսներ շարունակ լսած էի Վարդանին մասին: Լարա ո՛չ միայն ներկայացուցած էր անոր բնաւորութիւնն ու ներաշխարհը, այլեւ մանրամասնօրէն նկարագրած էր անոր արտաքինը, սակայն այս բոլորէն մէկ բան տպաւորած էր զիս՝ անոնց միջեւ գտնուող բուռն ու անքակտելի սիրոյ զգացումը:

Հակառակ իմ հետաքրքիր բնաւորութեանս, երբեք չէի փափաքած Վարդանը տեսնել, եւ այս զգացումը շատ անսովոր եւ տարօրինակ էր, որովհետեւ ես միշտ ուզած եմ ծանօթանալ ու հանդիպիլ իմ մտերիմներուս սիրած անձերուն, եւ աւելին. միշտ իմ կարծիքս տուած եմ անոնց մասին, առանց կեղծելու կամ ամջնալու: Սակայն, այս անգամ չունեցայ այս հետաքրքրութիւնը եւ այդ անսովոր զգացումին պատճառը բնաւ չէի կրցած գտնել:

Երբ հասանք հոն, Լարա անոր ընկերակցութեամբ մօտեցաւ ինձի եւ մեզ իրարու ծանօթացուց: Վարդան սեղմեց ձեռքս, եւ ուղղակի նայեցայ անոր գրաւիչ աչքերուն եւ սարսուռ մը զգացի: Տարօրինակ ջերմութիւն մը կար մէջս ու կարծես

ձեռքս կ'այրէր անոր ձեռքին մէջ: Ձեռք գիտեր որքան ատեն այդպէս անշարժ մնացի, երբ Լարա մօտեցաւ եւ ականջիս մեղմօրէն ու մաքրմօրէն փսփսաց.

– Կարի՞ն, ի՞նչ է կարծիքդ, պատմածիս եւ նկարագրածիս նմա՞ն է:

Արագ շարժումով մը քաշեցի ձեռքս, ժպտեցայ Լարային եւ գլուխով հաստատական նշան ըրի, թէ եւ Հոգիս բնաւ Համաձայն չէր եւ ան նոյն պատասխանը չտուաւ: Նկարագրուածէն եւ երեւակայածէս շատ տարբեր էր Վարդան, ան կարծես իմ երազներուս ու երեւակայութեանս Հերոսն էր, զոր որոնած էի ամբողջ տարիներ եւ հիմա՛, որ հանդիպած էի անոր, արդէն անհասանելի էր ինծի համար: Դիմացս էր, սակայն մղոններով Հեռու կը թուէր, կրնայի տեսնել զինք, սակայն ան բնաւ պիտի չտեսնէր իմ ներսս այրող կրակը, կրնայի շատ դիւրութեամբ զպչիլ իրեն, սակայն ես բնաւ պիտի չզգայի անոր ձեռքին հմայքը եւ սէրը իմ մարմնիս վրայ...

Երազներուս մէջ ապրած Հիանալի դէպքերը, պահերը ու կազմած Հարիւրաւոր ծրագիրներս վայրկեանի մը մէջ փուլ կու գային եւ Հոգիս կը մնար անոնց տակ ճգմուելու եւ տանջուելու համար...: Երանի՛ մնայիր անշոշափելի, երազներուս մէջ միայն տեսնէի քեզ եւ ինձմէ բացի ոչ ոքի երեւէիր...

Մնացի անշարժ, անոնք Հեռացան եւ ես թէ եւ առանձին, սակայն Վարդանի ուրուականին Հետ կեցած էի, կարծես իրապէս դէմս էր, տակաւին կը զգայի անոր ձեռքին հպումն ու նայուածքին ջերմութիւնը: Անգիտակցաբար ձեռքս մօտեցուցի շրթներուս եւ երկար ու տաք համբոյր մը դրոշմեցի անոր վրայ...

Կ'ուզէի վազել ետեւէն եւ ըսել, թէ երկար ատեն սիրած էի զինք, առանց նոյնիսկ ճանչնալու. ըսել, թէ ինք իմ երազներուս ճերմակ ձիաւորն է, որ ինձմէ զատ ոչ ոքի կրնայ ըլլալ. ըսել, թէ առաջին նայուածքէն իսկ տիրացած էր ամբողջ էութեանս...

Սակայն...

Ինչպէ՞ս ըսէի, երբ գիտէի, թէ անոր քով կար արդէն մարմնացած մը՝ Լարան...

Ինչպէ՞ս ըսէի, երբ գիտէի, թէ անոնք որքան բուռն սիրով կապուած են իրարու...

Ինչպէ՞ս ըսէի, երբ գիտէի, թէ այդ քանի մը բառերը պիտի խորտակեն շատ սիրտեր...

Ինչպէ՞ս ըսէի, երբ շատ լաւ գիտէի, թէ Վարդան խենթի պէս կը սիրէր Լարան...

Հաւաքեցի ինքզինքս եւ որոշեցի մոռնալ Վարդանը իբրեւ Հերոսս, այլ նայիլ անոր իբրեւ մտերիմ ընկերուհիս ամուսինը: Բայց կարծես սիրտս մտքիս հակառակ ուղղութեամբ կ'աշխատէր, հազիւ իր կողմը դարձած՝ տարօրինակ զգացում մը կ'ունենայի, որ կ'այրէր ամբողջ էութիւնս. կրցածիս չափ խուսա-

փեցայ Վարդանին Հանդիպելէ, մինչեւ որ ընթերցեցինք եւ ոմանք քաշուեցան իրենց վրանք: Ես ալ դացի պատկելու:

Քովս, ընկերուհիներս կը խօսէին նորապսակ ամուսին մասին, թէ անոնք որքան վայլած են իրարու, թէ՝ որքան Հիանալի գոյգ են. թէ՝ որքան անսահման սիրով կապուած են իրարու, թէ՝ անոնք...

Անոնց իրաքանջիւր խօսքը սուրի պէս կը մխրճուէր սրտիս մէջ, ես ալ միշտ ամէնէն լաւն ու երջանիկը կը մաղթէի Լարային, բայց այսօր չէի կրնար, կ'ուզէի, բայց չէի կրնար:

Ամբողջ գիշերը արթուն մնացի, դուրսէն կը լսուէր խնդուքի ձայներ, խօսակցութիւն, ուրախ ճիշեր...

Ներսը պատկած, կարծես կը տեսնէի քիչ անդին թաւալող կեանքը, պատահածը, կը տեսնէի Լարան Վարդանի բազուկներուն մէջ երկնցած, եւ ան սաք Համբոյրներով կ'օծէր անոր ամբողջ մարմինը...

Արցունքները թրջած էին բարձս եւ կոկորդիս մէջ բան մը սաստիկ կը նեղէր գիս, կ'ուզէի պոռալ, բարձրաձայն լալ, սակայն կը զսպէի ինքզինքս:

Քիչ ետք ձայները մարեցան եւ տիրեց մեռելային լռութիւն, այդ լռութիւնը աւելի եւս ճնշեց Հոգիս, որովհետեւ գիտէի, թէ այդ լռութեան մէջ ինչ կը պատահէր վրանին տակ...

Այդ գիշերը կեանքիս ամէնէն երկար գիշերն էր, ժամերը չէին սահեր ու անշարժացած էին ինծի պէս...

Առաւօտուն առաջին արթնցողներէն էի. ելայ դուրս, նստեցայ գետափին, մենութեանս Հետ եւ սկսայ մտածել նախորդ օրուան Հանդիպումին մասին:

Ցանկարժ. ձեռք մը Հանդիպեցաւ ուսերուս եւ ուժգին սեղմեց գիս...

Ամբողջ մարմնովս սկսայ դողալ, դարձայ ետ եւ...

Լարան էր՝ ժպտուն ու ուրախ:

Համբուրեց գիս եւ ըսաւ, որ նախորդ օրը զգացած էր, թէ նեղացած էի իրմէ, որովհետեւ սովորականին պէս երկար ժամանակ չէինք անցուցած միասին: Անմիջապէս ժխտեցի մտածումը եւ ըսի, թէ սլարգապէս յոգնած էի: Նստաւ քովս եւ բաւական մօտենալով ինծի, ձեռքը դրաւ ուսիս, այն ձեռքը, որ նախորդ գիշեր զգացած էր Վարդանի մարմինը, չօշափած եւ սիրած էր զայն: Տարօրինակ սարսուռ մը զգացի, երբ Համբուրած էր այն չրթներով, որոնցմով Համբուրած էր Վարդանին չրթները...

Լարա դիս վերադարձուց երեւակայութեանս աշխարհէն, երբ Հարցուց նորէն.

- Կարի՞ն, սիրեցի՞ր Վարդանը:

Սիրտս ուժգին սկսաւ տրոփել...

Առաջին անգամն էր, որ նեղութիւն կը զգայի Լարայէն եւ իր Հարցումներէն, զանոնք նկատելով անտեղի: Ան ուղղակի աչքերուս կը նայէր՝ սպասելով պատասխանիս:

Չստեցի, այո ըսի, չստ սիրեցի գինք:

Հազիւ պատասխանս լսած՝ ըսաւ, թէ չաա, չա՛տ ուրախ է անոր հետ, կեանքը բոլորովին տարբեր համ ու իմաստ սկսած է ունենալ հիմա, եւ ըսաւ, թէ ամբողջ սրտով կը մաղթէ, որ ես ալ հանդիպիմ իմ երազներուս հերոսին եւ իրեն պէս երջանկա-նամ...

Լարայի խօսքերը սաստիկ յուզեցին զիս եւ կամքէս ան-կախ սկսայ լալ եւ անմիջապէս երեսս դարձուցի, որպէսզի չտեսնէ արցունքներս: Այն ատեն ուրիշ աղջիկներ ալ եկան եւ սկսան խօսիլ Լարային հետ: Ոտքի ելայ եւ հեռացայ, մտայ վրան եւ հոն մնացի մինչեւ որ եկան եւ ըսին, թէ պիտի նա-խաճաշենք:

Դուրս ելայ եւ փնտռեցի Վարդանը: Հոն չէր: Վայրկեանի մը համար ամբողջ եղածը երազ կարծեցի եւ ուրախ ժպիտ մը ուրուազծուեցաւ դէմքիս, երբ յանկարծ ձեռք մը փաթկեցաւ մէջքիս եւ ստիպեց ինծի քայել:

Հազիւ ընկերներուն մօտեցած, հեռացուց ձեռքը, մօտե-ցաւ Լարային: Բոլորովին կորսուած էի, չէի գիտեր ինչ պատա-հեցաւ: Արդեօք Վարդան խօսեցա՞ւ հետս, կամ ես բան մը ըսի՞, բնաւ չէի յիշեր, չէի գիտեր...

Նախաճաշէն ետք, խումբ մը տղաք պիտի երթային մօտակայ գիւղ՝ գնումներ ընելու, հակառակ Լարայի պնդում-ներուն, որ մնամ հոն եւ միասին դիտ իջնենք լողալու, ուզեցի ընկերանալ անոնց եւ հեռանալ...

Հեռանալ Վարդանէն...

Հեռանալ տառապանքէն...

Բաւական ժամանակ խլեց գիւղ երթալս ու վերադառնալը եւ երբ եկանք՝ արդէն սկսած էին մաշի պատրաստութեան: Հոն մնալովները լողացած էին եւ կը պատմէին, թէ ինչպէս Վար-դանն ու Լարան յանկարծ անհետացած էին ջուրին մէջ եւ երբ կրկին երեւցած էին՝ մերկ էին եւ տղաքը անոնց անձեռոց տուած էին...: Այս բոլորը պատմած ատեննին անոնք յիշած եւ փնտռած են զիս, որպէսզի խնդրէն ու իրարանցումը ամբողջանան: Սա-կայն ես շատ գոհ էի, որ հոն չմնացի, պատմածնին լսելը արդէն տանջանք էր սրտիս համար, ապա ինչ պիտի պատահէր, եթէ ականատես ըլլայի, թէ եւ այդպիսի դէպքեր միշտ հետաքրքրու-թիւնս արթնցուցած են, սակայն այս անգամ պատահածը շատ ամօթալի կը նկատէի Լարայի նման աղջկան մը համար:

Ինքզինքս կ'ուզէի զբաղեցնել որեւէ բանով, միայն չնայէի, չմտածէի, չզգայի, չսիրէի...

Միշտ կը խուսափէի Վարդանին հանդիպելէ, անոր աչքե-րուն նայելէ, անոր մօտ գտնուելէ: Սակայն, Լարան ու Վար-դանը միշտ քովս էին, յաճախ կը համբուրուէին, կը գրկէին զի-րար, բնաւ մտքէ չանցընելով, թէ իրաքանջիւր համբոյր, իրաքանջիւր գգուանք ինչպէ՞ս կը խոցէր սիրտս:

Որքան կը փափաքէի ըլլալ Լարային տեղը...

Որքան կը փափաքէի տիրանալ Վարդանին...

Որքան կը փափաքէի հողիով ու մարմնով անորը ըլլալ...

Մէկ րան միայն կը հանգստացնէր հողիս, ա՛յն՝ որ Լարա չէր զգար իմ ներաշխարհիս փոթորկումը, այլ, ընդհակառակն, նոյնիսկ ըսաւ, թէ Վարդան շատ հաւնած էր զիս եւ ըսած, թէ շատ ուրախ է, որ Լարա ինծի պէս անկեղծ եւ մտերիմ ընկերուհի մը ունի...

Ճաշի ատեն ոչինչ պատահեցաւ, ամէն րան սովորական էր, սակայն երբ աչքերս հանդիպէին Վարդանի աչքերուն, ձեռքը հըպէր ձեռքիս կամ շատ մօտ ըլլար ինծի, ամբողջ մարմնովս կ'այրէի:

Յետմիջօրէին իւրաքանչիւրը քանով մը զբաղեցաւ, ինձմէ խնդրեցին, որ օգնեմ իրենց՝ ի պատիւ Վարդանի եւ Լարայի կազմակերպուած հաւաքոյթի պատրաստութեան:

Ամէն ինչ գեղեցիկ էր, վառ գոյները կը տիրապետէին իւրաքանչիւր առարկայի վրայ, նոյնիսկ կարկանդակը սպիտակ էր, վարդագոյն սիրտերով զարդարուած: Ռախտութիւն եւ հրճուանք պատճառող ամէն րան կար հաւաքոյթի համար պատրաստուած առարկաներուն մէջ: Սակայն, ես ամէն րան տգեղ ու մութ կը տեսնէի...

Երջանիկ գոյգը տեսնելով, որ ես ալ իրենց ուրախութիւնը բաժնողներուն մէջն եմ, շատ ուրախացան:

Հաւաքոյթի ամբողջ տեւողութեան ժպիտը չբաժնուեցաւ դէմքէս, եւ արցունքը՝ հոգիէս: Խնդութն ու լացը կը միախառնուէին իրարու եւ կը ցնցէին ամբողջ էութիւնս: Իրապէ՛ս որ շատ երջանիկ էր Լարա, հասած էր այն երջանկութեան, զոր օր մը իրեն մաղթած եմ, սակայն այսօր այդ նոյն երջանկութիւնը կը նեղէր զիս:

Հաւաքոյթի ընթացքին Վարդան նոյնքան ուրախ չէր, երբ իրեն նայէի: Կը նկատէի, թէ տարօրինակ ձեւով ինծի կը նայէր: Այդ նայուածքը մերթ ուրախութիւն կը պատճառէր իր ուշադրութիւնը գրաւած ըլլալուս համար, մերթ տխրութիւն՝ քովը նստած Լարան տեսնելով՝ երազս չէր կրնար վերականգնիլ...

Երբ հասաւ կարկանդակը կտրելու ժամը, մենք չըջապատեցինք գիրենք: Ա՛յդ իրարանցումին մէջ, ինքզինքս դտայ Վարդանին քով, որ մէկ ձեռքով գրկած էր Լարան, իսկ միւս ձեռքը դրած էր մէջքիս: Այդ վիճակին մէջ կարծես ես էի Վարդանին գոյգը: Կարկանդակը կտրելէն ետք, Վարդան գրկեց Լարան եւ համբուրեց գայն, բոլորը ծափահարեցին, պոռացին, խնդացին, իսկ ես... դեռ կը զգայի անոր ձեռքը մէջքիս վրայ, անոր մարմինը, մարմնիս մօտ, սակայն անոր սիրտը...

Բոլորը մօտեցան եւ սկսան համբուրել գոյգը, մաղթելով, որ անոնք անբաժանելի եւ յաւերժ երջանիկ ըլլան:

Իրարանցումին մէջ, յանկարծ Վարդան գրկեց զիս եւ Զեւմ համբոյր մը դրոշմեց շրթներուս վրայ, այս րանը սխառահեցաւ այնքան արագ, զոր ոչ ոք նկատեց: Կեցած էի ապշահար, երբ Լարա մօտեցաւ. իր մեղմ ժպիտով, վայրկեանի մը համար չուզեցի մօտենալ եւ համբուրել զինք, այլ՝ փախչիլ, հեռանալ...

Սակայն երբ ուշքի եկայ, մօտեցայ եւ առաջին անգամ ըլլալով կեզծ համբոյր մը դրոշմեցի երեսին:

Անկէ ետք սկսաւ պարն ու նուագը: Վախնալով, որ կրնայ կրկին բան մը պատահիլ, քաշուեցայ վրանս: Երթներս դեռ կ'այրէին, կ'ուզէի գիտնալ պատահածին իսկութիւնը, սակայն չէի կրնար. չէի համարձակեր հաստատ եզրակացութեան յանդի, վախնալով, որ կրնամ կրկին յուսախաբ ըլլալ:

Գրեթէ մէկ ժամ ետք ամէն բան վերջացաւ. երբ ընկերուհիներս եկան ըսին, թէ Վարդան անհանգիստ կը թուի, որովհետեւ շատ կանուխ ուզած է քաշուիլ եւ երթալ վրանը, սակայն Լարայի պնդումներուն վրայ քիչ մըն ալ մնացած է: Պատահածը լսելով ուրախացայ, թէ եւ քիչ եաք զգացի, որ իրաւունք չունիմ ուրախանալու:

Եռտով բոլորը քնացան եւ աիրեց լուսթիւն: Միայն գետին ձայնն էր, որ կը լսուէր եւ կարծես զիս կը հրաւիրէր դուրս: Հագուեցայ եւ դուրս ելայ՝ անոր հետ խօսելու:

Ձեռ գիտեր որքան ատեն մնացի հոն, գետին եւ լուսինն ընկերակցութեամբ, որոնք միակ գիտցողներն էին սրտիս ցաւը:

Յանկարծ զգացի ձեռք մը ուսիս վրայ, ենթադրեցի, որ Լարան կրնայ ըլլալ. առանց ետ դառնալու՝ ձեռքս դրի ձեռքին վրայ եւ...

Վարդանն էր...

– Կարի՛ն, – մըմնջեց ան:

Ամբողջ մարմնովս սկսայ դողալ եւ ուզեցի ետ քաշուիլ, սակայն ան բռնեց ձեռքս եւ համբուրեց զիս: Նայեցայ չորս կողմ՝ վախնալով, որ մէկը կրնայ տեսնել մեզ, սակայն ոչ ոք կար: Բռնեց ձեռքէս եւ ոտքի հանեց, գրկեց մէջքս եւ սկսաւ քայլել վրաններէն հեռու: Ոչինչ կ'ըսէինք, կարծես բոլոր ըսուելիքները ըսած էինք եւ ոչինչ մնացած էր հետաքրքրական:

Երբ բաւական քալեցինք, տեսաւ պզտիկ նաւակ մը, գրկեց զիս եւ տարաւ հոն: Նաւակը մեղմօրէն սկսաւ ծփալ գետին վրայ: Վարդան զիս առաւ քաղուկներուն մէջ եւ սկսաւ համբուրել այտս, չրթներս, վիզս...: Այդ վայրկեանին ամէն բան մոռցայ, մոռցայ Լարան, մոռցայ ընկերներս, մոռցայ սկզբունքներս, մոռցայ ընկերուհիս ամուսինը եւ տեսայ ու զգացի մէկ բան...

Սէրը...

Գրկեցի գլուխը եւ ես ալ սկսայ համբուրել զինք, աւելի եւ աւելի մօտենալով իրեն, զգալով մարմնին իւրաքանչիւր շարժումը մարմնիս վրայ: Զգացի ձեռքը, որ կը սպրդէր շապիկէս ներս եւ կ'այրէր ամբողջ մարմինս: Ա՛յ չէի զգար չրթները երեսիս վրայ, այլ...: Դիմացս կար միայն լուսինը, որ կը սպառնար բայցայայտել մեր զաղտնիքը: Առաջին անգամ ըլլալով կ'ուզէի, որ անհետանայ իմ շատ մտերիմ ընկերս՝ լուսինը: Ան իր լոյսով կրնար երջանկութիւնս խանգարել, մահաւանդ որ կը գտնուէինք

վրաններուն զիմացը: Ար փափաքէի, որ տիրէ բացարձակ խաւար եւ այդ խաւարին մէջ մնայ եւ բնաւ լոյս չտեսնէ մեր գաղտնիքը՝ հաճելի մեղքը...

Իրականացած էր երազս, տիրացած էի Վարդանին եւ անոր ընծայած հողիս ու մարմինս...

Երբ բաւական ժամանակ անցաւ, Վարդան իր բազուկներով շրջապատեց մարմինս եւ այդպէս մնացինք, առանց խօսելու, խնդալու, լալու կամ մտածելու...: Ան երբեմն-երբեմն կը համբուրէր զիս եւ ցած ձայնով կ'ըսէր.

– Արին, կը սիրեմ միշտ հետդ ըլլալ...

Երբ լուսինը սկսաւ անհետանալ, ան կրկին համբուրեց զիս եւ նաւակը քչեց գետափ: Վերջին անգամ ըլլալով երկար ու ջերմ համբոյր մը դրոշմեց շրթներուս եւ աչքերուս նայելէ ետք՝ հեռացաւ:

Ես ալ, իմ կարգիս, դացի վրան, հաւաքեցի գոյքերս եւ բոլորին արթննալէն առաջ, տղոցմէ մէկէն խնդրեցի զիս քաղաք վերադարձնել:

Ասկէ մէկ շաբաթ ետք, Լարա այցելութեան եկաւ մեզի եւ հարցուց, թէ ինչու այդպէս հեռացայ, առանց ոչինչ ըսելու: Չկրցայ ստել, սակայն չկրցայ նաեւ իրականութիւնը բնել: Խնդրեցի իրմէ, որ չխօսի այս նիւթին մասին: Ան ըսաւ, թէ արդէն վերջին օրը հաճելի չէր, Վարդան տարբեր անձի մը վերածուած էր, ամբողջ մէկ շաբաթ չէր մօտեցած իրեն, եւ հիմա նոյնիսկ երբեմն-երբեմն կ'անջատուէր աշխարհէն եւ կը կորսուէր իր երազներու աշխարհին մէջ:

Վարդանին հանդիպեցայ քանի մը ամիս ետք, ընթրիքի մը ընթացքին: Ան ձեռքը երկարեց եւ ուժգին սեղմեց ափս, նայեցաւ աչքերուս եւ ժպտեցաւ: Ես ալ, իմ կարգիս, ժպտեցայ, սիրտս սակայն առաջուայ նման չէր տրոփեր ալ: Ամէն ինչ սովորական անցաւ:

Լուսինէն, բնութենէն եւ մեզմէ զատ ոչ ոք զիտցաւ մեր գաղտնիքը, որ ծնաւ, մնաց գետին մէջ եւ անհետացաւ անոր հոսքին հետ:

ՆՈՐԱ ԲԱՐՄԵՂԵԱՆ

Ս. Քիրքճեան

ԴԺՈՒՔԻ ՎԱՐԴԸ...

Երբ կեանքը միայն գեղեցկութիւն պահանջէ, մտածումները կը լողան պատկերներու ծովուն մէջ, հոգին կը չրջի մարմինին շուրջ, ճերմակէն կը ծնի սեւը, աչքերէն՝ արցունքը, կարմիրը կը թափի բաժակին մէջ, եւ գրիչը կայծակներու ուժգնութեամբ կը սկսի հրամայել բոլորին...

Դուրսը՝ որոտումը, իսկ ներսը՝ կրակին ճարճատիւնը կը բարձրանան օդին մէջ՝ խանգարելու շնչաւորներուն հանգիստը:

Անկիւնը նստած կը դիտեմ կաղանդի ծառը: Աստղերու նմանող լոյսերը աչքի արագ շարժումներով կ'անջատեն դիւ ներկայէն, կը տանին երկինք, ուր կրնամ ափիս մէջ ունենալ բոլորը եւ լսել անոնց երաժշտութիւնը: Զմրան ցուրտին մերկ մարմինը այժմ զարդարուած է «կանթեղ»ներով՝ զարնանային ծառի մը պէս:

Որքան փորձեմ հեռանալ մտածումներէ, ջիղ մը կայ, որ, գիշերուան մշուշին խառնուելով՝ կ'արթնցնէ յուշեր, նախազասութիւնները կը խանձէ իւրայատուկ տաքութեամբ, եւ կը գրէ այն՝ որ չրթները չեն համարձակիր արտասանել...

*

* *

Երկար գիշեր է:

Տարբեր փողոցներէ, երկու երիտասարդներ կ'առանձնանան սենեակի մը մէջ:

Դուրսը, այսօրուան պէս խենթացած՝ կարելի չէ տեսնել ծփացող աշխարհը, մինչ ներսը կը զուարճանան կեանքի գեղեցկութիւնը յափշտակած գիշերային թիթեռնիկները:

Գինի կը լեցնեն եւ կարօտի կենացը կը խմեն: Կը խօսին, կը խնդան, կը կատակեն, նորէն կը խմեն, նորէն բաժակները իրարու կը հանդիպին, կը կրկնեն շարժումները, բայց համոյրները կ'ընդմիջեն խօսակցութիւնն ու լռութիւնը:

Գինիի վերջին կաթիլներուն հետ՝ սենեակին թանձրացումն ալ կ'անհետանայ, կեանքը կը սկսի բոցավառիլ, սէրը կը ժայթքի, մարմինները կը գինովնան, աղատութիւնը կը դառնայ անսահման, յոյսը կը ծնի սիրտերուն մէջ, վարդագոյն երազներուն կը միանայ իրականութիւնը, աչքերը կը փայլին, եւ շունչը դանդաղ քայլերով կը հետեւի անոնց հպումին...

Ժամերը կ'անցնին վայրկեաններու պէս:

Երկար կ'ուզեմ մնալ զամուսն աշդպէս, բաժնուիլ յարատեւող կեանքէն, չսել մարդոց կոկորդէն բարձրացող թրթռացումները, չտեսնել դիմակներ, արատներ, սակայն, պէտք է վերադառնալ՝ կրկին հանդիպելու խոստումով:

Սրերը արգելքներ կը հիւսեն եւ կը խեղդեն ուրախութիւնը: Հեքիաթը կ'ապրի միայն անոնց միտքին մէջ:

Հանդիպումը...

Զուգահեռ զգացումներ արթնցնող Հանդիպումը:

Յաւեր մեղմացնող եւ նո՛ր ցաւերու գուռներ բացող
Հանդիպումը:

Արտասուքի Հանդիպումը:

Հոգիներ միաձուլող Հանդիպումը:

Բացառիկ Հանդիպումը:

Վերջին Հանդիպումը...

Հանդիպումի հոմանիշներ: Նոյնիսկ բառարանը կորսնցուցած է ուրախութիւնը, ու սեւ թուականի մը պէս կը թռչի հովուն հետ:

Վէրքը արեան կաթիլներով կ'արցունքոտի: Ոչ ոք կրնայ դարմանել այս վիճակը: Հաւատքն ու յոյսը կը կանչեն հրաշքի մը, զգացումները կը ցնցեն մարմինները, բառերը կը սլանան դէպի լոյս աշխարհ՝ խնդրելու երկնային թագաւորին օգնութիւնը:

Անապատի մէջ կորսուած հերոսները կը խնն ամպերուն ուժը՝ յագեցնելու համար ծարաւը: Մոլորակները անտուն ու անտէր կը թափառին: Բնութիւնը կը խամբի: Մաղիկները կը խըպնին, իսկ խաւարին մէջ տանջուող զոյգը կը փնտռէ ատենանգրւած արեւուն նշոյլը՝ տեսնելու համար պայծառացող ստուերը...

Ե՛րբ պիտի ղօղանջէ արդարութեան զանգը:

Սրերը կ'անցնին ու անոնք կ'ապրին խոժոռ նայուածքներէ հեռու, կը յոգնին բաժանումի գաղափարէն, կը խեղդին միօրինակութեան մէջ, կարիքը կը զգան հին օրերու գգուանքին ու գուրգուրանքին, սէրը կը շարունակէ եռալ երակներուն մէջ, սիրտը կ'այրի, եւ մոխրացած հողէն ծնունդ կ'առնէ դժոխքի վարդը...

*

* *

Երկա՛ր պիտի նստիմ այս գիշեր, երկա՛ր պիտի նայիմ լոյսերուն, երկա՛ր պիտի մտածեմ:

Գոյները կը խառնուին պատկերներուն ու կը գծեն դժոխքի վարդը: Անոր մարմինը նիհար է, խայթող փուշերով լեցուն, տերեւները լուռ են ու խոնարհ, թերթիկները ուժաթափ՝ կորսնցուցած են կենսունակութիւնը եւ իրենց կարմրութիւնը տուած գինիին...

Պիտի խմեմ այս գիշեր, մինչեւ որ գաւաթը կոտրի ու չրթներս յոգնին խմելէ:

Պիտի խմեմ գիշերուան մահացող լոյսին կենացը, փրփուրներէն երկինք բարձրացող մղձաւանջերուն կենացը:

Պիտի խմեմ մարմինիս մէջ ազատ ոստոստելու կարօտով, գրկելու անցեալը եւ մի՛շտ արթուն պահելու երջանկութիւնը, փոխարինելու դժոխքի վարդը դրախտի վարդով եւ պիտի խմե՛մ՝ մինչեւ որ գրիչը հրամայէ բոլորին...

ՄԱԼԻ ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ

Իրագիւն

«ԿԱՄԱՅԱԿԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՈՒՄՆԵՐՈՎ»...

Երեւանի մէջ յայտնաբերուած է «Հարիւր մէկ տարուան» ընդհանուր խորագրին տակ ծանօթ Յակոբ Օշականի եռագրութեան երկրորդ միաւորը՝ «Հաճի Ապտուլլահ»ի ձեռագիր-տարբերակներէն մէկը եւ լոյս ընծայուած է առանձին հատորով, որուն «Բնագիրը կազմեց, «Իւթ» եւ ըղձակ» առաջարանը, քննադրաքննական ակնարկը գրեց, ծանօթագրեց՝ Գրիգոր Յակոբեան»:

Նոր յայտնաբերուած ու հրատարակուած «Հաճի Ապտուլլահ»ը ունի նաեւ խմբագիր մը՝ Բաթիկ Անէմեան, նաեւ լեզուաբան-խմբագիր մը՝ Պետրոս Ինդիրեան, ու «Նախարան» մը, ստորագրուած՝ Մարկ Նշանեանի կողմէ:

Հատորին հրատարակութեան նախաձեռնութիւնը կը պատկանի վերջինին պատասխանատուութեան տակ սկսած «Գրական ուղի» մատենաշարին, իրրեւ անոր երախայրիքը, թիւ 1, ու լոյս տեսած է Երեւանի «Ապոլոն» հրատարակչութեան կնիքին տակ:

Առաջին անգամ 1934ին «Հայրենիք» ամսագիրին էջերուն լոյս տեսած եւ անկէ 1973ին «Նրկեր»ուն անցած եւ երրորդ անգամ «Հարիւր մէկ տարուան» (1996) մէջ երեւցած «Հաճի Ապտուլլահ»ը նորայայտ «Ինքնագիր»ի «Հաճի Ապտուլլահ»ին հետ թաղդատելով՝ ընագրագէտ-բանասէրը բաւական թիւով հարցեր յուզած է, որոնց կարեւորագոյնը, ըստ մեզի, կը հանգիստանայ նախորդ երեք հրատարակութիւններէն բացակայ, այլ նորայայտին մէջ յայտնուած ծաւալուն հատուածներուն պարագան:

Հետագայ էջերը կը ձգտին լուսաբանել հիմնականին մէջ այդ նոր հատուածներուն ու նուազ կարեւոր յարակից կարգ մը այլ հարցերու առիթով կատարուած «քննադրաքննական ակնարկ»ին փխրուն հանգամանքները:

Ընթերցումը գիրացնելու համար՝ նախ տանք երեւանեան «Ապտուլլահ»ին առաջին թէ վերջին էջերուն կիրարկուած համառոտագրութիւնները.

Հ- «Հայրենիք» ամսագիր:

Ե- «Նրկեր»:

ՀՄՏ- «Հարիւր մէկ տարուան»:

Ի- «Ինքնագիր»:

Ընթերցողը կը կարդայ վերջինին մասին.

ՅԱԿՈԲ ՕՇԱԿԱՆ

ՀԱՐԻԻՐ ՍԵԿ ՏԱՐՈՒԱՆ

ՀԱՃԻ ԱՊՏՈՒԼԼԱՇ

Շունչ առնենք պահ մը:

Նկատուեցաւ հարկաւ, որ «Եֆեմազիր»ին ձեռքերման առի-
թով կը նշուին բազում վարկածներ, «որոնցից ամենահաւանակա-
նը,- է՛րա՛ն բանասէրը,- այն է, որ Հ-ի խմբադրութիւնից վէպի Ի-ն
ինչ-ինչ խողովակներով անցել է Ասատուրեանի ձեռքը», եւայլն:

Քայց երեւոյթները գիտական ակնոցով դիտող մարդերը, ինչպէս նաեւ գիտութեան հետ հազիւ աղերս ունեցող պարզազոյն գործօնները գիտեն, որ գիտական սկզբունքով մամբայ ելած գործ մը ո՛չ հաւանական եւ ոչ ալ «ամենահաւանական» վարկածներով կրնայ ընթանալ ու լուծում գտնել: Գիտականը, այսինքն՝ փաստական նախադրեալներու վրայ կոթնող մտածումը, ի վերջոյ պէտք է յարգալիր վերաբերում ցոյց տայ թիրեղացեալ ստուգութեան եւ ոչ թէ ինչ-ինչ անորոշութիւններով ներկայանայ թուղթին կամ ընթերցողին:

Մնաց որ, յայտնաբերուած «Ինքնագիր»ին տպագրութեան քննական ակնարկով հետեւած ոեւէ անձ կրնայ դիւրութեամբ հաստատել, որ բանասէրին «ամենահաւանական» կարծածը ամենամեղաւաճակամ է, այսինքն՝ «Ինքնագիր»ը «Հայրենիք»էն չէ, որ անցած է Հրանտ Ասատուրեանի ձեռքը, այլ ուրիշ անկիւնէ մը կամ անկիւնը մնացած անձէ մը:

Վահէ Օշական, որ ձեռով մը խառնուած է «Ինքնագիր»ի պատմութեան, կրնար նոյն հարցին կապուած անորոշ գործօններուն մասին որոշ գիծեր տալ, քայց, ցաւօք, «Հանի Սպարուլ»ի երեւանեան տպագրութենէն առաջ բաժնուեցաւ աշխարհէն՝ բազում զրկանքներու շարքին այդ լոյսէն եւս զրկելով ընթերցողը:

Դառնանք եւ ի խորոց սրտի ըսենք, որ ապերախտ չենք, ու խոր գոհունակութեամբ արուած է մեզի հաստատել, որ «Ինքնագիր»ին մէջ վերահաստատուած են նախորդ հրատարակութիւններուն մէջ սխալ կարգացուած կարգ մը բառերը:

Ընթերցողին գոհունակութիւն կրնան պատճառել նոյնպէս «Ինքնագիր»ին կցուած աշխարհագրական, պատմական ու զրական իրականութիւններուն ու հասկացողութիւններուն պարզաբանումները:

Ձենք կրնար անտարբեր մնալ նաեւ Օշականի վէպը մետրոպեան ուղղագրութեամբ հրատարակութեան տրուած բլլալու նախանձախնդրութեան հանդէպ:

Այս բոլորէն աւելի, սակայն, ընթերցողը երախտադիտութեամբ կը լեցուի նախորդ երեք հրատարակութիւններէն բացակայ եւ չորրորդին մէջ երեւցած յաւելուածական հատուածներուն համար:

Եւ այս վերջին պատճառով դարձեալ պարտ է, որ հայ գրականութիւնը առանձին յարգանք մը տածէ «Ինքնագիր»ը իննամբով պահած անծանօթ անձին:

Ձայն ձեռք ձգած առնուաղն անուն-մականուն մը ունեցող անծանօթ Հրանտ Ասատուրեանին:

Ապա՝ Վահէ Օշականին:

Չորրորդ՝ անոր վրայ գուրգուրացած Գրականութեան եւ արուեստի թանգարանին:

Եւ, վերջապէս, զայն լոյսին հանած բոլոր մասնակիցներուն:

ո՛չ մեր լեզուին,
 ո՛չ մեր գրականութեան,
 ո՛չ բանասէրներուն մօտ հաստատուած
 նախանձախնդրութեան,
 ո՛չ Հայ մարդուն հարցադրելու ունակութեան,
 ո՛չ մեր քննադատներուն թափանցելու կարողութեան,
 ո՛չ մեր մեկնաբաններուն մեկնաբանելու ուժին,
 եւ ոչ ալ Օշականի համբաւին ուղիղ համեմատող գործ է...

Կա՞հարյա՛կա՛ն՝ վերաբերումն Երո՛վ...

Յ. Օջական

«ՀԱՃԻ ԱՊՏՈՒԼԼԱՀ»

...այսինքն՝ ասոր Համր. դաշտային ու ագարակ-քաղաքին Համար բոլորովին անսովոր, հետեւաբար խոտելի. քանի որ մորթը մշտական հիւսիսէն այնքան վաղ կը խառնէր. ու կինե-րուն ամէն գրաւիչ մասին, երեսին ու կուրծքի Հովիտին վրայ մուխէ անցած մաշկի կը վերածուի, ստինքները քամելով ծե-րացած ու պարսպուած սեւ թուզերու կնճիռներով: Գեղերուն մէջ, երբ ասոնք լերան մօտիկ լանջերէն հեռու են ինկած ու իջած հաստ ու պարարտ դաշտերը, կինը ջնջուած, գրեթէ սուտ բան է, իմաստի ելլող աշխատանքի ակօսին վրայ. ու գութին վրայ: Լաշակը, որ սեւ կերպաս մըն է անոնց քամակին ու ղէմքին, ոչինչ կը փրկէ: Կը Հակին անոնք: Կը չորնան: Ու անոնց ոսկրոտ երեսին կը պաղի ձգտումը: Կը տաքնան գիշերէ գիշեր, առտունները թափելու Համար Հողին գիրկը. իրենց կի-սանասուն տրտմութիւնը, ծարաւը, նախանձը⁵¹:

Էջ 44-45

Ըլլար նոյն ատեն՝ րոնուած. Հիւսուած դադուած դժբախտ այն բանով, որով ոսկիին ու բեհեզին մէջ վայելքին աւագանին առջեւ ու ալիքներուն ալ վրայ ամէնէն ուժգին տարփանքէն – աշխարհի մէջ երջանկութեան զօտին գրեթէ ղետեղելի է այս բառերուն կազմած եռանկիւնին խորը – մեզի կը պակսի այդ ամէնը իւրացնելու պարզ զգայարանքը. ան որ ուրիշներու մօտ բանալին իսկ է այդ յիմար, անկոտրում պալատին: Ու մենք, կին կամ այր, ողողուած բայց պարտասուն՝ Հեշտանքէն ինչպէս լացէն, ձանձրոյթով ու լեզիով անցնինք գիրկէ գիրկ, փնտռելով վերջը, սկիզբը չեղած: Թող պատմեն իրենց յիշա-տակները անոնք որ յիսունի դուռն են Հասած ու տասընհինգ տարեկանէն սկսեւ են այդ եղերական խաղը, ծոցէ ծոց, ու բարձէ բարձ, չափելով մարմինները, բայց մանաւանդ անոնց-մով Հովանաւոր ամբողջ անասնութիւնը: Թող կին մը գրէ իր տարփանքներուն ողջ պատմութիւնը, այլ անոնց իւրաքանչիւ-րին կապուած դառնութիւնը, ամօթի. Հիասթափման, զայրոյթի անկեղծ սաղմոսները. Թող այր մը խօսի ուրիշները խառած ատեն իր իսկ սրտին ամօթէն. անասնական ցամաքութենէն, ատեն իր իսկ սրտին ամօթէն. անասնական ցամաքութենէն, անպէտ վաւաչէն ու անոր մոխրի Համէն իր ջիղերու ուռկա-նին: – Շատ բան լուսաւորուած կ'ըլլար սա անդունդներէն⁵²:

Էջ 52

Կ'անցնէր թաղումը, ասոր կապուած յուզումներուն տեղատարարը: Տունին մէջ ասոր բերած մեծ պարապը լեցնելու համար համբայ կ'իջնային նոր նոր պատրանքներ: Այսպէս է քննուած առ հակայ խենթութիւնը զոր կեանք կ'որակենք:

Ու այդ թուշունին թեւերէն թափթփած կաշուն կսկիծը՝ տախտակամածին կամ հոգիներուն վրայ, դեռ ոչ իսկ չորցած, նոյն պատրանքին մտրակին ներքեւ կը նետուէր նոր սերմը երկրորդ արգանդին: Ու տունը, պահ մը խաղաղցած սա նոր խաղձին թեւերուն մէջը գոնէ ինը ամսուան համար կը մոռնար մահը:

Հաճին երջանիկ էր, եթէ երազները հանդարտ ձգէին իր քունը, զինքը չկանչելով թաղուած տղեկին գլուխը, գերեզման:

ԷԶ 67-68

— Երբ կ'աղբերանայ դէպի մորթը իրենց ձագուկներուն: Այսպէ՞ս:

Բայց դսպանա՞նները:

— Ո՞վ կը յաւակնի չափած ըլլալ կիներուն սիրտը:

Մանուկներու հանդէպ գորովագին տխրութիւն մը թեւեւ նախ տալ քիչ մը ածան ընդհանրացումներու: Ուշադիր դիտողներ — երբ չենք ատիկա հայելիներու հաշտոյն ու ենք՝ մեր հաշտոյն — շատ քան ունին րսելիք անգաւակ մօրմէն որ կը յապաղը օրրաններու կուշտին, կամ անգաւակ երիտասարդէն որ փողոցներու մէջ հանդիպած տղեկին կը նայի խորունկ, ինքն ալ անգիտակից իր ըրածին: Ինքնատիպ մտածողներ — ով չէ՞ այսօր ատիկա — կ'ըսեն թէ սէրերը քիչ մը շատ տղայ մնալու յանառութիւնն է, հիւանդութիւնն են մեր մէջ: Իրա՞ւ: Ո՞վ գիտէ: Երբեմն սիրելը, շատ սիրելը կը զուգադիպի հոգեկան դանդաղութեան մը այն մարդերուն վրայ որոնք մեր պատանութիւնը եղան: Փա՞ստ: — Անհուն, անծակ այն միամտութիւնը, որ այդ զգացումինն է, քայց խորունկինը, երբ մեր զգայարանքները կը չոգեւորէ եւ մեր սիրոյն առարկան անմատոյց, անշամանդաղ որբութեան մը կը վերածէ, ուրանալով ուրիշ չրթունքներու անառարկելի ճիտքերը այդ անհոգ ընդունուած մաքրութիւններուն վրայ: Պատրա՞նք: — Ի՞նչը չէ սակայն որպէսզի այդ ամէնէն առնելիք զգացումն ալ չըլլայ անոր ենթակայ: Բայց սիրոյ վրայ խօսելու համար ողբական տիկիներու անզբաղութիւնը, սալոնները, մեղքերը անհրաժեշտ են հիմա: Ու կ'անցնիմ արագ, դէպի մեր քաղաքիկը ուր կինը քսանը անցնելէն յետոյ պարտաւոր է աղբերանալ, մանկանալ, այսինքն ինքզինքը թարմացնել իր գաւկին միսերէն ու աչուկներէն: Այսպէս կը նարկիսանայ: Ու վրայ ամուլին: Մանուկ մը փրկութիւնն է: Գեղացիի մը ծոցին թէ ամենաթրթոուն արուեստագէտի մը թոքերուն վրայ, կինը սա խորհրդաւոր հանգոյցն է մեր, քիչ տարբերութեամբ: Դուք ազատ էք շինելու այդ պատրանքը — կիներ — ձեր ուզածին պէս: Այսինքն՝ չոր.

որուն սիրտը կխառնածով օծուն խեցի է, տրուած այրելու մի-
ւերու հնոցին որ կը մնայ հող: Կ'իյնա՞յ կիներու կէսը այս տա-
րադին տակ թէ անկէ աւելին: Կը հարցնեմ ու կ'անցնիմ: Բայց
գիտեմ թէ սա յատ ընդարձակ աշխարհին մէջ ափ մը այդ
հողը յաճախ հում կը մնայ, այսինքն առանց ապրելու: Դուք
աղատ էք շինելու կինը, միշտ ձեր ուղածին պէս, այս անգամ
չարժուն, թրթռուն բիւրեղ, լեցուած ինքը իր սէրէն: Աշխարհէն
քաղմարեղուն համերուն համար լարուած նուագարանի մը
համար բոմանթիք, մելանուշ, փափուկ, հերարձակ ու հեւք ու
կրակ: Զոր մեծ արուեստագէտ մը, այսինքն կիներու մարմինը
քանդող ու շինող վհուկը, պիտի բղկտէր չրթներովը, անոր ալ
հողէն հանելու համար անմահ համերուն, տիեզերքը իր մաս-
նիկներուն մէջ ինքը ըրին հաւատարիմ ընծայող սարսուռք
չրթներուն որոնք չեն երեւնար երբ կը ձգուին աստղէ աստղ,
բայց կը քաշեն դէմ դէմի դրուած երկու աշխարհները, երկու
մարդերը, արուն եւ էգը, իրարու, անգիմադրելի ուժովը այսօր-
ւան ֆիզիքին հիւլէներուն: Զոր, նոյն արուեստագէտը անձնու-
րաց իր մատներուն պիտի թօթուէր խելայեղ, անկէ հանելու
համար սերմը աշխարհներուն: Կի՞ն: Անշուշտ է այս փոխաբե-
րութեանց մէջ պլլուած պատկերին նախատիպն ալ: Բայց մոռ-
նալու չէք միւսն ալ: Այսինքն՝ նոյն այդ խմորը, հողը, նոյնքան
յորդ կամ պրկուած որ փոխանակ արուեստագէտին պիտի իյ-
նայ գեղացիի մը, Հաճի Ապտուլլահի մը մատներուն ու պիտի
խզտէ ցայտքերը իր խորհուրդին, նմանելու համար միլիոնա-
ւոր ծաղիկներուն, բացուող ու գոցուող, մայրերու աչքին տե-
սողութենէն հեռու: Կի՞ն: Հարկաւ: Որ պիտի խնամէ դաւակը
ուրիշներուն, երբ իր արգանդը դազազ մըն է ալ, իր իսկ խոր-
հուրդին: Գօսացած արգանդ: Զոր մարդիկ դատեցին, անիրաւ
ու անգոյ են վճիռներով: Կ'անցնիմ առաջ, այս Տանթէական
պարունակներէն՝, ընթերցողը զրկելով ուրիշ գիրքի* մը ուր⁶⁵
այս վիճակներուն վերլուծումը տրուած է բաւարար լայնքով՝:

ԷԶ 68-71

*.- Ո'նապարկազ (Ա. հատոր):

Կու գայ պահը երբ զգացումին յորդութիւնը մեզ կը
նուաճէ, մեր իսկ ծարաւէն: Քսանդինդը չանցած այրին
դժուար կը հաշտուի նոր արուի մը զաղափարին: Ու ատիկա ոչ
անշուշտ դասական պարկեշտութեան հանգամանքէն, այլ
սեպհական փորձառութեան անդունդէն: «Կրկին աշխարհը
չմտան» մայրերը, խորթի-խասի կնճիռէն աւելի, զգայարանքի
յոգնութենէն: Ի՞նչ՝ անոնց գտնելիքը նորին մէջ, քան՝ յաւել-
եալ գումարը ցաւին եւ պատրանքին, նոր բուսնող տառա-
պանքին զոր մեր կուրծքին կը զնէ նոր ծնած տղան:

ԷԶ 73

Գիւղացին չի հասկնար այդ վահրակը: Ինքզինքը այդ սա-
ւանին մէջ ժողվելով հանդերձ, կ'ապրի դաշտերու մէջ ու
ազատ կ'իրօքէն:

Էջ 73

Թրքական բարքերու խորութիւնը ինք իր վրայ կը գա-
լարուի երբեմն: Ազգապղծութիւնը՝ ասոր անխուսափելի հե-
տեւանքը: Բացի փեսաներէն անոր տունը արու չմտաւ:

Էջ 73

Մեր ժողովուրդը չափած է այդ միսերուն քիչիկ մը ախորժը
ու մեծ չափով անհրապոյր նկարագիրը-զանոնք տիտղոսելով
փուտ ածականով: Ջգող է դարձեալ անոնց ճերմակութենէն,
քանի որ պատն ալ կ'ըլլայ ատիկա:

Աստուած խնդացուց այս խեղճութիւնը:

Էջ 77

Կը ձգեմ ասոր վերլուծումը, վերցնելով կողմ մը միայն
անկէ: Վրայ տուաւ անիկա միամիտ, անգէտ անասունի իր
պարզութիւնը՝ զայն փոխարինելով ասոր ու վախկոտ հոգե-
բանութեամբ նուաստներուն, գերիններուն որոնք ամէն բան
հանդուրժելու իրենց իմաստութիւնը չեն ցուցադրեր, բայց
ուղտի պէս ռիսակալ առիթը կը շահագործեն հոյակապ ձեռնա-
հասութեամբ մը-պէտք է տեսնէք այս ուսումին արդիւնքը մեր
պատմութեան երկրորդ մասին մէջ: Երեքով անկողինէն անի-
կա սորվեցաւ նաեւ լրացնել իր անաւարտ անասնութիւնը, որ
հեշտանքին յոգնութիւնն է: Բիւրեղացած, կրացած՝ մեր հոգիին
երակներուն խորը ու մեզ կը փորէ, կ'անբանացնէ ու կծիկ մը
վառօղի նման կը նետէ կեանքին դաշտերուն: Հովէն, փոթորի-
կէն չաղղուիր այդ ոռմբը, բայց կայծ մը կրակ, ու կը պայթի:

Էջ 77-78

Վասնզի գիտցէք, արտերն ալ արգանդ ունին ու բեղմնաւո-
րելու համար, կիներու նման, սպասել կ'առնեն, թեթեւ արդու-
զարդով մը արտայայտելով իրենց աչքերուն ծարաւը դէպի
վեր: Եթէ անձրեւէ մը ետք օր մը տարբերութեամբ, սկսած էք
հերկի մը քովէն, աչնան մէջներուն, դուք պիտի դիտէք այդ
հարսնութեան խորհուրդը: Ակօսներուն վրայ, գուղձէ գուղձ,
հազիւ ոգին առաջնորդ կը բանայ, մամուխներուն շղարչը տա-
րածելով իր ոգիներուն, ու ցօղերը ամբողջ ուլունքի պէս դրած
իր բիւրաւոր խորչերուն-բոլորն ալ խորունկ ինչպէս է ճակա-
տագիրը այն արգանդին-անուշիկ մահով մը, իր դարպասը
կընէ խարտեալ հատիկին, մինչ արտեղրին երկու կոնակը, տի-
րացուն նման հովէն դողահար կը նային անուշիկ արեւին ու
կ'ըսեն

– Սերմ կու տան հողերը:

Այո:

Բայց պէտք է ձգել այս մութ գոյներուն ալլապէս մութ հրապոյրը ու դառնալ մարդոց⁷²:

ԷԶ 79

Կիները կը յարգէին տանուտէրին հրահանգները: Անկողինին մէջ կողերը չէին կրնար փոխուիլ: Ու չէր փոփոխելի դարձեալ տեղը այդ կիներուն, խօսքի, հաւաքումի, հարսանիքի հանդէսի մը պահերուն: Թուրք կեանքը հաւաքական քիչ արտայայտութիւն ունի: Սեռերու զատ մաղումը պատճառն է այս սեղմումին: Բայց կիներով գոյաւոր հանդիսութեանց մէջ Հաճի Ապտուլլահին տունը կը ներկայանար առաւելութեամբ պոսուհիին: Ու ամէն մարդ զօրուար կ'ընդունէր ատիկա: Յետո՞յ:

– Միշտ կեանքը: Այսինքն հողին ու տունին, սերմին ու յոգնութեան, յուզումին ու թաքուն արցունքին մէջերը բաժնուած օրերը աղամորդիներուն, այս անգամ պարզ բայց ընդարձակ, վեր՝ ցեղային աղտեղութիւններէն: Վեր հարուստէն ալ, աղքատէն որոնց ուսերուն երբեմն անիկա հաւասարապէս ծանր է ինչպէս Հաճի Ապտուլլահին քաղաքիկը վերէն տիրապետող հսկայական Ողիմպոս լեռան: Ահարկու է այդ բնուր երբ մեր սիրտը մեծ է մեզմէ:

ԷԶ 80

...ուշագրաւ ցայտումով մը, ոճաւորումով աչքի զարնելով: Բիւթանական սա դաշտավայրին⁷³ վրայոց ուր պատմութիւնը այնքան բազմապիսակ ցեղեր է դիզած. բայց չէ զանց ըրած. դարերու տափանով մը արդուկել այդ միսերուն ցցունքները, երեւան բերելու համար հասարակաց իրաւ մը գէմք, պարզ, քիչ, բարի ցուացումով մը, եւ որուն վրայ կորագիծը (courbe)⁷⁴ հիւսքին գլխաւոր թելերը կը հայթայթէ, մասնաւորելով կիներու կենդանագիրներուն առջեւ, ալլապէս հարթ, առանց մեծ հեղեղատներու արգիլուած հանելէ դէպի խորտուրտութիւնը տափաստանին. բայց ընելով կուրծքս⁷⁵ ատիկա խորունկ ճիզի մը գինով որ արտայայտման է ելած աչքերուն պարտադրելով նշաձեւ երկարում մը, որ կաղապարին կլոր ոճին մէջ սիրուն հակադրութիւն մը կ'ըլլայ, ալլապէս յանկուցիչ: Բոլոր այն մարդին վրայ որ Մարմարայի աւազանին հիւսիս-արեւելքը կ'իյնայ ու Ողիմպոսի թեւերովը⁷⁶ գրկուած կը թուի. կինը տեսեր եմ այրերէն տարբեր կտրուածքով մը: Յեղը անշուշտ միջամտած է այս կերտումին: Բայց որոշ վերապահութեամբ: Վասնզի իմ ժամանակս ալ քիչ հանդիպելի էին շատ սուր երեւուն յօնքերով ու նեղ երեսով կիները: Պրուսայի մէջ սաւան մը կնոջ մը քամակին ու լաշակ մը երեսին կը ջնջէին անկէ ցեղը. տարօրէն արագ: Նոյն փայլը մորթին ու մազերուն վրայ: Նոյն

լայնքը լանջքի ու կոնքերու: Բայց այտերուն մօտ Հին զիծերը կը մնան առատ, թէեւ մեծ չափով աղարտուած: Ու քիւթանական դաշտավայրին ամբողջ երկայնքովը, մանաւանդ զէպի արեւելք այս պայմանները տիրական էին: Երբ քրիստոնէութիւնը, այսինքն ուրիշ զեղերը չէին ազդուած անկէ, Հանդիպելի էին մասնաւոր յաճախումով այն տիպարները որոնք կը ծփային ընդմէջ թրքութեան եւ ուրիշ բան մը որ չի կար արդէն, իր կարգին ջնջուած ըլլալով առաջին արշաւներուն, դեռ տասներհինգերորդ դարէն¹: Միջին Անատոլիուն անծանօթ է ինծի: Բայց Բաղեչի, Գասթիմունիի թուրքերը մօտ են այս կաղապարին: Այդ նահանգներուն մէջ թուրքերը դործադրած են իրենց աշխարհակալութեան առաջին խաչածեւումը (croisement)² որքան[...]³ սուրէ անցընելով այս տարրը նուաճուած քաղաքներուն, եօթնէն մինչեւ եօթանասուն: Վարը՝ իրենց բանակներուն Համար գինուոր դարձնելով, վերը՝ անօթի միւսները դատապարտելով, բայց ծախած են կիները, այսինքն անոնց ալ անպէտ դասը խիստ ընտրութեամբ մը պահելով իրենց անկողինին Համար, զեղանի ու կայտառ դասը: Բնական այս ընտրութիւնը միջամտած է կազմելու Համար ցեղին շեշտ սա այլազանութիւնը որ կը դիտուի նոյնիսկ գուտ թրքարնակ քաղաքներու մէջ, մինչեւ այսօր: Չեմ զբաղիր աւելի անդիի Անատոլիոյ ուր սարահարթին աշխարհագրական, երկրաբանական դրանք խորապէս աղարտած է մոնկոլը անկէ Հանելով ուժգին ու բարձրօրէն խիստ քիսումով մարդերէն ոճը: Սվազի, Կեսարիոյ, Երիզայի, Տիգրանակերտի թուրքերը մինակ տարագով կամ սիրտով չէ որ բարբարոս են: Են ատիկա մանաւանդ ոսկորներով: Յետոյ, դուք չափելու չէք թուրքը սպաներէն, զինուորական կցորդներէն, դեսպանատանց քարտուղարներէն, ոչ ալ Պոլսոյ ալ իգացած, նրբենի եւ անոճ Հանըմներէն ու էֆէնտիներէն որոնք զետեղելի չեն ցեղային Հարազատ աւազանին մէջ: Անոնց Համար պատրաստութեան մէջ է նոր տարադը, որ Հարիւր տարուան մէջ դուցէ իր վերջնական եզրերը գործէ, քանի որ ալ առեւանգելիք կին չէ մնացած իրենց Հասողութեան ու այդ նրբենի թուրքը ինք մինակ պիտի կատարէ ցեղային նոր դիմագիծը ճարելու աշխատանքը, մշակոյթով, գիտութեամբ ու իմացական ուրիշ ազդակներով: [...] ⁴ այդ մարդ որքան զարմանայ արտաքինէն, քիչ է:

Ու պէտք է տակաւին քանի մը տող նուիրել այդ խառնուրդին Հոգեկան ալ այսարին: Անիծեալ տիպարը իբր Հոգի բոլորովին մօտիկ կը կենայ իր պապերուն, ոճիրին, ասպատակութեան, Հաւաքական սպանդին եւ խաղաղ աշխատանքին ընդմէջ քիչ տարբերութիւն դնելով: Բոլոր փոքր, անպաշտօն դոզերը, անօթի, պատահական, նուաստ ու դաւաճան սպանիչները, թոյլ ու դժու յուղկահատները որոնք ուժի մը առանձին

* -- այսպէս մետաղական խառնուրդը, իսկական արժէքը:

բախումէն կաքաւի ձագերու նման կը տարտղնուին, համազարկ անգամ ընդունելու ատեն չգտնելով, իրենց խուճապահար փոյթին մէջ, այդ շերտերէն կը դօրահաւաքուին: Այս խաւին մէջ, մանաւանդ հոգեկան մոնկոլութիւնը, ասիականութիւնը այն որ սլաւ արիւնին գնդիկներուն շուրջը գիւ կը պահէ ստեպեան րլազման, ըսել կուզեմ՝ այն ուժգնութիւնը զգալու, զգացածը չամանդաղելու, կեանքը ատելով հանդերձ զայն մոռնալու համար յիմարօրէն ինքզինքը իրմէն դուրս արձակելու սուր տուրքերը, որոնք ուսական հոգիին հիմնատարրերը կը կազմեն: Այս ամէնը այլասերած ձեւով մը (բառը ոչինչ ունի նախատական, ժողովուրդները բարձր մշակոյթով կ'այլասերին վայրենութեան եւ նախնականութեան մէջ անոնք կը սլահէն հոգիին սկզբնական *trempe*-ը⁸⁸):

Ճիշդ, դարձեալ ճինճի Հոնայի գիծի մոնկոլին ալ մօտ, Պուսոյ քիթերուն, նեղուած՝ իր վերարկուին մէջ: Որ արագիլի պէս բարակ սրունքներուն վրայ ուռուցիկ մը փոր տեղաւորած սէզերը կը չափէ եւ հակթակեր իր աչքերը կը սրբէ ներքին վայրենութեան մշտահոլով յեսանին: Զարդի եղանակներուն բոլոր առաջնորդները, հերոսները, կամաւորները, խելայեղ իրենց մարտնչումով այդ տարրէն եկան: Ինչ որ անսովորն է այս ամէնուն մէջ, պոլսական էֆէնտիէն, պէլզատկին, փաշազատկին* հոգեկան միակտուր եղբայրութիւնն է ու մոնկոլին: Ու կ'ապրին անոնք քով քովի, տակաւին ան միւսներուն հետ որոնք ոչ թուրք եղան, կրցան ըլլալ ոչ ալ սնող իրենց անդրանիկ հոգեկաղապարը: Այցելեցէք կառավարական դիւանները մեծ քաղաքներու մէջ: Խնամուտ ընտրութիւն մը թեթեւցուցած է, չըսելու համար տարագրած մոնկոլ դիմաձեւը, դարձնելով ուխտատեղի բոլոր մարգոց բայց տարօրէն համաձուլած է հոգիները սկզբնական խառնարանին մէջ: Ու վերջացնելու համար այս շեղումը, կ'աւելցնեմ թէ 920ի դէպքերէն⁸⁹ առաջ Պրուսայի դաշին մէջ հանդիպելի էին քանի մը յոյն գիւղեր, խնայուած ով գիտէ ինչ հրաշքով եւ որոնք հաւասարապէս հեռու կիլիկիայի յոյնին ու թուրքին իբր դէմք ու հոգի:

Ու դառնալ մեր պատմումին:

Էջ 85-88

* ... պէլզատկ, փաշազատկ, - պէլի, փաշայի տղայ:

Այդ ատեններուն, իր դիմակը ամբողջ քաղաքակրթութեան մը խորհրդանիշը կը դառնար, այն ոգիին որ կէս դար յետոյ Լոզաններու վեհաժողովին մէջ⁹³ իր նուիրագործումը պիտի գտնէր ժողովուրդներու ամբողջական բնաջնջումը պետականացնող, Մեծ Ամերիկային եւ հզօր Եւրոպային արդարապէս հարկադրելով սրբագործելու սառնասիրտ ոճիւրդ ճինճի հոճաներու յաջորդներուն:

Էջ 90

լայնքը լանջքի ու կոնքերու: Բայց այստեղուն մօտ Հին գիծերը կը մնան առատ, թէեւ մեծ չափով աղարտուած: Ու քիւթանական դաշտավայրին ամբողջ երկայնքովը, մանաւանդ դէպի արեւելք այս պայմանները տիրական էին: Երբ քրիստոնէութիւնը, այսինքն ուրիշ գեղերը չէին ազդուած անկէ, Հանդիպելի էին մասնաւոր յաճախումով այն տիպարները որոնք կը ծփային ընդմէջ թրքութեան եւ ուրիշ բան մը որ չի կար արդէն, իր կարգին ջնջուած ըլլալով առաջին արշաւներուն, դեռ տասներհինգերորդ դարէն⁸¹: Միջին Անատոլիուն անծանօթ է ինծի: Բայց Բաղեշի, Գասթիմունիի թուրքերը մօտ են այս կաղապարին: Այդ նահանգներուն մէջ թուրքերը գործադրած են իրենց աշխարհակալութեան առաջին խաչաձեւումը (croisement)⁸⁵ որքան...⁸⁶ սուրէ անցընելով այս տարրը նուաճուած քաղաքներուն, եօթնէն մինչեւ եօթանասուն: Վարը՝ իրենց բանակներուն Համար գինուոր դարբնելով, վերը՝ անօթի միւսները դատապարտելով, բայց ծախած են կիները, այսինքն անոնց ալ անպէտ դասը խիստ ընտրութեամբ մը պահելով իրենց անկողինին Համար, գեղանի ու կայտառ դասը: Բնական այս ընտրութիւնը միջամտած է կազմելու Համար ցեղին չեշտ սա այլազանութիւնը որ կը դիտուի նոյնիսկ զուտ թրքաբնակ քաղաքներու մէջ, մինչեւ այսօր: Չեմ զբաղիր աւելի անդիի Անատոլիոյ ուր սարահարթին աշխարհագրական, երկրաբանական գլանը խորապէս աղարտած է մոնկոլը անկէ Հանելով ուժգին ու բարձրօրէն խիստ բխումով մարդերէն ոճը: Սվադի, Կեսարիոյ, Երիզայի, Տիգրանակերտի թուրքերը մինակ տարագով կամ սիրտով չէ որ բարբարոս են: Են ատիկա մանաւանդ ոսկորներով: Յետոյ, դուք չափելու չէք թուրքը սպաններէն, գինուորական կցորդներէն, դեսպանատանց քարտուղարներէն, ոչ ալ Պոլսոյ ալ իդացած, նրբենի եւ անոճ Հանըմներէն ու էֆէնտիներէն որոնք զետեղելի չեն ցեղային Հարազատ աւագանին մէջ: Անոնց Համար պատրաստութեան մէջ է նոր տարազը, որ Հարիւր տարուան մէջ գուցէ իր վերջնական եղբրը գործէ, քանի որ ալ առեւանգելիք կին չէ մնացած իրենց Հասողութեան ու այդ նրբենի թուրքը ինք մինակ պիտի կատարէ ցեղային նոր դիմագիծը ճարելու աշխատանքը, մշակոյթով, գիտութեամբ ու իմացական ուրիշ ազդակներով: [...] ⁸¹ այդ մարդ որքան դարմանայ արտաքինէն, քիչ է:

Ու պէտք է տակաւին քանի մը տող նուիրել այդ խառնուրդին Հոգեկան ալ այսպիսին: Անիծեալ տիպարը իբր Հոգի բոլորովին մօտիկ կը կենայ իր պապերուն, ոճիրին, ասպատակութեան, Հաւաքական սպանդին եւ խաղաղ աշխատանքին ընդմէջ քիչ տարբերութիւն դնելով: Բոլոր փոքր, անպաշտօն գողերը, անօթի, պատահական, նուաստ ու դաւաճան սպանիչները, թոյլ ու գժուճ յուղկահատները որոնք ուժի մը առանձին

*. -- այսպէս մետաղական խառնուրդը, խկական արժէքը:

բախումէն կաքաւի ձագերու նման կը տարտղնուին, համա-
զարկ անգամ ընդունելու ատեն չգտնելով, իրենց խուճապա-
հար փոյթին մէջ, այդ շերտերէն կը զօրահաւաքուին: Այս խա-
ւին մէջ, մանաւանդ հոգեկան մոնկոյութիւնը, ասիականու-
թիւնը այն որ սլաւ արիւնին գնդիկներուն շուրջը դիւ կը պա-
հէ ստեպեան րլագման, ըսել կուզեմ՝ այն ուժգնութիւնը զգալու,
զգացածը շամանդաղելու, կեանքը ատելով հանդերձ զայն
մոռնալու համար յիմարօրէն ինքզինքը իրմէն դուրս արձակե-
լու սուր տուրքերը, որոնք ուսական հոգիին հիմնատարրերը
կը կազմեն: Այս ամէնը այլասերած ձեւով մը (բառը ոչինչ ունի
նախատական, ժողովուրդները քարձը մշակոյթով կ'այլասերին
վայրենութեան եւ նախնականութեան մէջ անոնք կը պահէն
հոգիին սկզբնական *trempe*-ը^{*}):

Ճի'շդ, դարձեալ ճինճի Հոնայի գիծի մոնկոյին ալ մօտ,
Պոլսոյ քիթերուն, նեղուած՝ իր վերարկուին մէջ: Որ արագիլի
պէս բարակ սրունքներուն վրայ ուռուցիկ մը փոր տեղաւորած
սէզները կը չափէ եւ հակթակելը իր աչքերը կը սրբէ ներքին
վայրենութեան մշտահոլով յետանին: Զարդի եղանակներուն
բոլոր առաջնորդները, հերոսները, կամաւորները, խելայեղ
իրենց մարտնչումով այդ տարրէն եկան: Ինչ որ անսովորն է
այս ամէնուն մէջ, պոլսական էֆէնտիէն, պլյզատիկն, փաշա-
զատիկն՝ հոգեկան միակտուր եղբայրութիւնն է ու մոնկոյին:
Ու կ'ապրին անոնք քով քովի, տակաւին ան միւսներուն հետ
որոնք ոչ թուրք եղան, կրցան ըլլալ ոչ ալ սնող իրենց անդրա-
նիկ հոգեկազապարը: Այցելեցէք կառավարական դիւանները
մեծ քաղաքներու մէջ: Ոնամոտ ընտրութիւն մը թեթեւացած
է, չըսելու համար տարագրած մոնկոյ գիծաձեւը, դարձնելով
ուխտատեղի բոլոր մարդոց բայց տարօրէն համաձուլած է հո-
գիները սկզբնական խառնարանին մէջ: Ու վերջացնելու հա-
մար այս շեղումը, կ'աւելցնեմ թէ 920ի դէպքերէն՝ առաջ
Պրուսայի դաշտին մէջ հանդիպելի էին քանի մը յոյն գիւղեր,
խնայուած ու գիտէ ինչ հրաշքով եւ որոնք հաւասարապէս
հետու կիլիկային յոյնին ու թուրքին իբր դէմք ու հոգի:

Ու դառնայ մեր պատմումին:

Էջ 85-88

* — պլյզատէ, փաշազատէ — պէլի, փաշայի տղայ:

Այդ ատեններուն, իր դիմակը ամբողջ քաղաքակրթու-
թեան մը խորհրդանիշը կը դառնար, այն ոգիին որ կէս դար
յետոյ Լոզաններու վեհաժողովին մէջ³⁰ իր նուիրագործումը
պիտի գտնէր ժողովուրդներու ամբողջական ընաճիւծումը պե-
տականացնող, Մեծ Ամերիկային եւ հօր Եւրոպային արիս-
պաղոսը հարկադրելով սրբագործելու սառնասիրտ ոճիրը ճին-
ճի Հոնաններու յաջորդներուն:

Էջ 90

...անոր կէս կանգուն Հասակով գրպաններէն, պարեգտին զոյգ կողերուն, մէջքին ու վերնաշապիկին: Կողոպտուի Համար այս Հեռատես պատրաստութիւնը բաղդատելի է առակի կատ-ւին որ ալիւրի մէջ թաթխուած կը քնանայ ու կը քնանայ:

Մեծկակ շահէ մը վերջ որ խաբուելով ձգուած մեծագու-մար աւանդի մը, կասկածելի սահմաններով արտի մը, կամ ժողովը ինկած քրիստոնեայի մը դրամներուն Հոլովումովը կը Համանշուի, անիկա սուսիկ...

Էջ 90

Ճինճի Հոճա: Մի բսէք ու անցնեք:

Մեր զարգացած քաղքենիի իմաստութիւնը մեզ բրած է յաւակնոտ, ուրանալու աստիճան քողոքներու պարունակէն դուրս մեծ Հեղինակութիւնները: Բայց տակաւին այսօր կիսա-չըջիկ ցեղախումբերու մէջ, մարգեր, այսինքն պետերը կը վա-րեն այդ գանգուածները մեր վարժապետներէն աւելի չքեղ Հե-ղինակութեամբ մը, Արեւելքի մէջ, նկատի ունիմ օսմանցիներ-ով ներկայացուած կայսրութիւնը, ճինճի Հոճաները քաղաքա-կան յեղաշրջումներու խմորն են եղած դարերով: Ու Հասարակ ընթերցումը որ անանկն է Հիմակ. չորս Հինգ դար պետական բարձրագոյն առաքինութիւնը եղաւ:

Էջ 92

Մի վախնաք: Դեռ չենք լքած գերբնականին Հանդէպ մեր դիւաղգած տխրութիւնը:

Իր թուղթերէն առաւ ինամոտ պատրաստութիւն մը...

Էջ 92

Տարիներ ու տարիներ մարդերու շարժին թիւի Հետ մեր չիումը մեր մէջ կ'ստեղծէ այս մաղը, մարգոց շատախօսու-թեանց գեղէն- որ կապուած ու թեղ եղած յարդն է ցորենով խաոր-զատելու կարող՝ Հատիկը: Ի՞նչով կը տառապի գիւղա-ցին.- քանի մը մեծ փափաքներ ու նոյն թիւով ատելութիւններ կը չինեն անոր զգացական մթերքը, կինը, դրամը, նախանձը, փառասիրութիւնը, գրեթէ տուած եղայ այդ ցանկութիւննե-րուն Հիմնատարրերը:

Էջ 92-93

...Հոն՝ ուր, իր կարծիքով կարող է միայն ապահով աճիլ մեր ցանկութեան ծաղիկը՝ ուրիշի մը արիւնին, արգանդին, տրա-մին մէջ արմատ արձակած: Ու իր տաղանդը՝ նորէն դիմողին դէմքէն, տարիքէն, պահով պայմանաւոր պատկերէն կաղմելու ամբողջութիւնը անոր ու վարելու իր քննութիւնները Համա-ձայն այն յուզմունքին որ ամէն անհատի անձնական բխումն է.

նկարագրի հեղումի, արեւելահայ բարբարոս բառով մը՝ վար-
ֆագիծը: Ան՝ որ անխախտ մասը կը կազմէ մեր մշտահոս եսին
այիքներուն ներքեւ, անմաղ ժայռէ յատակի մը պէս պսակելով:
Անգամ մը ենթական դասակարգելէ վերջը, անոր մասնագի-
տութիւնը դիւրաւ կը թափանցէր դէպի բացառիկ պարագան
որ սա դիմումը ստեղծեր էր: Ու ատիկա, այսինքն ամէնէն
գծուար նկատուած բաժինը այս վերլուծումին, անոր համար
կը վերածուէր փոքրագոյն իմաստի: Ան ի յառաջագունէ տա-
րիներով առաջնորդն է սակայն, գիտէր թէ իրեն ներկայացող
երկու կիներ, տարիքով տարբեր, մէկը սանկ քառասուն, միւսը
դեռ քսան չկոխած, ուրիշ ցաւ չունէին եթէ ոչ էտիկը իրենց
տարիներու գերագոյն ցաւը: Մատղաշ կնիկին նայուածքին մէջ
որում դրուած էր ցաւը որով լքուած կնոջ հոգին եղի պէս կը
փայլի դեռ արցունք չեղած, ծիածանին շուրջը: Ու ասիկա այս-
պէս, փորձանքէն ուրիշ կիներուն համար:

էԶ 93

Այսպէս են կազմուել մարդաց հեքիաթները: Չեմ գիտեր
ուրիշ է կերպը իրականութեան ալ կազմումին: Ու այսպէս կը
յօրինուին, աւա՛ղ, շատ անգամ մեր հարստութիւնները:

Չեմ գիտեր, ընթերցողը պիտի ուզէ հետեւիլ ինծի որպէս-
դի երթանք Հոճային Քարայրը: Ողիմպոսի մէկ *dépression*ին⁹⁹
մէջ բնական փորուածք մը, այնքան նման ուրիշներու, նեղ
մուտքով ու մէջէմէջ քանի մը սիւնակ-հարթութիւններով, ուր
պտկաքարը ու չթաքարը խորտակուած են հովիւներուն յիմար
դուարճութեամբը ու պոռնիկներուն քմայքովը: Աւելին շար-
քեր: Միայն պարտք կը զգամ յայտնելու որ ամէն քարայր ոգի-
ներու իշխանութեանց պալատ մըն է, ժողովուրդին հաւատ-
քով: Ու պալատը՝ առանց ոսկիի, աղամանդի ըմբռնելի չէ: Այդ
պալատներն ու գանձերը կը պահպանուին չքեղ սատանանե-
րով, մեծ մասը ճերմակ, գեղեցկութեամբ մը որուն մօտ փուտ
հող կը դառնան մարմինները չքնաղ սուլթանուհիներուն: Ու
էդ էին անոնք: Ու կը բանան իրենց դռները զանոնք խորտա-
կել կրցող ուժովներուն: Անոնք շատ կ'ախորժին մարդոց
սրտին կրել: Ու կան որ զանոնք ընդ միշտ իրենց կապուած կը
պահեն... Հեքիաթը անհուն է երբ կիներու մարմինը եւ ոսկին
կը ձեռնէ:

Հոճան այդ քարայրէն հանած էր պատկերը իր ոսկիին,
շատ յանդուգն ռազմավարութեամբ մը հարկադրելով պահա-
պանները քանալիներու յանձնումին: Անշուշտ աւանդութիւնը
քիչ շատ խելք ունի ոգեհարցներու ընթացիկ աղքատութիւնը
զատելու. սա ոսկիին առատութենէն, պայման դնելով ստորեւ-
կըրեայ այդ գանձերուն տեսողական վայելելու մը միայն մար-
դոց աչքերուն: Ուղիին համար, այսինքն այդ գանձերը դուրս
փոխադրելու համար անոնք կը պահանջեն մարդկային զոհ: Ու

ո՞վ է յիմարը որ իր կրնն ու զաւակը պիտի տայ անոնց, ոսկիի փոխարէն: Ծինճի Հոճա՞ն:

- Զուր տեղը չէ որ մարդ հեքիաթ մը կը շինէ:

Անիկա տոպրակը դրած էր քարայրին ամբողջ պահակախումբինը, լոկ իր պերճախօսութեամբը. ու կոտորած ասեղ մը անդամ չխոստացած անոնց, հանած էր դուրս թանկագին բեռները:

Ինչ որ ըլլան աղբիւրները-երկնային կամ երկրային-Մուլա Սաիտին հարստութեան, որ, ճիշդ խօսելու համար, միջակ հողատէրի սահմանէն քիչ կ'անցնէր, մեղի պարտք կ'իյնայ զատել անոր թթու եւ փարթամ անձր միւսներէն:

Ո՞վ ասոնք:

- Ասոնք ոչ թէ Սայիտ Մուլային նման ճահիճէն բուսնող շինծու կախարդներ: Այլ վաւերական, կատարեալ վհուկներ: Հնդկաստանէն կամ Մէքքէէն դուռ բացող:

Արեւելքին ընտանի տեգոոր, սա մարդոց անհուն աղքատութիւնը, ցոյցի դրուած բազմամբոխ քաղաքներու մէկ անկիւնը, աւելի շուտ մեծ մզկիթներու մուտքէն քիչ բացօք քայլել աւելի նստիլը զանոնք կը զատեն անվաւերներէն, ասոնք ալ Մէքքան ու Հնդկաստանը հոլովող, բայց Սուրիայէն: Բոկոտն, եղկելի կիսամերկ արարածները, բայց խոր յարգանքով պարուրուած: Անկարելի էր անոնց գրաւած անկիւնը առնել իրենցմէ: Թաղապետութեան չաուչները կը վախնային գործադրել անոնց վրայ բժիշկ քաղաքապետին հրամանները զանոնք դուրս քշելու ու կը նախընտրէին պաշտօնէ արձակուիլ քան թշուառականներուն սրբութիւնը վիրաւորել: Ու հոն ամէնէն բանուկ պողոտաներու մէկ անցքին ծուարած կը նստէին անոնք, քոսոտ շուներէ աւելի աղտոտ: Սակաւապետ, օրերով աղօթք համբելու աստիճան: Նիհար, միսին բեռը կրելու համար զիջում մը չնետելով, իրենց ստամոքսին որ անոնց տրամաբանութեամբ չունէր բռնանալիք միւս անդամներուն, ոտքերուն ու ձեռքերուն: Դեպի դեղին աչքերով, նայելէ յոգնող ու արհամարհոտ: Ու փորը կ'անէր անոնց մատներու անկիւններուն ու վիզին ակօսներուն: Արտաքին այս շուառութիւնը անոնք փոխարինած էին ներքին մեծ վայելչութիւններով: Անոնք ամենահզօր մարգեր էին ստորին աշխարհի ուժերը սանձահարելու արուեստին մէջ: Ու անոնց զօրութիւնը քիչ քան էր զարձեալ դուրսէն, երբ զիտուէր.- գաւազանիկ մը, կամ սեւ քարի մը կտորուանքը, քիչ անգամ ուլունք ու բակլայ: Այս զաղփաղփուն զէնքերովը անոնք գեղէ կը պահէին սատանային ընդարձակ երկիրները: Երբ աւազը փռած իրենց առջեւ կ'ըրակ մորթին, այդ գաւազանիկով կը գծէին վրան կախարդական բոլորակներն ու եռանկիւնիները անոնք հէնց գանգին վերի մասովը կը տեսնէին խորութիւնները երկնքին ու երկրին ու կը բռնաբարէին անոնց բոլոր թաքուն պալատները: Անսխալ ըսին բոլոր դաւերը որոնց որ նայեցան աստ-

դին. այդ գիծերուն եռանկիւնաչափումին: Ու Հիմնականը: Ամէնքը աշխարհ մը գաղտնիք, դեղարան դարման կը հայթայթէին ատոնց կարօտը ունեցողներուն ու Հինգ փարայէն աւելին եարամ կը սեպէին: Նետեցին անխնայ ետ երեսին ատեփ դրամը ով որ ըրաւ այդ սրբապղծութիւնը: Իրաւ որ, այս դասակարգը, այս խստամբեր վարքով, արժանի էր տիրելու ոգիներու աշխարհին:

ԷԶ 96-98

Զանցառու մը անիկա «Թոցուց»¹¹¹ կիներու ցոյց մը կազմակերպելով որոնք երիտասարդ պաշտօնատարին աղջկանց վարժարանը (անունը միայն, ինքը՝ սենեակ մը, ուր քսան երեսուն աղջիկ ձմրան ձիւնին ու ցեխին, արտէ արգիլուած, տաքնալ կը սորվէին) քանի մը անգամ երթեւեկը պատրուակ նկատեցին հսկայ բողոքի մը, պոռալով կանչելով կառավարական պալատին առջեւ: Հոճան հեռագրով հեռացումը ստացաւ անփորձ պաշտօնատարին: Այս դրուագը լաւ դաս մըն էր նորեկներուն որոնք պարտաւոր էին նկատի առնել անոր կարծիքը, արամադրութիւնը, հեռու եւ մօտ շահերը, հասարակաց ձեռնարկ մը սկսելէ առաջ: Անշուշտ ժողովուրդը չէր սպասեր անոր բերելիք բաժին-դրամին: Ճինճի Հոճան մեղք կը սեպէր տալը, ամէն բանի մէջ: Ու կարդացողիմ խօս ջիգերը ուրիշ առած է: Բայց Հոճային կալուածները քիչ մը շատ տարածուն, քիթով մը, պոչով մը գոնէ շփման կու գային ճամբու մը յատակագծին: Տարիներով անիկա արգիլեց կոյանոցներու հաստատումը, վառելի իր մէկ խանութը զո՛հ պիտի գար «օտարին» աղբին: Ի՞նչ էր մեղքը պատուական հորերուն որոնք զոհադուցած էին իր նախնիքները:

ԷԶ 110

Լուսամիտ: Հարկ չի կայ ատոնք քննելու: Անիկա բախում ունեցաւ, անշուշտ քիչ մը անփորձութեան, շատ մը՝ իր խանդին պատճառով, անխուսափելի Հոճային հետ որ Գուրպան Պալլաւի (Մատաղականը իսլամներու) առիթով մորթուած ոչխարներուն կաշին կը հաւաքէր, ատանց հաշիւը տալու ստացւածին, քանի որ Հոճան անոնց փոխարժէքը կը բաժնէր «ճերբեւ ձեռաց» չքաւորներուն եւ ողորմութիւնը հրապարակային եղած պարագային կը տուէ՛ կէսը իր արժէքին: Ըստ այս տրամաբանութեան անիկա կը կլլէր աղքատին բաժինը: Ու հակառակ անոր որ ամէն մարդ տեղեակ էր կատարուածին, ամէն մարդ պարտաւոր էր անոր տունը տանիլ իր ձեռքով տօնական մորթերը: Անհեթեթութիւն: Ո՞ր բանը չէ սա մեր կարգերուն: Ընդհանուր...

ԷԶ 111

(...գեղացին իր հեքիաթներն ու հրաշքները կը յօրինէ զմայելի իրապաշտութեամբ մը որ անոր առօրեային երկարա-
ձրգումն է դէպի երազին մշուշոտ սահմանները: Հայ գիւղացին
իր սուրբերը ձիւներու գարդմանակով կ'ախորժի պսակել:
Եզիպտոսի դպտիները զանոնք կը դնեն միշտ առուակի մը
ակին որ կանաչներուն մէջէն կապուտիկ իր ճամբան կ'ընէ:
Ո՛ւր աւելի անհրաժեշտ է ջուրը քան անապատը)...

ԷԶ 118

Անհասնումը սուսելու շափ առատ են այս մարդուն նշան-
ներն ու զօրութիւնները որոնք անոր *pittoresque*¹²⁵ մը պիտի շա-
հէին: Բայց չէին դադրեր ծանրաբեռնելէ զնացքը պատմումին:
Գերբնականին մէջ արկածախնդրութեանց կը սպառնայ այս
վտանգը: Նոր միտք դժուար կը հետեւի այս տողանգին:

ԷԶ 120

Անոր գլխուն հասողութեանը՝ դարձեալ արձանին մար-
մինին մէջ, գրեթէ սիրտին գիծին՝ ուրիշ ուռուցիկ մը ուր անի-
կա երկարեց իր մոմը: Ծինուեցաւ առկայծ կանթեղ որ
բաւական մը տարտամ գոտաւ Հաճի Ապտուլլահին շուարած
աչքերուն: Զէթը քիչ, բայց կաթիլ մը դեղնած ոսկիի նման կը
կացահարէր կարծես աղօտած մութը: Ունէր ծոմոտուն ալ ձայն:
Անիկա իր մատներովը ճմռեց անոր պատրոյզին քիթը, ու լոյսը
թէն քիչիկ մը պղտոր, առատ հոսիլ առաւ այդ ծեծէն յեառոյ:

Հաճի Ապտուլլա՞հը:

Անիկա ականջները մինչեւ խտտալէն, կ'ուզէր հետեւիլ
սա ուրուային շարժումներուն¹²⁶:

ԷԶ 126

Գ.

Ու, ինչպէս որ կը պատահի ատիկա մեր երազներուն մէջ,
մէկը, երկու ձեռքին ինչպէս ափսէ մը անուշ, բերաւ ու դրաւ
առջին անոր տանը:

Քո՞ւն:

Ձէր սակայն, վասնզի հոճան իր բոլորակովը, Բազոսին
արձանը իր երկու խոռոչներէն նուաղ կանթեղներովը ու հնձա-
նին հանգամանքները կը մնային իրական ու գոյ: Ատոնց լինե-
լիութեան մէջ սակայն իր ալ տունը: Ու աստ էր տարօրինակը:

Արթո՞ւն:

Ջրանաձեւեց: Բայց հաստատեց դադարը գմբէթին ճօճքին:
Արձանին պորտէն լոյսին սիւնակը կ'այրէր միօրինակ, առանց
փլչելու ու առանց մուգ կարմիր բիրին: Պաղած՝ աչքի մը նման:

Ու իր առջեւ գորշ յատակին՝ իր առունը:

Բայց կատարեալ հարազատութեամբ: Ու կրկնելով այն
զգայնութիւնը որով տունիդ մէկ մասին մէջ գտնուելուդ հա-
կատակ, անոր ամբողջն ալ ունիս ջիղերուդ վրայ:

Մեծ իր սենեակը, թուրք միջակ տուններու Հիւրանոցը, որուն տախտակամածը խոշոր ճեղքեր ունէր, տախտակներուն չորնալուն աղիւնք եւ որոնք կը պահէր, շերամարածական քննիչին յանձնարարութեանը համաձայն, իբր օրամուտ թանկագին որդերուն: Մեր աունին վերաբերող մեր զգայնութիւնները ջուրին վրայ, համակեղրոն քալող բոլորակներով կը տարածուին: Դրան ճիշդ սեմին պայտի այրուցքը, խարանուած էր ձեռքով, մանկութեան օրերուն: Ու ինչպէս երազի մը մէջ, ամէն ակնթարթի բան մը կը փոխուէր անոր մարմինէն, բոլոր մը տեսողութեան առաջին բլանին բերելով ինչ որ կազմած էին բազմազգի խաւը անոր տարիներուն: Սենեակ մը մեր կեանքն է յաճախ: Ու արագութիւնը սա խուսափումներուն, իր տարիներուն: Ահա բազմոցը՝ որուն անկիւնին ծաղկեակար ու որուն բարձր, գործ՝ նայիլէին ոսկի մատներուն, տօնական օրերու այդպէս զետեղուած, իր մետաքս շողիւնին մէջ իսկ ցոլացնելով մետաքսը դէմքին որ անիմանալի ճառագայթումով անցեր էր ձեռագործին: Բարձին հետ, մշտածոր ժպիտը պոլսուհին, տակաւին երկրորդ կնիկէն առաջ, այն անպարագրկելի աղապատանքը որ կինն է երբեմն, միսէն ու սէրէն վեր: Զգացումները, անծայր մշուշներ յաճախ բեհեզի մը պէս, մութէ վառի մը պէս կը պարուրին մեր հոգին: ...Առջին՝ Ար-կիլ, Դամասկոսի շուկայէն գնուած, տխուր դուխովը ծախողին որ Հիւանդ տղուն կաթ գնելու համար ծախու էր հանած պապենական միակ նշխարը, որով իրենց յոգնութիւնն էին փարատեր այդ մարդերը, հայրն ու մեծ հայրը...: Առէքին՝ հաճիներուն մենաշնորհը նկատուած ու միայն պայրամներուն գործածուած փաթեթոցը, վրան չղարչ մը: Սա բոլորէին կը պակսէր ծածկոյթը: Ու անոր գեղին մետաքս ծաղիկներէն ծիւ ծիւ արեւ մը կը թրթռար, այն անմոռանալի ճառագայթումը զոր անիկա տեսեր էր նուիրական Քաղաքէն¹⁷, իբաւը փորձած ատեն, երբ ասեղի պէս կծող բանի մը կ'այրէին իրենց խայթը իր ծոծրակին: Ծանր, սպաննող կրակը այդ ցորեկին, ու ձեւեր, կիներու, որոնք պտտող սաւաններ էին, առանց ոտքի ու առանց դէմքի: Ու պաշտօնական ֆէսը որուն զոց բալը կը դաշնուէր սա գեղնաւուն թրթռումին: Ուրկէ եւ ինչու սա մանրամասնութիւնները: Բայց ե՞րբ մարդ տիրապետած է իր երազներուն: Պատերուն՝ մեծ, երկու կանգուննոց դանակները, իրենց կտուցովը իրարու կապուած, կիսափայլ ու հին: Որոնց շեղբին քանի մը կէտերուն սեւ բիծեր, ըստ աւանդութեան սառած արիւնը ով գիտէ որ զխատուած կեալութիւն: Թուրքերը ուսած արիւնը ով գիտէ որ զխատուած կեալութիւն: Թուրքերը իրենց պատմութիւնը այս գիծով իջեցուցած են անուններուն հասողութեան: Անոնց ամէն մէկուն պատեանին խնամքով

*.- Առէք կամ առիք- սենեակներուն պատերուն հաստատուած մարդոց հասողութեամբ տախտակեայ աչքեր, որոնք պատիպատ կ'երկարին:

Հիւսուած էին փունջերը պոռնիկին ծամերուն որ այդ դանակներուն ուրուածեւ հալածանքին տակ պատած էր Հաճի Ապտուլաշին պատանութեան տարիներուն, ճոռուողուն, ծափող հոտաւէտ իր մերկութիւնը փախցնելով գինովներուն առջեւէն ու իր վարժ, օծուն հոլովոյթներու մէջ կերպազրելով խոտվիշ կորութիւնները կիներու միսին: Հաճի Ապտուլաշը, դիւրայոյզ պատանի մըն էր ու կը զատուէր ընկերներէն յորդութեամբը իր քարութեան, կիները ազատելով անոնց տանջանքէն, շոյելով հետքերը անոնց ակօսանքներուն իրենց միսերուն վրայ, ու մեղմելով անասնութիւնը կըքի այդ ասպետներու որոնք վաղը աշխարհք մը հին պիտի անցընէին շիշէ, ինչպէս կը պարծենային այդ գոեհիկ քայց տարօրէն ջերմ սկիզբով: ... Միշտ այդ պատերուն՝ պղինձ ափսէներով, մանրանկար ու արապագով մըջնացած՝ յիշատակը մարդուն որ շինել տուած էր գերող այդ գրքոյկը: Որոնց իւրաքանչիւրին հետ կապուած էր մէկ պաշտ անոր կեանքին, խոր ու սարսափազիծ: Մեր զգայական աշխարհը ամփոփոյքն է այս գիծէ պաշտերուն: Մեր աչքին առջեւ անոնք Հանգչող մեր կեանքն են, պատրաստ՝ մեզի դառնալու նոյն ուժգնութեամբ երբ ուզենք: Այլապէս՝ կը սպասեն խելօք: ... Ու յախճապակի ծաղկանօթները որոնք նուէր էին աղքատ մշակի մը, նեղ օրին իր դուռը զարկած, չորս զաւկերներով անօթի: Մանգաղէն ամիսով կանուխ...: Տուեր էր ցորենը, անունն ու գեղն իսկ չհարցուցած: Յուլիսին մայրը կը բերէր փողը, վրան՝ սա ամանները, շատ հաճելի՝ պոլսուհիին, եւ որոնք հնդկական կուռքերու նման յանկարծ քալել առին դանդաղ ու օրօրուն, իրենց ետեւէն՝ հօրը դադաղը, ան ալ դանդաղ ու օրօրուն: Տեղողութեան յղացքին սա խանգարումը զայն բրաւ վախկոտ: Անիկա, առարկաներուն կապուած այդ զգայութիւնները չէր կրնար գետնդել ժամանակին մէջ: Ամէն կողմէն, սա շարժումներուն, թոխքներուն յատկութիւնը համեմատական էր իրենց արագ շրջանումին: Ակնթարթային սա նկարագիրն էր պատճառ որպէսզի միտքին ուղղիչ սլաքը չգործէր ատենին, երեւոյթները գետնդել կրնալու համար տեղողութեան առուակի մը մէջ: ... Վերլուծումը չի կրնար սա իմացական սինեման նուաճել գրական արդի օրէնքներով: Զանց կրնեմ ահագին բան որոնք Հաճի Ապտուլաշին, իջեր էին իր հնարելի այդ վիճակին մէջ: Ու այդ բաները տասը քսան տարիներու հիմք մը կընդգրկէին: Երկրին յատակը, կախարդ բոլորակին մը մէջ, անիկա մանաւանդ տառապած էր այդ երեւոյթներէն ծորուած մարդկային գոլէն որ կը հեւայ քայց ձեւ չի հազներ, անակնկալ ըռպէին վերադառնալու համար իր մարմինն ու իմաստը: Տարիներով կը յաճախենք տեղերը, առանց զանոնք տեսնել կրնալու: Բայց կու գայ օրը երբ անակնկալ քիսում մը սպարզ կընէ մեզի, այդ տեղերուն եւ մեր միջեւ հիւսուած, խճանկարուած պատկերները, որոնց բաղադրիչ տարրերը ինկեր էին մեր անգիտակցութեան մէջ: Դիւթա-

պատկե՞ր, ինչ որ կը տրուէր Հաճի Ապտուլլահին առջեւ, նման Հարիւրով ուրիշներու, որոնք նուէրն են արեւելեան երեւակայութեան: Կար ատեն մը երբ այդ գեղերուն ու քաղաքներուն մէջ գոյութիւն չունէր սրճարանը ու մարդիկ կը խմուէին սոճիներու շուքին, ու փոխանակ խաղով ժամանակ վատնելու, կը պատմէին սա Հրաշալիքները իրարու: Դիւթապատկե՛ր: Բայց անկէ աւելի: Վասնզի անիկա ողողուած էր բացառիկ, մարդկեղէն ալ բուրումով մը որ մեր անցեալին յիշողութիւններն այնքան անկորուստ պահող փաթեթ մըն է, շատ աւելի դիմացկուն քան յիշողութիւնը ինքը՝ իբր ուղեղային երեւոյթ: Որով մեր տուները, մեր հին գաւայութիւնները, մեր կեանքին ամբողջ ծրարը մեզի համար կանգուն, մեզի միայն կարելի, իմացական կառոյցները կրկան, այդ մոգացումին մէջ աննահանջ ու անխորտակելի: Մեզի խուժելու պատրաստ շատ շատ հեռուներէն հերիք է որ անոնց ու մեր մէջ երբեմնի աղերսէն ծովէ մը պատահմամբ վերագտնէ մեր ջիղերը, թէկուզ աչխարհով կէս տարով բաժնուած այդ օր մը եղած իրականութենէ: Մենք կը զանազանենք այդ հոտերը ընթացողներու մէջէն ու բարակ, անգոյ այդ ճամբով է որ թափանցումը կրնենք տեսողութեան, յաւիտենականութեան անհաս խորհուրդին: Սրմը ձեր համբոյրը լսած նկար մը չի կրնար մոռնալ չրթներուն սօսափը, մազերուն մանիշակ հովը ու միսին...¹³ եղկ, կծկծուն Հոտը որ ձեր ձեռքերուն մէջ ճմլուեցաւ ձեր գրկած աղջիկէն: Ըսել կուզեմ՝ ձայնն ու գոյնը, իրարու հետ, կը բերեն մեր մտքերին աղջիկը զոր սիրեցինք, ու համարեցինք նկարի մը աչքին, ու պատանին որ եղանք: Ու ճիշդ է եւ ի գօրու ու օրէնքը խոր ծերութեան, լիակատար խլութեան իսկ գերեզմանին¹⁴:

ԷԶ 133-138

Անոր մէջ իբր մթնոլորտը կը տիրէր քարայրին ընդհանուր իմաստը, թէեւ ջնջուած էին, բայց խարուսիկ ընկրկումով մը Մուլա Սաիտը, ոգիներուն հրաւերը¹⁵:

ԷԶ 142

Կեանքը: ...Առաջին պահուն, որ անոր չոր երեսը յառաջաւոր իջեցուց դէպի բերանը, այտոսկորներէն վար Հոսումով մը, անիկա գտած էր աչքերու սովոր արտայայտութիւն: Աւլըւա՞ծ՝ ոգիներու չարագուշակ հրաւերը:

ԷԶ 146

Թող մտածեն մարդիկ, փիլիսոփայ ու հոգեբան, օրէնքդէտ կամ ընկերաբան ու բացատրել յաւակնին ոճիրին օրէնքները, աւելի ճիշդ հոգիին օրէնքները, կիներու կամ դուերու կալուածի մը վրայ: Ու կը գիշիմ իրենց սա մարդին վրայ իրենց

ամբողջ գինարանը հոգիին սանձահարելու առնուազն բոլոր մի քանիսն ու սահմանուած: Ու կը դառնամ, մեր այսինքն ապրողներու յիմար իմաստութեան որ այդ դեւերը կընդունի միտէ ճամբորդ էակներ, ճիշդ ու ճիշդ բանտուած այն կազապարներուն մէջ որոնցմով անոնք տարազի ինկան մեզի մօտիկ քաղաքակրթութեանց մէջ: Կէս դար առաջ դեւն ու կինը հոմանիշ էին հասարակաց դատաստանին մէջ: Աւելի առաջ՝ անոնք մեր կրկնութիւնները մեզմէ անհունապէս ուժով եւ մեզ ընդքարչոգ: Այս իմաստասիրութիւնը իր ահաւոր քաթեթիկովը իր վերջնական արտայայտութիւնը գտաւ մեծ Թուսին, Տոսթոյեւսքիին գործին մէջ ուր դեւն ու մենք մշտական գօտեմարտի մը հետքը կ'ապրինք¹¹¹, գիրար կը բզկտենք ու մեր մեզմէ փրցուած այդ ծուէնները, արիւնոտ արիւնոտ, կը նետենք տակաւին մեզի դէմ խօսող մեր կրկնակներուն: Համէլթները, Փաուսթները, Իվան Բարամազօֆները ուրիշ բան չըրին: Կա՞յ աւելի խռովիչ տխրոյ մը քան այն զոր կ'ունենայ Իվան Բարամազօֆը իր կրկնակին՝ հետ, հաւատացեալ վիպասանին կողմէ իբր սատանայ ներկայացուած¹¹², որ իրականին մէջ մեր ոգեղէնացումն է բայց մենէ դուրս արձակուելու հաղուաղէպ ճակատագրով մը: ... Ամէնքս անոնցմէ լեզէոնները կը կրենք: Աւելին: Մենք մեծ կ'որակենք մարդը որ զօրաւոր է բաւական իր դեւերը ընդքարչելու ոչ թէ փոքր, սահմանափակ ոճիրները դէպի, այլ համատարած սպանդը, որ փառքն ու պսակը կը կազմէ մեր քաղաքակրթութեան: Բանակներով դեւերու ձեռքն էին աշխարհակալները, գազան հրոսապետները, արքաները ու մեծ զօրավարները...¹¹³:

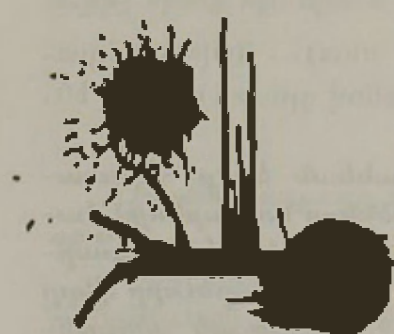
Էջ 159-160

*. — Իվան Բարամազօֆ — «Բարամազօֆ եղբայրները» վեպին (Տոսթոյեւսքիի) րեփիֆ անձնաւորութիւններէն մէկը որ դէպի խելագարութիւն նամբայ է ինկած, զաղափարներու նամբով:

Լոյսին ետեւէն մեր անձուկը, կարգ մը պահեր, ոճիրէն վերջը, սրտին եկած մահացու հարուածին առջեւ, երբ սիրեկանը քեզ կը սպաննէ մէկ հատիկ քառով կամ հոգեւոր հիւանդին սնարքը կ'անցնի ու քեզ կը դիտէ: Երբ... հիւանդին հոգիները, մարմիններէն շատ աւելի:

Էջ 178

3. ՕՇԱԿԱՆ

ԻՎԱԿԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ

ԹԻԲԻՄԱՅՈՒԹԵԱՄԲ

ԵՒ ՄԱՍԱՄԲ ՆՈՐԻՆ...

Կանխող էջերուն (69-84) ամենայն ուշադրութեամբ ու յետին մանրամասնութեամբ արտագրուեցան այն բոլոր հատուածները, որոնք, ըստ Յ. Օշականի «Հաճի Ապտուլլահ» վէպի նորայայտ Ինքնագիրը հրատարակութեան պատրաստած բանասէրին, դուրս դրուած են Ամերիկայի «Հայրենիք»-ի լոյս ընծայած «Հաճի Ապտուլլահ»-ի մարմինէն, հետեւաբար նաեւ անոնք տեղ չեն գտած «Ապտուլլահ»-ի յաջորդ երկու հրատարակութիւններուն մէջ:

Պարտք կը զգանք անգամ մը եւս չեղտել, որ Կանխող էջերուն երեւցած արտագրութիւնը կատարուած է ծայրագոյն բժախընդրութեամբ, հաւատարիմ մնալով հատուածներուն մէջ կիրարկուած քերականութեան, ուղղագրութեան, կէտագրութեան, բացատրական նշաններուն ու բացատրութիւններուն, ամէն ինչի:

Հետաքրքրական պիտի ըլլար ստաջ քան զամենայն իրադեկ դառնալ արտագրուած այդ հատուածներուն մասին տրուած յատկանշական «մեկնարանութիւններուն», որոնք արձանագրուած են չորրորդ՝ երեսնեան հրատարակութեան «Ծանօթութիւններ-մեկնարանութիւններ» գլուխին տակ (էջ 264-296):

35. էջ 44- էջ 45- Դիտի ամփոփիչ հատուածը կրճատուել է վէպի երեք հրատարակութիւններում (էջ 265):

38. էջ 52- Դիտի խրեւափակող այս հատուածը բացակայում է վէպի երեք հրատարակութիւններում (էջ 266):

62. էջ 67- էջ 68- Դիտի այս եզրափակիչ հատուածը վէպի մախորդ հրատարակութիւններում... ենթարկուել է կտուցումաճախի փոփոխութեան՝ սկզբում քօրէն փոխելով բնագրի իմաստը (էջ 271):

72. էջ 79- Յար եւ նման նախորդ ծանօթագրութեան՝ այս հատուածը կրճատուել է Հ-ում, Ե-ում, Հմտ-ում (էջ 274):

146. էջ 133- էջ 138- Ինչպէս երեւում է... գլխի սկզբի հատ-

ւածք Ի-ի մօտ չորս էջի ծաւալով, նախորդ հրատարակութիւններում գտնուած է (էջ 288):

173. Էջ 160- Այս էջի 195-րդ տողից առաջ... նախորդ հրատարակութիւններում խմբագրւում էր... - նշանով գլուխը տրոհել են, ինչն Ի-ում բացակայում է (էջ 293):

Յիշեցնել պէտք է, որ առաստաճմանեան երեք Հրատարակութիւններէն պակսած բոլոր Հատուածները նոյնաբնոյթ ծանօթութիւններով չեն պնտուած ու մեկնաբանուած, ոմանք տարբեր ձեւերով դիմաւորուած են, քայց մեզի համար կարեւորը վերը մէջբերուած ծանօթագրութիւններուն մէջ պարզուած պնդումներն են,- կրճատումներու, բացակայումներու, կառուցուածքային փոփոխութիւններու, զանցումներու, տրոհումներու, խմբագրական յաւելումներու եւ նոյնօրինակ միւս նշաններուն մասին հիստուած կասկածները, որոնց ետին զգացուած մտասեւեոումին շարժառիթը դժուար չէ կռահել: Նախորդ երեք Հրատարակութիւններու խմբագիրները մեղադրելու միտում մը:

Ընթերցողը նկատեց հարկաւ, որ շարունակ խմբագիրներու միջամտութիւններու մասին կը խօսուի եւ բանասէրը երբեք չի փորձեր պահ մը մտածել այն հաւանականութեան մասին, որ այդ կրճատումները, յաւելումները, յապաւումները, կառուցուածքային փոփոխութիւններն ու տրոհումները, բոլորը կրնան գործը ըլլալ նոյնինքն Հեղինակին, եւ եթէ այդ միջամտութիւնները մեղքեր են, ապա ուրեմն Հեղինակային մեղքեր են անոնք եւ ոչ թէ խմբագրական: Խմբագրական մեղքեր կրնան համարուիլ միայն յապաւումները՝ եթէ պատահած են, ու բառային տարբերութեանները, եւ ոչ թէ մինչեւ վաթսուն տող հաշուող Հատուածային... յաւելումները:

Այս բոլորին մասին դեռ կը խօսուի, այս բոլորին մասին դժբախտաբար դոյզն ինչ չէ մտածած բանասէրը: Կը թուի, թէ գրական երկի մը ճշմարտութիւնը պաշտպանելու համար ճամբայ չէ ելած ան, այլ սպիտակ թուղթին առջեւ անցած է՝ «Ապտուլլահ»ի նախորդ Հրատարակութիւններուն խմբագիրները մեղքի վրայ բռնած ըլլալու հեշտանքի մը անձնատուր:

Նոյն պատճառով է, որ ան նախորդ երեք Հրատարակութիւնները միաժամանակ կը յիշէ, «յօրինած» մեղքերէն համաբնա՝ հաւասար բաժին հանելով անոնց խմբագիրներուն, քաջ գիտնալով հանդերձ, որ երկրորդ եւ երրորդ Հրատարակութիւններուն խմբագիրը մէկ աղբիւր միայն ունէր, եւ այդ աղբիւրը ձեռագիր չէր, «Հայրենիք»ի տպագիրն էր, զոր պիտի կրկնէր, թոյլ տալով ինքն իրեն սրբագրել սխալ կարդացուած կարգ մը բառերը կամ կիրարկուած բառային ձեւերէն որդեգրելով մէկը միայն: Պիտի բաւէր նշել այս տարբերութիւնը եւ ոչ թէ նոյնութիւններու յիշատակութեամբ էջեր կուտակել իրարու վրայ կամ աղիւսակներ կազմելու աւելորդ յոգնութիւններ յանձն առնել ու ենթարկուիլ յոգնեցուցիչ ըլլալու անպատեհութեան:

Երեւի նոյնութիւնները կուտակելով կը հետապնդուի ուրիշ միտք մը, որուն մեր միտքը չզօրեց հասնիլ...

*
* *
*

Ծանօթագրողը տեղ մը անդրադարձած է այս հարցին. ու գրած.

«Հի տարբերակը, որ պայմանականօրէն անուանում ենք «դար-րինականական», բնագրից իր բազմաթիւ տարբերակներով ու շեղումներով ուղղակիօրէն անցաւ վէպի յաջորդ երատարակութիւն-ների խմբագիր Պօղոս Անապեանին. որը չնչին փոփոխութիւններով տպագրեց վէպի իր՝ «սննդանական» տարբերակը» (էջ 191):

«Ջնչին փոփոխութիւնները» հաստատելէ ետք, չի գիտ-ցրւիր. թէ ինչու ծանօթագրողը չէ բաւարարուած «Ջնչին փո-փոխութիւնները» մատնանշելով, եւ հարկ համարած է նոյնու-թիւններ ցուցադրելով էջեր ու էջեր փճացնել, չխնայելով, կրկնե՛նք, ո՛չ ինքն իրեն եւ ոչ ալ ընթերցողին:

Կարելորդ այս չէ անշուշտ, երկրորդ եւ երրորդ հրատա-րակութիւններուն խմբագիրը յաճախ առաջինին վերագրուած մեղքերով խարանելու միտումը չէ կարելորդ, այլ միւս եւ յա-մառ այն պնդումն է, որ «Ապտուլահ»ի արտասահմանեան առաջին հրատակութեան առիթով կը վերագրուի առաջին խմբագիրին, թէ ան, Ռուբէն Դարբինեան, ի՛նք կըճատած է սչականեան ձեռագիրը, ի՛նք թոյլ տուած է կառուցուածքային խախտումներ, եւայլն, վերագրումներու այս տարբերակները խմբագրող անձը առանց պահ մը կասկածելու, որ վաւերական դէմքերու ձեռագիրները նման վերաբերումներու ենթարկող խմբագիրներ դժուար է յայտելոյս գտնել...

«Իացատրութիւններ-մեկնաբանութիւններ» գլուխէն կատա-րենք միտումնաւոր վերաբերումը աւելի բացայայտ դարձնող ուրիշ մէջբերում մը, որ կը վերաբերի էջ 68էն մինչեւ 71րդ էջերը փոռած տարածուն հատուածին.

«Աս վէպից առաջին ծաւալուն կրնատումն է:

«Կրկին ու կրկին գործել է խմբագիրների այն սկզբունքը, որ այսպէս կոչուած հեղինակային քնդմիջարկում-շեղումները, որոնք ուղղակիօրէն չեն ազդուել վէպի դիպաշարին, պիտի գանցուեն» (էջ 272):

Ինչպէս պարզ կ'երեւի, այս ենթադրութեան մէջ տարրա-կան տրամաբանութենէն աւելի՝ շոտլ մարգարէութիւնը ազ-դու դեր կատարած է. ա՛յնքան՝ որ խմբագիրներու սկզբունքին մասին անգամ անքննելի վճիռներ արձանագրած է ծանօ-թագրող-մեկնաբանողը, մոռնալով, որ Պոսթընը կամ Պէյրու-թի խմբագիրները խորհրդային կարգերուն կամայականու-թեան կաթով չեն սնած, ոչ ալ Օչական ստալինեան օրերու

գծրախոս գրողներուն հարկադիր խոնարհութիւնը ունէր՝ խմբագիրներուն կամայականութիւնները անբարբառ խոնարհութեամբ դիմաւորելու համար:

Սարսափելին միւս մեղադրանքն է սակայն, ըսուածը, թէ՛ նախորդ հրատարակութիւններուն խմբագիրները «ընդմիջարկում-չեղումները» ընկալելու եւ գնահատելու ո՛չ կարողութիւն ունին, ոչ ալ ձեռնառու ճաշակ:

Այս մէկը իրենց շոտայլուած պզտիկ պատիւ մը չէ հարկաւ ու բնաւ զարմանալի չէ այս առատաձեռնութիւնը, զարմանալին միւսն է, ճշտող մէկ անգամէն զանցելու վերագրումներն են եւ այդ վերագրումներուն հաւատք ընծայելու քանասէրին դիւրահաճութիւնը եւ նաեւ անդրադառնալու անկարելիութիւնը այն վարկածին, որ խմբագրական մեղքեր գոյութիւն չունին հոս, այլ կայ միայն ու միայն գրագէտի մը քացառիկ կարողութեան շոտլ փաստը, որ յետ տպագրութեան նոր հատուածներ գումարած է նոյնինքն «Հայրենիք»ին լոյս ընծայած յեղումին վրայ. սրբագրութիւններ կատարած է կառուցուածքին մէջ «Հայրենիք»ի էջերուն անհրաժեշտ չհամարած քացատրութիւնները անհրաժեշտ համարած է նոր արտագրութեան մէջ, եւայլն, եւայլն:

Դիմենք փաստի համազօր արձանագրութիւններուն:

«Համապատկեր»ի տասներորդ հատորին մէջ, անդրադառնալով «Հայրենիք»ի մէջ լոյս տեսած «Հանի Ապտուլլահ» վէպի տպագրական երեսին՝ Օշական կը գրէ.

«Այսպիսի քախտ մը ապրած է «Հանի Ապտուլլահ» վէպը «Հայրենիք» հանդէսին մէջ: Ամէն էջի ամէնէն էիջ բանի մը տասնեակի կը հասնի վրիպակներուն թիւը: Երբեմն հազարաւոր: Կը խորհիմ, թէ բնթերցողը հազար անգամէ աւելի իմեցիմէր զգացած է խրուտի, անկի առջեւ, հասկնալու իր դժուարութիւնը իր-մէն փոխադրելով գրուածին իսկ նկարագրին: Հազար անգամ ստիպւած ըլլալ կանգ առնել, նիզ բնե՛ր, վերստին կարդա՛լ իմաստին անգոյ – որովհետեւ սխալ տպուած – կերպարանքի վնասելու համար: Եւ այս վրիպակները կը պատկանին քերականութեան, ինչպէս նախադասական յարդարանքին, բառերուն, ինչպէս գիրքերուն: Բայց մանաւանդ սխալ կարդացուած բառերուն: Դիւտե՛ր, գիւտե՛ր, գիւտե՛ր, որոնց մտածելն իսկ մարդուն զարմանք կը պատճառէ» (էջ 212):

Առանձնապէս ուշադրութեան արժանի է այն, որ «Հայրենիք»ի մէջ տպուած «Հանի Ապտուլլահ»ի էջերուն սպրդած վրէպներուն կ'անդրադառնայ Օշական, քայց յապաւումած հատուածներու մասին բնաւ ակնարկութիւն չ'ընեն: Լռելեան կը հասկցուի, որ եթէ նման բաներ տեղի ունեցած ըլլային, անպայման պիտի յայտնէր իր գաղութիւնը, տրուած ըլլալով, որ չքացուած ամբողջ հատուածները հազա՛ր անգամ աւելի խոցած պիտի ըլլային հոգին, քան վրիպակները, որոնք, վերջին հաշուով, չափով մը

կրնային սրբազրուած ներկայանալ ընթերցողի մաքին, մինչդեռ միայն ի՛ր գրչին պատկանող էջերը բոլորովին զուրկ են նման Հնարաւորութիւններ ընծայելու ուժէն:

Ուրիշ խօսքով՝ եթէ նման քան պատահած ըլլար, Օշական անպայման խօսք պիտի քանար այդ մասին, արուած ըլլալով, որ յապաւուած Հատուածները, իմա՝ մտածումները, ապրումները, բնութեան նկարագրութիւնները, բարքերու սեւեռումներն ու անհատական փորձառութիւնները շատ աւելի, ինչ շատ աւելի, Հիմնական արժէք ունին, ունեցած են իրեն Համար, Հետեւաբար անդամանելի դառնութեամբ մը պիտի անդրադառնար անոնց չքացման փաստին:

Կը նշանակէ նման յապաւումներ չեն պատահած «Հայրեցիւմ»ի մէջ:

Կը նշանակէ երեւան Հանուած նոր Ինքնագիրը ուրիշ ձեռագիր մըն է:

Կը նշանակէ երեւանեան Ինքնագիրը հրատարակութեան պատրաստած քանասէրը շատ փութկոտ եղած է օշականեան իր գիտութիւնը ցուցադրելու համար: Այնքան՝ որ համարձակած է առանց որեւէ այլ Հնարաւորութիւններու մասին մտածելու, խմբագիրներու մօտ ի դէպս եւ յանդէպս գրական մեղքեր յայտնաբերել ու վճիռներ արձակել:

*

* *

Քիչ առաջ ուշադրութեան յանձնուեցաւ այն, որ «Հանի Լաւտուլա»-ը «չնչին փոփոխութիւններով» անցած է «Երկր»ու եւ «Հարիւր մէկ տարուան» հատորներուն մէջ, Հետեւաբար «Հարիւրի մօտեցող» խմբագրական յաւելումները մեծաւ մասամբ պատահած են «Հայրեցիւմ»ի էջերուն, այսինքն՝ Օշականի ողջուցը:

Իր մտքին, հոգիին, երեւակայութեան ու փորձառութեանց անդաստաններէն վերքերուած պատկերներուն առջեւ Օշականին վերագրուած լռութեան այս պահուածքը երբեք բարոյական չի թուիր:

«Լռութեան» այս փաստին դիմաց՝ ի չիք կը դառնայ այն պնդումը, որ Ռուբէն Դարբինեան գործածած է այն միեւնոյն ձեռագիրը, որ յայտնաբերուած է Երեւանի մէջ:

Ուրիշ խօսքով՝

Հարցը երկու տարբեր ձեռագիրներու շուրջ կը դառնայ եւ ոչ թէ մէկ, ինչպէս յաւակնած է ընդունիլ ու իր յաւակնութիւններով ինքզինք օրօրել քանասէրը:

Դժբախտաբար երբեք այս մասին որեւէ կասկած չէ խաղած գինք:

Ցաւօ՛ք:

Այլապէս իր անելէն դուրս դալու ելք մը կը փնտռէր:

Քիչ կը յոգնէր:

Մանաւանդ քիչ կը յոգնեցնէր:

Այսինքն՝ քանասիրական աւելորդ ցուցադրութիւններով

այսքան չէր ծանրաբեռներ ուղիղ գիծով ընթերցողին հասնելու քոլոր հնարաւորութիւնները ունեցող «Համի Ապտուլլահ»ը:

Մենք վստահ ենք, որ իբրեւ կրճատուած, յապաւում, տրոհուած ներկայացուող մէն մի հատուածին դիմաց ընթերցողը ապշահար կանգ պիտի առնէ եւ երբեք պիտի չկրնայ ըմբռնել. թէ Ռուբէն Դարբինեան ինչո՞ւ պիտի «խաղար» Յշականի ձեռագիրին հետ, արտառոց ինչ քան կայ անոնց մէջ, զորս «Հայրեմի»ի խմբագիրը չուզէր ներկայացնել իր ընթերցողին, զաղափարական ինչ խորթութիւն, կենցաղային ինչ մեղք, զայլթակղալի ինչ, լեզուական կամ ոճական ինչ նուաղումներ:

Դարձէք ու անգամ մըն ալ կարդացէք կանխող էջերուն (68-84) վրայ արտագրուած խնդրոյ առարկայ հատուածները ու եթէ կրնաք զսպեցէք ձեր զարմանքը:

*

* * *

Մանօթագրութիւններու բաժինէն արտագրենք յատկանշական «Հաստատում» մը եւս.

«Նախորդ հրատարակութիւններում խմբագիրները կամայականօրէն փոփոխել էին վէպի պարբերութիւնները (կրճատել, աւելացրել) միացրել նախադասութիւններ, տրոհել նախադասութիւնը՝ առանձին նախադասութիւններ» (էջ 194):

Հնարաւոր համարենք խմբագիրներուն վերագրուած «կամայական» ամէն ինչ, բայց չենք գիտեր. թէ ինչպէս պէտք է ըմբռնել անոնց շուայլուած «աւելացրել»ու պատիւը:

Ընթերցողը մեղի պէս հաւանաբար անդրադարձաւ այն հաւանականութեան, որ կրճատումներու պարագային դեռ կարելի է խմբագրական միջամտութիւններու շուրջ առասպելներ հիսել, բայց չի հասկցուիր, թէ ո՞ր տրամաբանութեան հիմամբ մարդիկ կրցած են համոզում գոյացնել ու ճգնիլ ուրիշները համոզել, որ թերթի մը խմբագիրը կրնայ հեղինակի մը, այն ալ իր բարդութիւններով հռչակուած Յշականի պէս հեղինակի մը ձեռագիրին մէջ խմբագրական յաւելումներ կատարել: Խմբագիր մը շատ-շատ կրնայ լեզուական, քերականական, ուղղագրական, կէտադրական նուիրագործուած օրէնքներուն վրայ հսկել, այլ երբեք չի կրնար վաւերական դէմքի մը մտածումներու ծովուն, նկարագրած աշխարհի այքերուն, «հանդերձած» հերոսներուն կենցաղին ու ոճական առանձնաչափութիւններուն համապատասխան յաւելումներ կատարել, իսկ յաւելումներու առկայութեան պարագային, պէտք է ձգել խմբագիրներուն օձիքը ու լուծման համար դիմել հեղինակին, հեղինակային աղբիւրին:

Ու կը թուի, թէ կա՛յ այդ աղբիւրը, իբր թէ «Հայրեմի»ի գորոցներէն Հրանտ Ասատուրեանի ձեռքը անցած «Համի Ապ-

տուլլահ»ի ձեռագիրին կապուած Հաւանականութենէն շատ աւելի «Հաւանական» աղբիւր մը, նոյնինքն Յշականի կողմէ ուրուագրուած, հետեւեալը.

«Այս վէպին ձեռագիրը Խտալիա բնակող տիկին մը ուզած էր իրմէն թարգմանելու համար... Խտալերէնի: Տարիներ անցան: Ձեռագիրը ստացող տիկինը պաշտօն լուսնային տալիս ամէնէն լիբրո ու ստացման փոսթի թուղթը միայն յաջողեցաւ ունենալ, թղթատարական վարչութեան մօտ կատարած դիմումներովս: Կր խորհիմ, թէ սանկ ու մանկ փոփոխութիւններով այդ տիկինը վէպը փոխադրեց Խտալերէնի ու իբրեւ ի՛րը արժեցուց: Այս ալ տխուր ծանօթութիւն մը, այդ վէպին բախտէն» («Համապատկեր», տասներորդ հատոր, էջ 212):

«Հանի Ապտուլլահ»ի երեւանեան հրատարակութիւնը պատրաստած բանասէրը իր տրամադրութեան տակ ունի Յշականի «Համապատկեր»ի տասներորդ հատորը եւ «Հանի Ապտուլլահ» վէպով շատ զբաղած ըլլալու հանգամանքին բերումով կարդացած պէտք է ըլլար Յշականի դժգոհութիւնը (էջ 212) «Հայրենիք»ի էջերուն թոյլ տրուած վրէպներուն առիթով, ինչպէս նաեւ նոյն էջէն իրազեկ պէտք է եղած ըլլար Յշականի եւ «Խտալիա բնակող տիկին»ին ապտուլլայական փոխարարբութեան:

Այս մասին, սակայն, ոչ մէկ ակնարկութիւն կայ իր կազմած ծանօթագրութեանց մէջ:

Ինչո՞ւ արդեօք:

Հարցումը ընենք ու վերադառնանք «Խտալիա բնակող տիկին»ին պատմութեան:

Խտալիա բնակող տիկինը յայտնապէս Յշականի մօտ կամ մտերմութեան մէջ ապրած տիկին մը չ'երեւիր:

Այլապէս զբաղէտը կու տար անունը:

Առնուազն կը մեղմէր իր ոճը եւ անոր լրբութեան մասին բիրտ ակնարկութիւններ ընելու չափ անգուժ չէր ըլլար:

Ու երբ այլեւս գիտենք, որ Խտալիա բնակող տիկինը Յշականէն հեռու կ'ապրէր, դժուար չէ մտածել, որ ան «Հանի Ապտուլլահ»ի ձեռագրային մէկ տարբերակէն չէր ճանչնար տուեալ վէպը, այլ՝ «Հայրենիք»ի էջերուն հանդիպած էր անոր, ու հմայուած հոն թաւալած ցեղային ու մարդկային բարդ հոգեվիճակներուն շահեկանութեամբ, մղուած էր զայն Խտալերէնի թարգմանել եւ առ այդ կապ հաստատած Յշականի հետ:

Մենք հակուած ենք մտածելու, որ Յշական այս պայմաններուն մէջ կրկին ձեռք առած է «Հայրենիք»ի մէջ տպագրուած օրինակը եւ, եւրոպական լեզուի մը թարգմանուելու հնարաւորութիւնը հաշուի առած՝ դարձեալ ընդօրինակած է զայն ու նոր յաւելումներ կատարած է անոր մէջ, հիմնականին մէջ ծանրակշիռ յաւելումներ՝ հոգեբանական, կենցաղային, պատ-

մական, գրական, ոճային ու կառուցուածքային բոլոր առումներով:

Եթէ այս «Հաւանականութիւնները» զանց ընենք, ստիպւած պիտի ըլլանք ընդունիլ, որ «Համի Ապտուլլահ»ի հրատարակութեան առաջին խմբագիրը՝ կրճատումներ, զանցումներ, արոհումներ, «խմբագրական յաւելումներ» թոյլ տուած Թուրէն Դարբինեան գրական խղճմտանքէ զուրկ խմբագիր մըն էր եւ, միւս կողմէ՝ պիտի մտածենք, որ Օշական իր երկունքին արդիւնք գոհարներուն հետ ըստ կամս վարուող խմբագիրներուն հանդէպ անտարբեր գրագէտ մը:

Իրականութիւնը այդպէս չէ սակայն:

Գրական խղճմտանքէ զուրկ խմբագիր մը չի կրնար ամբողջ երեսնամեակ մը խմբագրական պաշտօնի վրայ մնալ, ոչ ալ իր յղացումները մինչեւ վեց անգամ եւ ութ անգամ խմբագրող գրագէտ Օշականը կրնար անտարբեր մնալ տառապագին ճիգերով իր ձեռք ձգած արդիւնքին հանդէպ:

Ծող մը աւելի նետելու համար «Համի Ապտուլլահ»ը խտւելէն թարգմանուած տեսնելու համար վերը ուրուագծուած օշականեան նախաձեռնութեան հաւանականութեան վրայ, հաղորդենք մանրամասնութիւն մը եւս:

Բայց նախ կարդանք ծանօթագրողին կազմած սա թուաբանութիւնը.

«Նոյն հեղինակային ծանօթագրութիւններու պարագային, վաթսուցութից նախորդ երատարակութիւններում տպագրուել են միայն քսաններ» (էջ 202):

Մենք ճշմարտութեան մօտ գտնելով այն վարկածը, որ թարգմանուելու հեռանկարին հաշուոյն յաւելուածական հատւածներով հարստացուած ու նոյն ակնկալութեամբ «Թաւախաբնակող տիկին»ին դրկուած ձեռագիր է երեսնեան Ինքնագիրը, անկարելի չէ այդ մթնոլորտին մէջ կշռել վերի դիտողութեան «միայն»ը եւ առաւելը...

Երբեք ու քնաւ տրամաբանական չի թուիր, որ Թուրէն Դարբինեան թրքերէն քառերուն ու բառակապակցութիւններուն տրուած օշականեան վաթսուցութեան քաջատրութիւններէն միայն քսաններ պահէ, եւ դուրս ձգէ երեսուցներ:

Կարելի՞ է Թուրէն Դարբինեանին այսքան անգթութիւն վերագրել:

Միւս կողմէ՝ կարելի՞ է նման վերաբերումի մը դիմաց տրամաբանական որեւէ տուեալով մեկնաբանել Օշականի պահպանած անգութ լռութիւնը:

Հարցումները պատասխան չունին, որովհետեւ իրենք՝ հարցումները գոյութիւն ունենալու իրաւունք չունին:

Պարզապէս օշականեան քսաններ քաջատրութիւնները կը գանուին մէկ ձեռագիրին մէջ:

եւ վաթսուցութիւնները՝ տարբեր ձեռագիրի մը էջերուն:

«Անգթութիւնը» երկու ձեռագիրները իրարու հետ չփոթած ըլլալու թիւրիմացութիւնն է եւ ուրիշ ոչինչ:

Փորձենք պարզել վաթսուցութիւն առեղծուածը:

«Համի Ապտուլլահ» վէպը առաջին անգամ լոյս տեսաւ 1934ին եւ պարզ է, որ այդ թուականներու հայ ընթերցողին պէտք չկար բացատրելու հոնան, մէլայիքը, վէզիրը, գայմագամը, հալալը, հարամը, ապուգաթը, սիւնէթը, տիրեմը եւ առաջին հրատարակութենէն բացակայ միւս երեսուն բառերուն բացատրութիւնները: Թրքական միջավայրին մէջ ապրած կամ թուրքերու դրացնութեան պահ մը ոսկոր ու լեզու կազմած ընթերցողներուն համար անհրաժեշտ բացատրութիւններու կարիքը չունէին մեր գրականութեան թէ ընթացիկ լեզուին մէջ տակաւին գործածութեան մէջ գտնուող միւսպէն, ինսամ-օղլում, քիւլաք եւ միւսները: Անոնք, բացատրութիւնները, անհրաժեշտ համարուած են օտար ընթերցողին համար, այս պարագային՝ «Համի Ապտուլլահ» վէպը իտալերէնի վերածելու տրամադրուած տիկինին գործը դիւրացնելու նախանձախնդրութեամբ:

Պարզապէ՛ս:

*

* *

Կան բառային տարբերութիւններ, որոնք նուազագոյնը պզտիկ կասկած մը պէտք է արթնցնէին բանասէրին մտքին, որ խնդիրը մէկ ձեռագիրի չի վերաբերիր, այլ օգտագործուած են երկու տարբեր ձեռագիրներ. մէկը «Հայրենիք»ին լոյս ընծայածը, միւսը՝ Երեսնեան Լճագիրը:

Ոստինք օրինակներով.

Առաջին երեք հրատարակութիւններուն մէջ գործածուած է մեծարշաւ բառը.

Լճագիրին մէջ մեծարշաւը եղած է մեծադորդ:

Առաջին երեքին մէջ գործածուած է մէկուկէս բառը

Լճագիրին մէջ մէկուկէսը եղած է կէս

Առաջին երեքին մէջ գործածուած է մեծատաղանդ բառը.

Լճագիրին մէջ մեծատաղանդը դարձած է մեծադորդ

Առաջին երեքին մէջ գործածուած է բանականեղ բառը

Լճագիրին մէջ բանականեղը դարձած է հրաւիրող այր

Առաջին երեքին մէջ գործածուած է ոգեկոչական բառը

Լճագիրին մէջ ոգեկոչականը դարձած է ոգեհարցական

Առաջին երեքին մէջ գործածուած է թակոյկ բառը

Լճագիրին մէջ թակոյկը դարձած է բռունցի

Առաջին երեքին մէջ գործածուած է քաւեր քառք

Ինքնագիրին մէջ քաւերը **եղած է** բարձրամար

Առաջին երեքին մէջ գործածուած է մահիճները

Ինքնագիրին մէջ մահիճները **եղած է** հանրմները

Առաջին երեքին մէջ ֆանթասթիք է քառք

Ինքնագիրին մէջ ֆանթասթիքը **դարձած է** տոսմասթիգ

Առաջին երեքին մէջ գործածուած է աոք քառք

Ինքնագիրին մէջ աոքը **դարձած է** դոնդոդութեամ

Առաջին երեքին մէջ գործածուած է ոսկոր քառք

Ինքնագիրին մէջ ոսկորը **դարձած է** առարկայ

Առաջին երեքին մէջ սրտէն է քառք

Ինքնագիրին մէջ սրտէնը **եղած է** դէմքւն

Առաջին երեքին մէջ գործածուած է մասնաւորապէս քառք

Ինքնագիրին մէջ մասնաւորապէսը **եղած է** հաւասարապէս

Ինչպէս բառային այս նմոյշներէն կը նկատէ ընթերցողը, բանասէրին պատկերացուցած երեւոյթէն բոլորովին տարբեր իրականութեան մը դէմ-յանդիման կը գտնուինք: Այսինքն՝ այնքան դիւրին չէ իր դիւրութեամբ խմբագիրներուն վերագրել այսքան բարդ խնդիր մը: Եթէ խօսքը վերաբերէր բառային տարբերութիւններու կամ անոնց կառոյցին կապուած աղաւաղումներու, սղումներու, յօդերու, քերականական նրբերանգներու, հոլովներու ու խոնարհումներու տարբերութիւններուն, թերեւս կարելի ըլլար ըսել, որ նոյն ձեռագիրին մէջ մատիտ խաղցուցած են խմբագիրները, բայց երբ բառային թէ իմաստային տեսակէտով փարսախսներով իրարմէ հեռու իրականութիւններու առջեւ կը գտնուինք, այլեւս խմբագիրները չեն պատկերանար մեր մտքին, այլ հեղինակը ինքը հանդէս կու գայ:

Ո՞ր հանճարեղ խմբագիրը կրնայ գուտ օջականեան աոք քառք դոնդոդութեամբ փոխարինել, կամ դարձեալ՝ օջականեան բակոյկը դարձնել բոունցք, եթէ ոչ ինքը՝ Օջական:

Այս եւ նոյնանման միւս օրինակները, զաւօք, երբեք կասկած չեն յարուցած բանասէրին մտքին, թէ գործ ունինք երկու տարբեր ձեռագիրներու հետ՝

«Հայրենիք»ի մէջ Ռուբէն Դարբինեանի օգտադործած ձեռագիրը,

եւ Երեւանի մէջ յայտնաբերուած Ինքնագիրը,

որոնց համեմատութիւնը պէտք է կատարուէր՝ մէկ գրիչէն միւսը Օջականի աճման կարողութեան մասին հպարտանալու համար. եւ ոչ թէ մեղաւոր խմբագիրներ յայտնաբերելու կանխատրամադրութեամբ:

*
* *

**Ուշադրութեան յանձնենք «Հայրենիք»ի էջերէն բացակայ
ու երեւանեան «Համի Ապուրխան»ի մէջ առկայ յանդիմաններէն
մէկ-երկու հատուած:**

«... Այդ ատեններուն. իր դիմակը ամբողջ բազախերթու-
րեան մը խորհրդանշը կը դառնար, այն ոգիին որ կէս դար յետոյ
Լոզաններու վեհաժողովին մէջ¹ իր նուիրագործումը պիտի գրտ-
նէր ժողովուրդներու ամբողջական ընաչնջումը պետականացնող,
Մեծ Ամերիկային եւ հօգր Եւրոպային արիւթագոսը հարկադրելով
սրբագործելու սառնասիրտ ոմիրը նիննի հոնաներու յաջորդե-
րուն» (էջ 90):

**Թուրքին թրքութեան եւ անոր ոճիրներուն հանդէպ
հաշուախնդրորէն նպաստաւոր կեցուած ճշդած աշխարհի
մեծերուն նկատմամբ Ռուբէն Դարբինեան ունէր անզիջող
կեցուածք մը եւ նոյն պատճառով ան չէր կրնար մեղի հասցը-
ւած դաշնագրային չարիքները անտեսել եւ խաշ քաշել օշա-
կանեան նշմարներուն վրայ, ինչպէս այնքան թեթեւօրէն կը վե-
բազրուի իրեն՝ յայտնաբերուած Ինքնագիրը մեկնաբանելու ելած
բանասէրներուն կողմէ:**

**Լօզանի դաշնագրին վերաբերող բաժինին մասին ծանօ-
թագրողը կը գրէ.**

93. էջ 90- Լոզաններու վեհաժողովին մէջ...

«Նկատի ունի 1922-ի Յուլիանի 20-ից մինչեւ 1923-ի յուլիսի
24-ը Լոզանում տեղի ունեցած վեհաժողովը, որտեղ ըստ էութեան
վերանայուեցին Մերի հաշտութեան պայմանագիրը, եւ Թուրքիան
յայտնուեց առաւելագոյն շահեկան վիճակում: Լոզանի գագաթնա-
ժողովը քննարկեց նաեւ Հայկական հարցը, սակայն պայմանագրում
տկնորկ անգամ չկար հայերի, Հայաստանի մասին: Յիրաւի ձիննի
հոնաների յաջորդների ոմիրն «օրինականացուեց» (էջ 277):

**«Ծանօթագրութիւններ - մեկնաբանութիւններ» գլուխին հե-
ղինակը միայն ու միայն այս տողերով ծանօթագրած ու մեկ-
նաբանած է Լօզանի դաշնագիրը: Ոչ մէկ խօսք նախորդ երեք
հրատարակութիւններէն խնդրոյ առարկայ պարբերութեան
բացակայութեան մասին, Հետեւաբար եւ նախորդ երեք հրա-
տարակութիւններուն խմբագիրները Լօզանի առիթով գերծ
ձգուած են հարցաքննութենէ ու դատէ:**

**Ոմրագրական միջամտութիւններու, կամայականութիւննե-
րու, արոհումներու ու կառուցուածքային խախտումներու մե-
ղադրանքով ծանրաբեռն խմբագիրներուն հանդէպ Լօզանի
առիթով ցոյց տրուած այս բարեացակամութիւնը անհասկնալի
կը մնայ, երբ աննշան տողերու, նոյնիսկ բառային հասկնալի**

վրէպներու պարագային «ընագրային տարբերութիւններ»ով կը սպառնայ շարունակ նորալայտին մեկնաբանը, աննշան մանրամասնութիւններու տարբերութիւնները ցոյց տալու համար անգամ աղիւսակներ կազմելու ժամավաճառութեան մը կ'ենթարկէ ինքզինք:

Մեզի պէս ինքն ալ երեւի Լօզանի բաժինը յապաւելու մեղքը անյարիր զանելով մութէն Դարբինեանի գաղափարական էութեան, պահ մը հրաժարած է «խմբագրական միջամտութիւնը, կրճատումը, զանցումը, տրոհումը» եւ միւսները իրար խառնելով գիտական առաջաստներ պարզել...

Շարունակելով մնալ վարկածներու մթնոլորտին մէջ, անպատեհ չէ մտածել, որ թարգմանելու հաւանականութիւնը հաշուի առած, Օշական, Լօզանի օրինակով, համաշխարհային «շուկայէն» փորձած է ուրիշ տարրեր ալ գումարել «Հայրենիք»ի էջերուն տպագրուած «Հանի Ապտուլլան»ի վրայ, քաղաքական ու գրական տարրեր՝ ի մասին տիեզերական վարկով փողփողոյ յայտնութիւններու, Համլէթներու, Ֆաուսթներու, Իվան Բարամազոֆներու:

Ինչպէս Լօզանի պարագային, առաջին երեք հրատարակութիւններէն բացակայող այս հատուածին առիթով եւս անոնց խմբագիրները ազատ կացուցուած են ու ծանօթագրողը շատացած է արձանագրելով:

«Ակնարկում է Դոստոեւսկու «Դեւեր» վէպը, որը գրուել է 1870-1872 թուականներին, առաջին անգամ լոյս տեսել 1871-1872ին: Պետք է ասել, որ վէպի ստեղծման հիմնական ժամանակա-նաատւածը 1870-71 թուականներն են:

«Առեւտարակ Օշականի վիպագրութեան, յատկապէս «Հարիւր մէկ տարուան» վիպաշարի ու Դոստոեւսկու ստեղծագործութեան կոմպարատիւ, ռեմիսիսցենցային, ստեղծարանական, ընթերցումնե-րի, արխիտեկտոնիկ առնչակցութիւնների խնդիրը ծաւալում ուսում-նասիրութեան նիւթ է: Սոսկ նշենք, որ «Հարիւր մէկ տարուանը» կազմարանական-գեղագիտական ընթերցումներ ունի նաեւ Դոս-տոեւսկու «Նոթեր մեռել տմից», «Դեւեր», «Կարամազով եղբայր-ներ», «Ֆլեյր եւ ապտիժ» վէպերի հետ» (էջ 293):

Տոսթոեւսկիի եւ իր հատորներուն մասին տրուած ոչ-անհրաժեշտ ծանօթութիւններուն մէջ, յոյժ հետաքրքրական է ընթերցողի մտքին ուրուագրուած ծաւալուն ուսումնասիրու-թեան համար քանաձեւուած նիւթը, որուն մշակման նուիրուած վաղուան մտաւորականը անպայման հաշուի պէտք է առնէ՝

«...Յատկապէս «Հարիւր մէկ տարուան» վիպաշարի ու Դոս-տոեւսկու ստեղծագործութեան կոմպարատիւ, ռեմիսիսցենցային, ստեղծարանական ընթերցումների, արխիտեկտոնիկ առնչակցու-թիւնների խնդիրը»:

Ուրուագծուած ուսումնասիրութեան նիւթը... հասկցանք, ծանօթագրութեան մէջ անհասկնալի մնաց սակայն «Հանի Ապ-

տուլլահ»ի առաջին երեք հրատարակութիւններէն բացակայաւ հատուածին առիթով զգացուած միւս բացական, անոնց խմբագիրներուն ուղղուած մեղադրանքներէն մէկը կամ միւսը, — խմբագրական միջամտութիւններու մեղքը, կրճատման յանցանքը, տրոհումներու խարանք եւ միւսները, որոնց փոխարէն անոնք, խմբագիրները, արժանացած են ծանօթագրողին բարեհաճ թողութեան:

Ծանօթագրուած այս երկուքին, Լօզանի եւ Տոսթոեւսկիի խումբին անտրամաբանական բացակայութիւնը առաջին երեք հրատարակութիւններէն, մինակը պիտի բաւէր, պէտք է բաւէր անդրադառնալու, որ Ռուբէն Դարբինեանին տրամադրուած ձեռագիրը եւ Երեւանի մէջ «Հաւանականութիւններով» յայտնաբերուած Ինքնագիրը նոյնը չեն, երկու տարբեր յեղումներ են, որոնց բաղդատութիւնը պէտք է ըլլար անշուշտ, բայց ըլլար Օշականի անունով, մէկ յեղումէն միւսը անոր խորանալու եւ ծաւալելու կարողութեան բացայայտման օգտին եւ ոչ թէ երկուքին Համեմատութիւնը վերածուէր ուրիշները խմբագրական մեղքերով ծանրաբեռնելու ցուցական առիթի մը:

*

* * *

«Ընդամենը երեք բառ չյաջողուեց կարդալ, վերծանել» (էջ 194):

«Ինչպէս նշեցիմք, դատելով «Հանի Ապտուլլահի» ձեռագրից, կարելի է տեսլ, որ օշակամեամ ձեռագրի անընթեռնելիութիւնը առասպել է: Ճիշտ է, գրում է շատ մամր ձեռագրով, սակայն ընթեռնելի է» (էջ 195):

Իսկ եթէ «երեք բառ»ի փոխարէն երեսուն ու աւելի բառեր չէ յաջողուած կարդալ իրեն:

Իսկ եթէ Օշականի ձեռագրի անընթեռնելիութիւնը առասպել չէ ու յաճախ անընթեռնելի մնացած է երեւանեան «Հանի Ապտուլլահ»ի լայնքին ու երկայնքին մէջ:

Կարդանք նաեւ սա յայտարարութիւնը.

«Լեզ կամար սկզբունքային է եղել օշակամեամ բնագրի ամաղարտ, անփոփոխ հրատարակութիւնը: Ի-ի տեսքի պահարկութիւնը այնպէս ինչպէս որ կայ» (էջ 192):

Երեւանեան «Հանի Ապտուլլահ»ին ընթերցումը աւարտած ընթերցողը, երբ աչքէ անցընէ իր ընդգծած վրէպները, սխալ կարդացուած ըլլալու հետեւանքով առաջացած տարտամութիւններն ու խուռներամ խախտումները, դատնօրէն պիտի մտածէ, որ վերը մատնանշուած մէջքերումին մէջ ցուցադրուած «սկզբունքները», «անաղարտը», «անփոփոխը», «հեղինակային կիրարկութիւնները» ու մասին եղած յայտարարութիւնները

քառեր են միայն, փաստացի տուեալները Հիմնովին Հերքող յաւակնութիւններու շարան:

Միայն կանխող էջերուն (69-84) արտագրուած նորայայտ էջերը կարդացողը պիտի նկատէ, որ վրէպներու ու խախտումներու չուրջ վաքսուն պարագաներ կան, ո՛ւր մնաց ամբողջ Հատորը:

Խօսինք օրինակներով, որոնք, կրկնե՛նք, քաղուած են նախորդ երեք Հրատարակութիւններէն բացակայ այն Հատուածներէն (69-84), որոնք երեւցան նորայայտ Ինքնագիրին Հիմամբ Հրատարակուած երեւանեան «Հանի Ապտուլլա»ի էջերուն, Հոն երեւցած իրենց «Հարազատ» պատկերներով, եւ անթուակիր էջերուն վրայ մեր կատարած ճշդումներով:

1.- Ու վրայ ամուլին-(69)

վա) ամուլին:

2.- ... Տիեզերքը իր մասնիկներուն մէջ ինքն ըրիմ Հաւատարիմ ընծայող-(70)

ինքն իրեն

3.- Պօսացած արդանդ: Զոր մարդիկ դատեցին, անիրաւ ու անգոյ եմ վճիռներով-(70)

իրենց վճիռներով

4.- ... ԱնՀրապոյր նկարագիրը զանոնք տխտղոնելով-(77)

տխտղոնելով

5.- Բայց ուղտի ոխակալ առիթը շահագործեն Հոյակապ ձեռնահասութեամբ մը-(78)

ձեռնահասութեամբ

6.- Հովէն, փոթորիկէն չազդուիր այդ ոռմբը-(78)

չ'ազդուիր

7.- ... Որոնք կը ծփային ընդմէջ թրքութեան եւ ուրիշ քան մը որ չի կար արդէն-(86)

քանի մը

8.- Բոլոր փոքր, անպաշտօն դողերը, անօթի, պատահական, նուաստ ու դաւաճան սպանիչները, թող ու գժուճ յուղկահատներ որոնք-(87)

սպաննիչները, յուղկահարները

9.- ... Անոնք կը պահէն Հողիին սկզբնականը-(87)

կը պահեն

10.- Տարիներ ու տարիներ մարգերու շարժիմ թիւին Հետ մեր մէջ կ'ստեղծէ այս մարդը-(92)

շարժիմ՝ (անհասկնալի բառ), կը ստեղծէ

11.- Վարելու իր քննութիւնները համաձայն այն յուզմունքին որ անհատի անձնական բխումն է, նկարագրի յեղումի, արեւելահայ բարբարոս բառով մը՝ վարչագիծը-(93)

յեղումը

12.- Անիկա տուարակը զրաժ էր քարայրին ամբողջ պահակախումբինը, իոկ իր պերճախօսութեամբ-(97)

պահակախումբը

13.- Անշուշտ ժողովուրդը չէր սպսուեր անոր բերելիք բաժին-դրամին-(110)

չէր սպասեր

14.- Հայ գիւղացին իր սուրբերը ձիւներու գարդմանակով կ'ախորժի պսակել-(118)

գարդմանակով

15.- Ձգացումները, անծայր մշուշներ յաճախ բեհեզի մը պէս, մութի վառի մը պէս կը պարտւրին մեր հոգին-(136)

կը պարտւրեն

16.- Երկրին յատակը, կախարդ բոլորակին մը մէջ-(137)

բոլորակի մը մէջ

17.- ... Ծորուած մարդկային գոլէն որ կը հեւայ բայց մեւ չի հագներ

չի հագնիր

18.- Ըսել կ'ուզեմ՝ ձայնն ու գոյնը, իրարու հետ, կը բերեն մեր մտքերին աղջիկը, զոր սիրեցինք-(138)

մեր մտքերուն

19.- Ու կը զիջիմ իրենց սա մարգին վրայ իրենց ամբողջ զինարանը հոգիին սանձահարելու առնուազն բռպէ մը-(159)

հոգիին սանձահարելու

20.- Հաւատացեալ վիպասանին կողմէ իբր սատանայ ներկայացուած, որ իրականին մէջ մեր ոգեղենացումն է-(169)

ոգեղենացումը

21.- Մատղաշ կնիկին մէջ որում դրուած ցաւը-(99)

ուր դրուած

22.- ...Որոնք պատիպաւ կ'երկարին-(103)

պատեպատ կ'երկարին

23.- Տարիներով կը յաճախեն տեղերը, առանց զանոնք տեսնել կրնալու-()

տեղեր

Դարձէք ու անգամ մըն ալ կարդացէք վերը մէջբերուած այն յաւակնոտ յայտարարութիւնը. քստ որում՝ «ընդամենը երեք բառ չյաջողուեց կարդալ»:

Կը Հետեւի. որ քանասէրը ո՛չ միայն նիշդը ճիշդ չէ կրցած կարգալ, այլեւ ճիշդ կարգացածներուն զգալի մասը ճիշդ չէ կրցած տպագրել:

Ճիշդ չկարդացուած, տարտամ ձգուած, բոլորովին անհասկնալի բառերը առանց ծանօթագրութեան ձգած, անզոյ բառերուն հանդէպ ներողամիտ վերաբերումներով Հանդէս եկած պարագաները, ըսինք արդէն. թիւով վաթսունի կը հասնին նախորդ երեք հրատարակութիւններուն մէջ տեղ չգտած, այլ երեւանեան «Հանի Ապտուլլահ»էն «Լագիմ»ի ներկայ Համարին մէջ (69-84) արտագրուած Հատուածներուն մէջ միայն:

Կարդանք ու փորձենք հասկնալ.

1.— ... Ժանի որ մորթը մշտական եիւսիւնն այնքան վաղ կը խտնէր. ու կիներուն ամէն գրաւիչ մասին, երեսին ու կուրծքի եռ-վիտին վրայ մուխ, անցած մաշկի կը վերածուի. ստիմֆները քամելով ծերացած ու պարպուած սեւ թուզերու կննիոններով—45:

2.— Բայց սիրոյ վրայ խօսելու համար ողբական տիկիներու անգրադութիւնը, սալոնները, մեղքերը անհրաժեշտ են հիմա—69:

3.— Զոր մեծ արուեստագէտ մը, այսինքն կիներու մարմինը քանդող ու շինող վեուկը. պիտի թզկաւր շրթներովը, անոր ալ եռ-զլն հանելու համար անմահ համբուն, տիեզերքը իր մասնիկներուն մէջ ինքը ըրին հաւատարիմ ընծայող սարսուղ շրթներուն...70:

4.— Եթէ անձրեւէ մը ետք օր մը տարրերութեամբ, սկսած է՝ հերկի մը քովէն, աշնան մէջերուն, դուք պիտի դիտէք այդ հարսնութեան խորհուրդը—79:

5.— Անկողինին մէջ կողերը չէին կրնար փոխուիլ—80:

6.— Բլաթանական սա դաշտավայրին⁸¹ վրայոց ուր պատմութիւնը այնքան բազմապիսակ ցեղեր է դիպած—85:

7.— Վառնգի իմ ժամանակս ալ քիչ հանդիպելի էին շատ սուր երեքուն յօմքերով ու նեղ եղեսով կիները—85:

8.— Չեմ գրադիր աւելի անգլի Անատոլոյով ուր սարահաթին աշխարհագրական, երկրաբանական գլանը խորապէս տղարտած է մոնկոլը անկէ համելով ուժգին ու բարձրօրէն խիստ բխումով մարդերէն ռմբ—86:

9.— Որ արագիլի պէս բարակ սրունքներուն վրայ ուռուցիկ մը փոր տեղաւորած սկզբը կը չափէ եւ հաւկթակեր իր աչքերը կը սրբէ ներքին վայրենութեան մշտաեղով յետանին—88:

10.— Ինք գարգացած քաղթենիի իմաստութիւնը մեզ ըրած է յաւակնող, ուրանալու աստիճան քողոքներու պարունակէն դուրս մեծ հեղինակութիւնները—92:

11.— Ու հասարակ ընթերցումը որ անանկն է հիմա, չորս հինգ դար պետական քարձրագոյն առաքինութիւնը եղաւ—92:

12.— Ան՝ որ անխախտ մասը կը կազմէ մեր մշտանոս եսին ալիքներուն ներքեւ, անմաղ ժայռէ յատակի մը պէս պսակելով—93:

13.— ... Աւելի շուտ մեծ մզկիթներու մուտքէն քիչ բացօթեայ լեւաւի նստիլը զանոնք կը գտնեն անվաւերներէն, անոնք ալ Մեքէմն ու Հնդկաստանը հոլովող. բայց Սուրիայէն—97:

14.— Նիհար, միսին րեոր կրելու համար պիջում մը շնետելով, իրենց ստամոքսին որ անոնց տրամաբանութեամբ չունէր ընդանալի միւս անդամներուն, ոտներուն ու ձեռներուն...97:

15.— Այս գաղփաղփուն գէնիքովը անոնք գեղէ կը պահէին սատանային ընդարձակ երկիրները—98:

16.— ... Ռիք քսան երեսուն աղջիկ ձմրան ձիւնին ու ցեխին, արտէ արգիլուած, տաքմալ կը սորվէին—110:

17.— Տարիներով անկաւ արգիլեց կոյանոցներու հաստատումը, վառելի իր մէկ խանութը գոհ պիտի գար «օտարին» աղբիւն—110:

18.— Որոնց իւրաքանչիւրին հետ կապուած էր մէկ պահը անոր կեանքին, իսկ ու սարսափագիծ—136:

19.— Դիւթապատկեօր, ինչ որ կը տրուէր Հանի Ապտուլլահին առջեւ, նման հարկերով ուրիշներու—137:

20.— ... Երբ սիրեկանը բեզ կը սպաննէ մէկ հաւիկ բառով կամ հոգեւոր հիւանդին սնարքը կ'անցնի ու բեզ կը դիտէ—178:

Երբ երեսանեան Հրատարակութեան էջերուն գումարուած նոր Հաստուածներուն մէջ միայն այսքան վրէպներ թոյլ տուած են ու տարտամ մնացած նախադասութիւնները այս Համեմատութեամբ գլուխ կը ցցեն անոնց մէջ. Օչականի ձեռագիրը «ընթեռնելի» եւ «Հանի Ապտուլլահ»էն միայն երեք բառ կարգացած չըլլալու յաւակնութիւնը... յաւակնութեան ծիրէն դուրս չի կրնար դիտուիլ:

Աւելորդ է յիշեցնել, որ ցարդ զբաղեցանք միայն նոր Հաստուածներուն քննութեամբ:

Երեսանեան «Հանի Ապտուլլահ»ի լայնքին ու երկայնքին նոյնօրինակ ահագին խօթութիւններ չաղ արուած են եւ յուզուած այլազան այլ Հարցեր, որոնց պիտի անդրադառնանք յաջորդիւ:

(Շար. 1)

Մ. Շարապիսանեան

Գանատական Գրականութիւն
ԱՎ ՓԸՐՏԻ (1919-2000)

Գանատական արդի բանաստեղծութեան լուսագոյն ներկայացուցիչներէն մէկը՝ Ալ Փըրտի, մեռաւ քաղցկեղի հետեւանքով, անցեալ տարուան Ապրիլի վերջաւորութեան, երկրին արեւմտեան ծայրամասին գտնուող իր սիրած Պրիթիշ Գոլմպիա նահանգի Սիտնի գիւղաքաղաքին մէջ, ուր, Օնթարիո նահանգի Քրէնթըն քաղաքի հարաւ-արեւելեան կողմը գտնուող Ամելիասպըրկ գիւղին հետ, փոխն ի փոխ, վերջին տասնամեակներուն, կենջր ընկերակցութեամբ բնակութիւն հաստատած էր. գրականութեամբ եւ յատկապէս բանաստեղծութեամբ կլանուած խաղաղ կեանք մը ապրելով:

«Ինկլիշ փէշրնթ» (1992, Թորոնթօ) եւ «Եմըլայզ Կոսթ» (2000, Թորոնթօ) ծանօթ վէպերուն գանատացի անուանի հեղինակը՝ Մայքրլ Օնտաճի, հետեւեալը ըսաւ բանաստեղծին մահուան առթիւ.

«Ինչ որ Ալ Փըրտի սորվեցուց քոլորիս – որ երիտասարդ բանաստեղծներ էինք՝ իր կրուկներուն հագիւ հասած – քաջութիւնն էր ու վեհանձնութիւնը: Իր լեզուն մաքրեց ու յառաջացուց բանաստեղծութեան մէջ: Տոնմիկ, բնիկ, լեզուն պահեց իր արժէքին մէջ: Բանաստեղծութեան նիւթն ու ձայնը դարձուց ժողովրդական ու իր գործը ներկայացուց նկուն արունատով մը: Այս երկրի բանաստեղծութեան գետերուն ուղղութիւնը փոխեց ան եւ միշտ առատածոն եղաւ երիտասարդ բանաստեղծներուն հանդէպ: Ան կատարելապէս սիրեց բանաստեղծութիւնը»:

*

* *

Ալ Փըրտի ծնած էր Օնթարիոյ նահանգի Վուլըր անունով փոքր գիւղի մը մէջ ու յաճախած Պէլվիլ քաղաքի Ալպըրթ գոլէճը: Տասներեք տարեկանին սկսած էր բանաստեղծութիւն գրել: Տասնվեցին՝ կը թողու դպրոցը եւ կը սկսի Թափառիլ Գանատայի զանազան նահանգներուն մէջ: Իր ապրուստը հոգալու համար կը կատարէ ամէն տեսակ գործ, իսկ Համալիսարհային երկրորդ պատերազմին կը միանայ գանատական օդուժին:

Ալ Փըրտիի բանաստեղծական առաջին գործը լոյս կը տեսնէ 1944ին: Դասական տարազով բանաստեղծութիւններէ կազմուած առաջին այս հատորին կը յաջորդեն երեսուններեք ուրիշ հատորներ, մեծամասամբ բանաստեղծութիւն:

Ալ Փրբտի ունի շատ քիչ արձակ գործեր, որոնք ընդհանրապէս ուղեգրութիւններ են: Ունի նաեւ փորձագրութեան հատոր մը:

Ալ Փրբտի մէկէ աւելի երկիրներ այցելած է: Կը սիրէր նոր վայրեր այցելել ու նոր մարդոց հանդիպել: Այս փորձառութիւնները կ'արաացուան իր քերթուածներուն մէջ: Յամառ ու յարատեւ ընթերցող մըն էր: «Ինքնուս» բանաստեղծ մը: (Այս կէտին մէջ արձակագիր մեր Սարոյեանը կը յիշեցնէ):

«Բանաստեղծութիւններ կը գրեմ՝ այնպէս՝ ինչպէս սարդերը իրենց ոտայնները կը հիւսեն իւ շատ հաւանական 1. նոյն մպատակին համար, գոյութեան մեցուկ համդիստմալու ...: Չեմ գիտեր, եթէ յատուկ տեսակի բանաստեղծ մըն եմ ես: Անկ'ուզեմ՝ օրէնքներ չեմ ստեղծեր, ըսելով՝ որ բանաստեղծ մը այսպէս պէտք է ըլլայ, այնպէս պէտք չէ ըլլայ: Չեմ գիտեր, եթէ խերն ամփօած բանաստեղծ մը ով է: ոչ ալ հոգս է գիտմալ: Բայց երբեմն գիտեմ, ինչ որ ամ չէ»:

Այսպէս կը գրէ Ալ Փրբտի տեղ մը: Իր գրական դատումները յաճախ անսխալական եղած են ու տեղին:

Սիրուած ու իր երկրին մէջ լայն ճանաչում գտած բանաստեղծն էր ան, որուն անունն ու յօրինած բանաստեղծական հատորները ճանչցուած են Գանատայէն դուրս եւս, յատկապէս անգլիախօս ժողովուրդներու գրասէրներուն կողմէ:

Ալ Փրբտի բանաստեղծութիւնները կը խօսին իրական մարդոց մասին, որոնք կ'ապրին իրական աշխարհին մէջ: Պարզ ու խորունկ զգացումներով մարդիկ են անոնք: Փոքր տարիքէն իր երկրին անցեալն ու զայն կազմող տուեալները խորապէս հետաքրքրած են զինք: Այդ անժամանցելի հարցերը - Գանատայի բնիկները, հին անունները, եկուորները, անտառները, լիճերն ու սառցային վայրերը - գրեթէ ամբողջութեամբ դրսեւորուած են իր քերթուածներուն մէջ, ուր անաւարտ ու առեղծուածային խորհրդաւորութիւն մը կը նշմարես նաեւ:

Կէսագրութեան ու յանգարանութեան հաւատացող մը չէր ան: Կը խուսափէր մանաւանդ վերջակէտներ գործածելէ: Քերթուածի մը ընթերցումէն ետք, կը թողու, որ ընթերցողը շարունակէ խորհրդածել անոր մասին, անոր ազդեցութեան տակ մնալ: Ան մեծ ազդեցութիւն ունեցած էր (ու կը շարունակէ ունենալ) Գանատայի երիտասարդ բանաստեղծներուն վրայ, որոնք յաճախ անխառն գովեստներով կը խօսին իրենց վարպետին մասին:

Ալ Փրբտի խմբագրած է նաեւ երիտասարդ բանաստեղծներու գործերէն ընտրուած ծաղկաքաղներ, Գանատայի երկրորդական վարժարաններուն եւ ընթերցասէր պարզ հասարակութեան համար:

Յնթարիոյի եւ Պրիթի Քոլումպիայի կարգ մը համալսարաններէն իբրեւ հիւր հրաւիրուած էր՝ զանաւանական գրականութեան մասին զանազան դասախօսութիւններ տալու եւ

զայն երկսեռ երիտասարդութեան ծանօթացնելու եւ սիրցնելու ազնիւ մտադրութեամբ:

Քսան տարիներու երկայնքին (1966-1986), Ալ Փրբտիի եւ գանատացի Հանրածանօթ կին գրող Մարկրէթ Լօրանսի միջեւ Հաստատուած էր նամակագրական սերտ կապ մը, որ շարունակուած էր մինչեւ վերջինին վաղահաս մահը՝ 1987, որ մեծապէս ազդած էր Ալ Փրբտիի վրայ: Քրական վերլուծումներով եւ մաքուր զգացումներով բարախուն նամակներ են անոնք (մօտ երեք հարիւր նամակ), որոնք 1993ին մէկ Հատորի մէջ ամփոփուելով Հրատարակուեցան Թորոնթոյի մէջ «Մք Քլենտանտ եւ Սթիվըրթ» ծանօթ Հրատարակչութեան կողմէ:

*

* *

Ալ Փրբտիի աճիւնները ամփոփուեցան Օնթարիոյ նահանգի Ամէլիասպըրկ գիւղի գերեզմանատան մէջ, որ կը գտնուի իր անունը կրող փողոցին վերջաւորութեան, Թրէնթըն քաղաքի չրջակայքին մէջ:

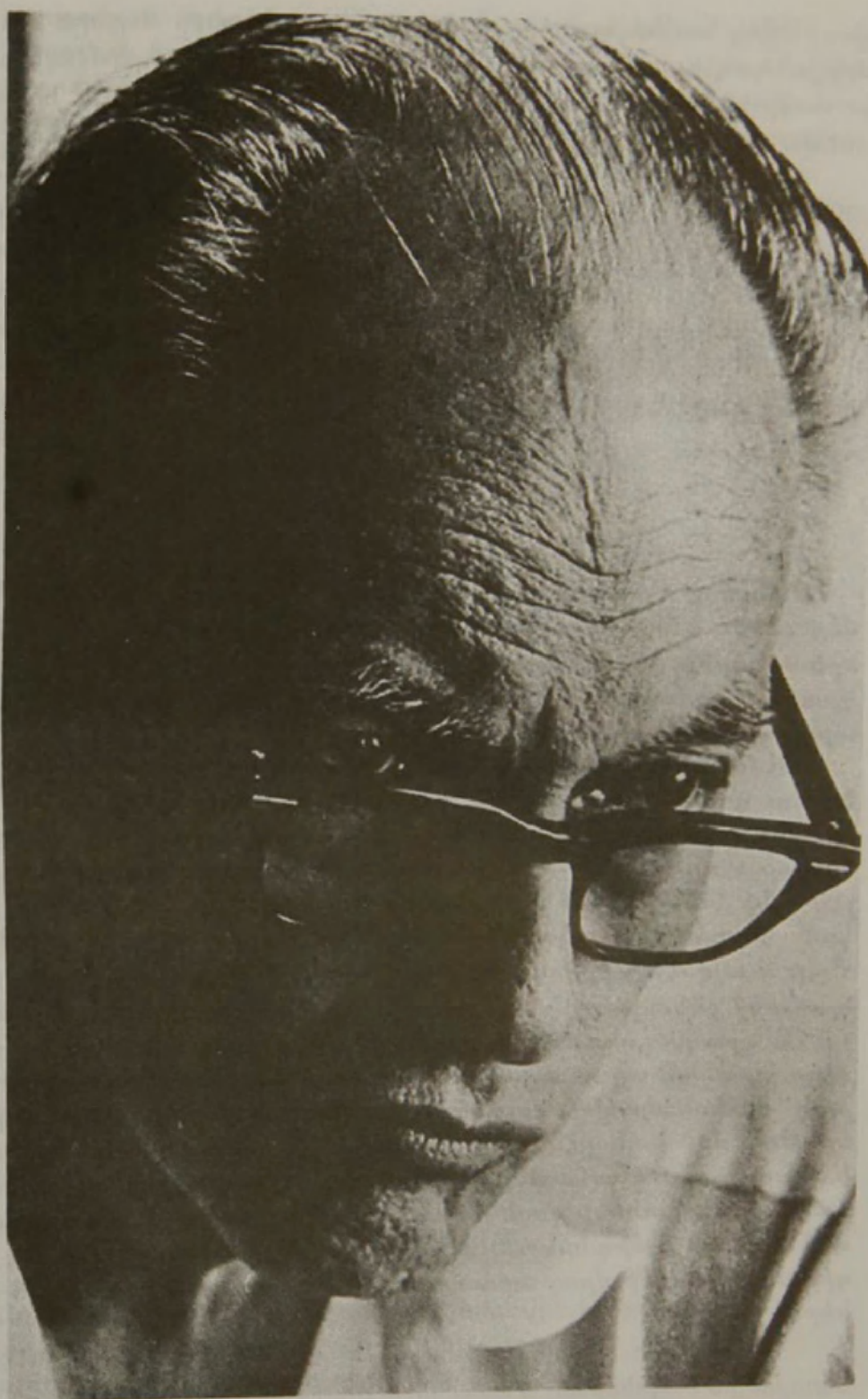
Ան երկու անգամ արժանացած է Քանատայի գրական բարձրագոյն մրցանակին՝ «Կավըրներ Ճենըրլիզ Օվրտի»-ն, առաջինը՝ «Տը Քարոյպըն Էոքսէս» (1966), եւ երկրորդը՝ «Տը Բոլ-լէֆթս պոեմզ օֆ Ալ Փրբտի» (1986) բանաստեղծութեան Հատորներուն համար:

Ալ Փրբտի աշխատակցած է նաեւ ձայնասփիւռի եւ պատկերասփիւռի գրական յայտագիրներուն, ինչպէս նաեւ՝ գանատական գրական պարբերաթերթներու:

Այս աշխատակցած է նաեւ ձայնասփիւռի եւ պատկերասփիւռի գրական յայտագիրներուն, ինչպէս նաեւ՝ գանատական գրական պարբերաթերթներու:

Այս վերջին Հատորին յառաջաբանին մէջ կը գրէր բանաստեղծը .

«Բոլոր այն հազարաւոր բանաստեղծներուն, որոնք գոյութիւն ունեցած են, որոնք գոյութիւն ունին ներկայիս (եւ անոնց, որ գոյութիւն պիտի ունենան), լաւ կամ վատ բանաստեղծներուն կամ անկարելիներուն նրախտապարտ եմ: Նոյն միջատը, որ կծեց ուրիշները, մեծ կտոր մը փրցուց նաեւ ինձմէ, բոլորս վարակելով այս սովորութեամբ, վարայետութեամբ, արուեստով կամ ինչ որ է իր անունը: Իբրեւ արդիւնք, փորձառութիւնը ունեցայ բացութեան ահարկու գագաթներու, երբ կը գրէի ինչ որ կը կարծէի, թէ լաւ բանաստեղծութիւն մըն էր: Նոյնիսկ ժամանակի ամենագէշ պահներու, բանաստեղծութիւններ գրել, բերկրալի դարձած էր ինձի համար եւ վարձատրելի:

«Ինձի համար նամորդելը գրեթե եղած է կեանքը տպելու ձև մը, յատկապես վերջին բանի մը տարիներուն: Անձանօթ բնավայրեր եւ օտար կլիմաներ մէջս յուզած են վերանորոգ գգացում մը, հողը ինքնին տուած է ինձի պատմութեան հասկացողութիւնը:

«Կեանքիս տնտղութեան շատ գրողներ եղած են, որոնց գործերով հիացած ու գրաւուած եմ: Տեղ մը, իմ անգիտակից ուղեղիս մէջ, ամոն՝ մնայուն կերպով խթանած են գիտ: Աթէ երկու հոգի ստիպուած ըլլամ անուանելու ստացած ամենակարեւոր ազդեցութիւններէս, պէտք է նկատի առնուիմ Տ. Հ. Լորանսը (*անգլիացի* - Մ. Շ.) եւ Իրվինկ Լէյքոնը (*գանատացի* - Մ. Շ.): Եսկայն իրրեւ տիպարներ եւ ոչ թէ իրրեւ ուսուցիչներ...»:

*
* *
*

Անցեալ Սեպտեմբերին, տիկնոջս Հետ Հայաստան եղած մեր օրերուն, պարտականութիւն ստանձնեցինք Երեւանի մէջ երեսուներեք տարիներէ ի վեր Հրատարակուող «Գարուն» գրական ամսագրի ընթացիկ թիւերէն մէկը գանատական արդի գրականութեան նուիրելու:

Ամիսով ու աւելի այդ հաճելի «Հաւաքում»ի պատասխանատու գործին լծուած էինք երկուքով, երբ որոշեցինք Հանդիպում-Հարցազրոյց մը ունենալ գանատացի Հայասէր գրող Պարրի Քալլէկհանի Հետ (անուանի արձակագիր Մորլէյ Քալլէկհանի (1903-1990) արժանաւոր գաւակը), իր իսկ Հօրենական Հնարժէք քնակարանին մէջ, իր արուեստագէտ կնոջ՝ Քլէր Ուայզսէն Վիքլիսի ներկայութեամբ: Պարրին, որ խստապահանջ քննադատ մըն է նաեւ եւ իր Հրատարակած «Էնգլի» (1972) գրական եռամսեայի քսանութ տարիներու հմուտ խմբագիրը, գրական այլ ու այլազան Հարցերու շարքին (ու առհասարակ ժամանակակից գրողներու սովորութեանց չպատշաճող ելոյթով մը) լայնօրէն անդրադարձաւ Ալ Փըրտիի արժէքին: Ան խորապէս գնահատեց Ալ Փըրտին եւ թելադրեց, որ անպայման ներառենք զայն մեր նպատակադրած աշխատանքին մէջ, նոյնիսկ թարգմանուելիք բանաստեղծութիւններու խորագիրները թուղթի վրայ արձանագրեց՝ այլ բանաստեղծութիւններու շարքին:

«Խորիմաստ ըլլալով հանդերձ,- բաւաւ ամ,- ամենուրեւն մարդկային է Ալ Փըրտի: Դարձի, յիշել զինք»:

Արդար պիտի ըլլար Հոս ու յիշել, թէ Պարրի Քալլէկհանի Հետ մեր ունեցած Հանդիպումը (որ Հինգ ժամ տեւեց եւ գորարձանագրեցինք երկու ձայներիզներու վրայ) կը պարտինք Թորոնթոյի մեզի ժանօթ ընկերոջ՝ Ժիրայր Թիթիւնճեանին, որ տարիներէ ի վեր խմբագիրն է գանատական «Էնգլի» ճամ-

բորդական երկամսեային եւ երկար տարիներու քարեկամը Պարրիին եւ իր կնոջ: Գանատացի գրողը՝ մեր ընկերոջ միջոցաւ է, որ ծանօթացած է մեր ժողովուրդին, մեր գրականութեան ու մեր քաղաքական դատին, որոնց համար ուշագրաւ կարծիքներ յայտնեց մեր հարցազրոյցի ընթացքին:

Ի դէպ, կը ծրագրենք այս հարցազրոյցին անդրադառնալ ապագային:

Ստորեւ քանի մը քերթուած՝ Ալ Փըրտիէն, որ մահացաւ 82 տարեկանին, 2000ի Ապրիլին:

Թորոնթօ

ՄԱՐԳԱՐ ԾԱՐԱՊԻԱՆԵԱՆ

ՀԱԶՈՒԱԳԻՒՏ ԲԱՆԵՐ

Երազեցի թէ մազերդ
բոցերու մէջ էի՞ն եւ դու՞ն կը վազէիր—
փայլուն վզնոցն իրենց
հովիւն դէմ ետ մղուեցաւ:
Եւ անգամ մը կողքիդ
երբ քնացած էիր
ձիւնէ մակարդակներու բաւականաչափ տարածութիւններու
սպիտակութիւնը դիտեցի—
եւ ցանկապատներ չկային:
Այսօր Ապրիլին
ձիւնը հազուագիտ է,
մօտակայ անտառներուն
քիչ մը գտայ սակայն,
շուրջ մատնաչափ մը
տերեւով մը ծածկուած—

ԴԱԴԱՐ

Տերեւներն ընդհանրապէս այս եղանակին կը թափին,
մոռնալով ինչ ընել կամ ուր երթալ.
աշնան կարմիր անյիշողութիւններն այդ
կը շարժին դէպի գերեզմանը անտառին:

Ինչ որ մոռցած էին՝ մոռցած էին.
ինչ որ մտադրած են ընել սակայն
հողից մէջ իյնալը չէ կամ ժամանակը վերապաքինել—
այլ բրածոյ դառնալու ձգտում մը, նեխած ձեւերու:

ՊԱՊԻՐՈՍ

Տարիքս առի
 շուրջ հագար լուսանկարներուդ հետ
 շրջագայող արեանս մէջ
 - լուսնկարչական փոքր գործիք մը
 ուղեղիս մէջ բանտարկուած
 նկարներն այդ նկատեց
 անձնական կեանքիդ
 տարբեր տարիներուն
 անոնք հեղահանուեցան
 մարմնին
 վերադարձող ու վերստին դարձող
 հեռաւոր վայրերուն
 - փոքր երեխայ մը
 ամչկոտ կերպով ժպտացող
 նիհարակազմ պատանի մը
 սրճագոյն աչքերով
 երիտասարդ կին մը
 սիրտ հալեցնող
 արտայայտութեամբ
 առաւօտեան գետեր
 եւ նոյնիսկ լիճեր
 յետադարձ ջրեր հանդարտ
 թափառող արեան
 անունդ ըսէ ինձի

ՄԱՐԴԸ ԱՌԱՆՑ ԵՐԿՐԻ

Արծիւ մը չի գիտեր թէ ինք ով է
 ոչ իսկ առնէտ մը ոչ ալ ոջիլ մը շան մուշտակին մէջ
 ասոնցմէ ոչ մէկը գիտէ թէ ով է
 անխօս կանչին ու գոչութեան թնճուկին մէջ
 եւ սակայն մութ ծակի մը մէջ հողին առնէտը առնէտ է
 ոջիլը միսէն արիւն խաճնելով ոջիլ է ոջիլներուն մէջ
 եւ արծիւի կանչին մէջն է ամբողջ գոմարը
 եւ առեղծուածը լինելութեան թոշող թռչուններուն ազգի մը
 երկնքի շողշողուն սաղաւարտը հեծած...

Բայց լսեցի մարդ մը որ ըսաւ

«Ասիկա երկիր չէ պիտի մեկնիմ ասկէ»

կարծես ըսած ըլլար ան

«Մարդ մը չես ես որովհետեւ—
 որովհետեւ ասիկա երկիր չէ»

- դեմքն իր անարգանքով գալարուեցաւ ինքզինքին համար

ու խօսեցաւ բոլոր մեծարժէք բաներու մասին
 որ ուրիշ երկիրներ ձեռք ձգած են
 յատկապէս երկիր մը որուն անունը տալով
 ըսաւ ան «Նայեցէք անոնց
 մայեցէք իրենց հպարտութեանը արեւետներուն գիտութեան
 քարձրագոյն գին առաջարկողին
 ոչ պիտի շմնամ
 հոս մարդ մը չեմ ես
 որովհետեւ ասիկա երկիր չէ»
 եւ կորուստն իր ջախջախիչ տխրութեան մէջն էր

Մտքիս մէջ հիմա կրնամ գինք տեսնել
 աշխարհի մէջ ասդին անդին երթալով
 միասերունք հետեւաբանութեամբ մէջտեղները կաղաչով
 ու ինքզինքին աղաղակելով «Երկիր չունիմ ես»
 մարտականչ մը իր անձին դէմ
 ու պարապտիւնով մը իր մէջ
 ի բաց առեալ դառնութեան
 ու դատապարտութեան իր եկած վայրին նկատմամբ
 որովհետեւ մարդ մը չէր ինք
 որովհետեւ իր երկիրը երկիր չէր

Գետի մը մէջ արեւածուկ որսացող երեխայ մըն եմ ես
 Թրիցթըն քաղաքի կամուրջին տակ շմշկել կը սորվիմ
 հիւսիսածայրի անտառին մէջ երկու օրով կորսուած եմ
 դպրոց կ'երթամ ու ֆրանսերէնի եւ լատիներէնի մէջ կը ձախողիմ
 կը սորվիմ թէ ինչ տարօրինակ ու մեծակեաց վայր մըն է իմս
 ներկան ցոլացնող անցեալը կրկնող ու ապագան դիտախուզող

Ասոնք իմ պատմութիւնս են
 անձիս պատմութիւնը
 որովհետեւ հողն եմ ես
 եւ հողը ինքզինքս դառնաւ

Տարիներ ետք կը մտածեմ աչդ թափառող աքսորի մասին
 - եւ աքսորական ըլլալը ինքզինքս հասկնալու սկզբնաորութիւն մըն է
 ինչպէս ան սկսաւ ըմբռնել թէ պատմութիւնը քնացած է
 մեր բոլոր ոսկորներուն մէջ երկար պատմութիւնը գալիքին
 ան հասկնալ սկսաւ թէ քանդուած գորշ քաղաքները
 Եւրոպայի եւ արեւելեան հողամասերու եւ ներան աշխարհի
 մշակոյթը ոչինչ կը նշանակեն առանց վայրի մը զգացումին
 ալս տեղերու հմտութիւնը որ կեդրոնն է ամէն բաներու
 տղայ մը ըլլալ գետի մը մէջ արեւածուկ որսալու համար
 եւ միշտ ու յարատեւ կերպով բնակարանին ուղղութիւնը
 գիտնալէ ետք

կը պնդեն քաներ ըսել աստուածներուն
 լիջոռութեան մէջ խորապէս օրինագրած
 լիութեամբ ծամանելով հոս ուր արեւը միջօրէին անշարժ կը մնայ

Այո եթէ պիտի ուզէիր բարձրաձայն ըստած անուան իր լսել
 անունը մարդուն առանց երկրի
 որուն հանդէպ այնպիսի անարգական կարեկցութիւն մը կը զգաս
 որ չեսոյ պիտի ատէր զիս ատոր համար եթէ գիտնար
 որ կրնամ այդ անունը ըսել բայց ոչինչ պիտի չարունակէր
 եւ թերեւս ալ գիտէ ան
 որ քերթուածն այս տիրութեան ու վերացման իրեն համար
 քերթուածները անուններ կը խօսին որոնք բառեր են միայն
 եւ բառերը ինչ է՛ն հոն որ դուն չես ըսած
 թէ մենք աւելի անդին պետք է երթանք միշտ
 եւ մերկացած հասնիլ հոն
 ինչպէս որ էր սկզբնաւորութեան

(Թարգմ.՝ Մ. ՇԱՐԱԳԻՆԵԱՆ)

Ալ Փրբաի

Քաղին ԹՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ ՇՓՈԹ...

«Ամերիկան մթնում է» ուղեգրության հեղինակը, որ իր դիզած միւս մութերուն կարգին, Համաստեղի ու Համաստեղի Հարազատներուն մասին վայրահաջութիւններ դուրս տուած էր եւ նոյն պատճառով տաղանդաւոր գրագէտին կողմէ կոչւած խլուրդ, ինչպէս նշեցինք «Բաղիմ»ի վերջին թիւին մէջ, ինքզինք կեդրոնական դէմք համարել տալու միտումով վերջերս սկսած է յուշեր լոյս ընծայել, մէկը՝ «Գարուն» ամսագրի անցեալ տարուան օգոստոսեան համարին մէջ, խորագիր՝ «Սիկացած կրքեր «Այրուող այգեստաններ»ի շուրջ», ուր կը յիշատակուին խնդրոյ առարկայ վէպին թեր եւ դէմ դիրքորոշուած կարգ մը անձեր:

Իրրեւ «Այրուող այգեստաններ» վէպի գաղափարական բովանդակութեան թեր ինքզինք կը ներկայացնէ եւ Մահարիէն մէջըներուած մէկ նամակին մէջ նոյնպէս կ'ուրուանայ ուրիշ թեր մը, Պարոյր Սեւակի «Նզիցի լոյս»ը երկար ատեն մութի մէջ պահած մթապաշտներէն Ռորերտ Խաչատրեան:

Ո՛չ Պարոյր Սեւակի Հանդէպ այս վերջինին ցուցաբերած ու կիրարկած ֆիզիքական բրտութեան շարժառիթը կը խուսափի հայ մարդէն եւ ոչ ալ առաջինին բուխ տրամադրութիւնը՝ «Այգեստաններ»ուն եւ անոր հեղինակին նկատմամբ: Ռորերտ Խաչատրեանը Հարազատ ժողովուրդին իղձերը անձնաւորած դէմքերը հալածելու ու խոչտանգելու պաշտօնով իր աթոռը պահող պաշտօնեայ էր, իսկ միւսը տարբեր մէկը չէր, իր ժողովրդին արիւնը անտեսող եւ յանուն բարի դրացնութեան արիւնկզակները Հանգիստ ձգողներու շարքերը խտացնող շարքային մը, որ անշուշտ թեր պիտի ըլլար Մահարիի վէպին թրջամէտ բաժիններուն, ու թեր էր, իսկ առաւելաբար նոյն պատճառներով դէմ դիրքորոշուողներուն մէջ կը յիշուին Նայիրի Զարեան, Մկրտիչ Արմէն, Վարազ Առաքելեան, Էդւարդ Թովչեան, Ստեփան Ալաջաջեան, Ոոսրով Թիթիւնճեան, եւայլն:

Կը պարզուի, որ դէմերու շարքին առաջինը, Նայիրի Զարեան, «Այրուող այգեստաններ»ու հրատարակութեան վաղորդայնին յօրինած է «Ասֆ» խորագրեալ պոեմ մը ու յանձնած «Իրական թերթ»ին: Այն տարիներու խմբագիրը, Համօ Սահեան, կը նկատէ, որ «Ասֆ»ին մէջ կան «Այրուող այգեստաններ»ու հեղինակին հասցէին խիստ աննպաստ ակնարկութիւններ եւ շարուածքը տպագրութեան յանձնելէ առաջ նախամեծար կը

Համարէ առնել կարծիքը Ամերիկան մութով պատած մութին, նոյնինքն «Կենտկոմի զաղափարական բաժնի վարիչ» Ստեփան Վարդանեանի, որ կը թելադրէ «Ասֆ»էն դուրս հանել խմբագիրին անբարենպաստ Համարած ութ տողերը: Զարեանը, սակայն՝

«Վնտապէս մերժեց. կամ պոեմը ամբողջութեամբ, կամ համարից հանում է՞ք ընդհանրապէս»:

«Ժող լինի ինչպէս ցանկանում ես, — ասացի, — թէ եւ չեմ կասկածում, որ որոշ ժամանակ անց գորալու ես ու ստիպուած ես լինելու ներողութիւն խնդրել ինձմից»:

Եւ պոեմը կը տպուի ամբողջութեամբ:

Շարունակութիւնը.

«Անցան ամիսներ: Եւ ահա մի օր եկտախօսագանգեց հրատարակչութեան խմբագիրներից մէկը: Ասաց, որ դա անում է Նայիրի Զարեանի խնդրանքով: Տպագրում էր Զարեանի ստեղծագործութիւնների հերթական լստորը. որում տեղ էր գտել նաեւ «Ասֆ»ը: Նայիրին պոեմից հանել էր այդ ութ տողը, յորպոքելով խմբագիրին կապուել ինձ հետ եւ իր անունից ներողութիւն խնդրել» («Գարուն», 1998, թիւ 8):

Նայիրի Զարեանի Հերթական Հատորը, որուն կ'ականարկուի մէջընթացին մէջ, կը կոչուի «Ապստում եմ բեզ», որ լոյս տեսաւ Հեղինակին մահէն տարի մը առաջ, 1968ին, Աշոտ Լուսինցի խմբագրութեամբ:

Թէ՛ Զարեան եւ թէ՛ Լուսինց մեկնած են այս աշխարհէն, Հետեւաբար դժուար է ընդունիլ անոնց վերագրուած Հեռաձայնային Հաղորդագրութեան վաւերականութիւնը, մանաւանդ որ կը գտնուինք Ստեփան Վարդանեան կոչուած մարդուն դիմաց, որ ճիշդ բաներ ըսելու նախանձախնդրութեամբ չէ փայլած «էն գլխէն», սկսեալ Ամերիկան մթնցուցած օրերէն (1966):

Ստեփան Վարդանեան ճշգրիտ գիտութեան մէջ անգամ փորձ չէ ըրած ճիշդ ըլլալ. ո՛ր մնաց մարդկային փոխյարաբերութիւններու մէջ ու զաղափարական գետիններու վրայ: Կը խօսուի, օրինակ, Նայիրի Զարեանի «Ասֆ»ի խնդրոյ առարկայ դարձած ութ տողերու մասին, զորս Զարեան դուրս ձգած է Հերթական Հատորէն: Եթէ Հեռաձայնային այդ Հաղորդագրութիւնը իրապէս տեղի ունեցած ըլլար, Նայիրի Զարեան ութ տողերու Համար ներողութիւն պիտի չխնդրէր «Կենտկոմի զաղափարական բաժնի վարիչ»էն, այլ պիտի քառասպառկէր ներողութիւն խնդրելու նուաստութեան իր թափը, որովհետեւ դուրս հանուած տողերը ութ չէին, այլ չորս անգամ ութ նուազ մէկ էին անոնք, 31 առդ, ինչպէս ցոյց կու տայ դիմացը արտագրուած պատկերը:

ԱՍՔ ԷՈՒԹԵԱՆ

Զ.

Այսպէս եղաւ:
 Բայց կան մարդիկ այս աշխարհում,
 Որոնք անմեղ զոհին են մեղադրում,
 Հիմքեր հնարելով
 Դահճին շքմեղելու համար:
 Անգամ հեքիաթ են յօրինում ցնորավառ
 Ու մեսրոպեան լեզուով փաստաբանում,
 Թէ մեղաւորը մենք էինք,
 Որ մեզ կոտորեցին:
 Մեղուն հանգիստ քնում էր իր քնում:
 Մենք ձեռք տուինք նրա մեղումնոցին:
 Նրա համար գալերը ոչխարին կերան,
 Որ հովիւները անմիտ էին,
 Այծերը անհանգիստ:
 Եթէ չներգէր Սոխակը,
 Անգղը չէր ճանկի նրան...
 Ահա թէ ի՛նչ իմաստութիւն է
 Դուրս պրծնել կեանքից:
 Ուրեմն այդպէ՛ս...
 Մեղուի փեթակ էր Իթթիհատը նենգ,
 Մեղումայրեր էին
 Էնվէրն ու Թալաաթ փաշան:
 Նրանք, անմե՛ղ,
 Լոկ մեղր էին շինում, իսկ մենք,
 Երես առած երեխայի նման,
 Մենք ձեռք տուինք նրանց մեղումնոցին,
 Եւ մեղուները դուրս եկան, մեզ խայթեցին:
 Արթո՞ւն էք դուք, արդեօք, թէ՞ երագում:
 Օ, զառանցանք, ցնորք ինքնահալա՛ծ...
 Այսքան ամենապառ շքմեղացում
 Չէր երագել դեռ ոչ մի Թալաաթ:

ՆԱՅԻՐԻ ՋԱՐԵԱՆ

(«Գրական թերթ», 5 Մայիս 1967, թիւ 19):

ԱՆԾԱՆՕԹՆԵՐՈՒ ԾՆՆԴՈՑԸ...

«Բագին»-ի ներկայ համարին եւ յատկապէս այս բաժիններուն մէջ ընթերցողը պիտի Հանդիպի օրին «զաղափարական բաժնի» կալուածներուն մէջ գործած եւ նոր միայն բերան բացող մարդոց «այգեստանեան» դիրքորոշումներու: Կան եւ օրին գրուած, բայց ամբողջ երեք տասնամեակ անտիպ մնացած գրութիւններ, որոնք ուշադրութեան պիտի յանձնուին «Բագին»-ի յաջորդ համարի էջերուն:

Շարքին մէջ ուշագրաւ է մանաւանդ կարգ մը ծանօթ բանաստեղծութիւններու անծանօթ ծննդոցներուն վրայ նետուած լոյսը:

Պարզ ընթերցողը չէր գիտեր, օրինակ, որ Նայիրի Զարեան ինչ պայմաններու մէջ յղացած ու Հիւսած է իր «Ասք»ը, եւ նոր միայն գիտցաւ, որ անոր առաջին տպագրութեան կառոյցին մէջ եղած հետեւեալ ակնարկութիւնները կը վերաբերին «Այրուող այգեստաններ» վէպի հեղինակին.

Բայց կան մարդիկ այս աշխարհում

Որոնք ամենց գոհին են մեղադրում,

.....

Ո՛ր, գառանցանք, ցնորք ինքնահալած...

Այսօրան ամենապառ չ'մեղում

Ձեր երազել դեռ ոչ մի Թալաթ:

Այս տողերը կարդացող մարդը անմիջապէս պիտի եզրակացնէ, որ Նայիրի Զարեանի չափածոյ տողերը ուղիղ գծով կ'արձագանգեն «Այրուող այգեստաններ» վէպը քննադատած մտաւորականներու ախտաճանաչումներուն:

17 Մայիս 1967ին Երեւանի Համալսարանին մէջ կայացած քննարկումին մասնակից մտաւորականներէն մէկը, օրինակ, կը հաստատէ, որ «Այրուող այգեստաններ» վէպին մէջ՝

«... Իշխողի չարագործութիւնները սրբագործուել են՝ տառապանքով մեղադրելու գնով»:

Իսկ ուրիշ մը կ'ըսէ Մահարիին համար. թէ՛

«Յամգել է նա հակապատմական այն տեսակետին, ըստ որի մենք Եղեռնը ոչ թէ թուրքական կառավարութեան կողմից երկար ժամանակ նախապատրաստուած ու պարբերաբար կիրարկուող բազմափուլեանքի միջոցով իրականացուած էր, այլ հայ ժողովրդի... ինքնասպանութիւն»:

Ձէինք գիտեր, նոր միայն գիտցանք, որ Գուրգէն Մահարիի «Զգո՛յ՛լ եղէք, մարդիկ» խորագրեալ ծանօթ քերթուածը գրուած է «Գրական թերթ»-ի էջերուն լոյս ընծայած Նայիրի Զարեանի «Ասք»ին մէջ իր թրքանպաստ կեցուածքին եղած ակնարկութեան իբրեւ հակադրեցութիւն:

Մեծապէս գրական եւ չափազանց բանաստեղծական այս փոխյարաբերութեան քիչ մը աւելի մանրմասնեալ պատկերը դուք կը տեսնէք քիչ անդին Սիլվա Կապուտիկեանէն արտագրուած էջերուն մէջ:

Գ. Մահարի

ՉԳՈ՛ՅՇ,
ԵՂԵՔ,
ՄԱՐԴԻՒՎ...

Ես իմ կեանքը տարայ որպէս վերք ու դրօշ,
Ու բարձրացայ յամառ՝ մթին անդունդն ի վեր,
Ես թրծեցի հոգիս տարտարոսի հրով՝
Որքի նման անօգ եղայ, որքի պէս վեհ.

Անարցունք ու անլաց՝ ես կորցրի ամէնն՝
Ինչ իմաստն էր կեանքի. կախարդանքը նրա:
Թողի, որ սկները իմ գրքերը ծամեն,
Մտայ մի անանուն ու ահաւոր մրափ...

Ու երբ ես զարթնեցի տասնեօթամեայ քնից,
Ու երբ քայլամուտը նորից աշխարհ մտայ,
Չկար արդէն դեռ, նա, որ մի գլխացի՝
Միլիոն գլուխ կերաւ ու մալգոլէյ մտաւ:

Իշխում էր չուգունէ սապոգաւոր Նեոր
Երեւանի վրայ բիրտ ու ամբարտաւան,
Տնքում էր սրբազան Քանաքեռի լեռ,-
Կանգնել էր իր սրտին օտար մի մարդասպան:

Ու առաջին անգամ հայ բանաստեղծը նենգ
 Նրա փառքը երգեց քսու ու լորձնաշուրթ,
 Զոհեց խիղճ ու հոգի, ծախեց քնար ու երգ,
 Գրչի տեղ նա բռնեց բանասիրութեան դաշույն:

Այդ նրան նա երգեց, ժա՛նտ դահճին՝ որ պոկեց
 Ժողովրդի սրտից խանջեան մի Ադասի,
 Չարեց մի Եղիշէ, Ալեքսանդր մի Բակունց,
 Լուսէ զաւակներին Գորիսի ու Ղարսի...

Նա կոնակից խփեց երբ գոհերը իրա
 Նստած էին անել, մթին զնդաններում,
 Ու սողոսկեց նրանց պատուանդանի վրայ
 Որպէս հտպիտ ու գող, որպէս մանր Ներոն:

...Երկար ապրեցի ես, ու տեսայ այն օրն էլ,-
 Նաբուգոդոնոսորն ընկաւ իր բարձունքից,
 Չուգունէ դիակը գլորեցին ձորը,
 Սղոցեցին մաս-մաս՝ վզից, թեւից, ծնկի՛ց...

Ես իմ բեռը տարայ, որպէս վերք ու դրօշ,
 Ու բարձրացայ յամառ՝ մթին անդունդն ի վեր,
 Ես թրծեցի հոգիս տարտարոսի հրով,
 Որբի նման անօգ եղայ, որբի պէս վեհ:

Կեանքից ետ ստացայ ես արեւ ու քնար,
 Ու կողոպտուած, խլուած գարունների ուժով
 Ես ճշում եմ հիմա, որքան ունեմ հնար,-
 Զգո՛յշ եղէք, մարդի՛կ. նայէք շուրջը ուշով:

Զգո՛յշ եղէք, մարդի՛կ, դեռ ապրում են նրանք
 Վրէժխնդիր մաղձով, դժգոհ ու ոխակալ՝
 Նրանք երազում են Քանաքեռի վրայ
 Նրա ստուերը սեւ ծանր շուգուն հագած:

Զգո՛յշ եղէք, մարդի՛կ, բարի յիշէք նրանց,
 Որոնք չբարձրացան մթին անդունդն ի վեր,
 Ու գոհ եղան մի օր մոլուցքների անսանձ,
 Որբի նման անօգ եղան, որբի պէս վեհ...

ԳՈՒՐԳԷՆ ՄԱՀԱՐԻ

(«Նայիրի» շաբաթաթերթ, 17րդ տարի, թիւ 22)

ԱՄՕԹՆԵՐԷՆ ՄԷԿԸ ԵՒ ԱՄՕԹԱԻՆԵՐԸ...

«Զգո՛յշ եղէ՛ք, մարդի՛կ» բանաստեղծության մէջ ուրուանդկտրուած «Հայ բանաստեղծը նենգ» այնու ծանօթ է ամէնուն, կը կոչուի Նայիրի Զարեան, բայց վերջին երեք-չորս տասնամեակներուն կազմուած ընթերցողը հազիւ թէ հանդիպած ըլլայ «Ասպատաւոր Նեո»ին նուիրած անոր «քսու եւ լորձնաշուրթն» փառաբանանքին, որ խորագրուած է «Ստալին» եւ կը ներկայացուի ստորեւ՝ վասն ձեզ եւ բազմաց:

Նայիրի Զարեանի ստալինեան այս «պոթկումը» իր սեփական սահմաններուն մէջ չկծկուեցաւ մնաց, այլ իր կարգին դարձաւ մեծարանքի լորձնաշուրթն առարկայ, մասնաւորաբար 37ի մեղապարտներէն Հրաչեայ Քոչարի կողմէ ու կողմնացոյցէ զուրկ Սուրէն Աղաբաբեանի գրիչով:

Կարդանք ստալինեան ներքողականին նուիրուած առաջինին ներքողականը.

«Մէկուկէս տասնամեակ շարունակ հայ տղամերի ու աղջիկների շուրթերին, որպէս խորր, սրբազան երախտագիտութեան խօսք՝ եւ որպէս անբասիր երգում հնչում է Նայիրի Զարեանի «Ստալին» բանաստեղծութիւնը» («Սովետական գրականութիւն եւ արուեստ», 1951, թիւ 1, էջ 150):

Նայիրի Զարեանի ստալինեան ներքողականին մասին ահա եւ Սուրէն Աղաբաբեանի ներքողականը.

«Այդ բանաստեղծութիւնը, որն առաջին անգամ հնչեց 1935 թուին, Կրեմլի դահլիճում, Զարեանի պոետական տաղանդի ամենատոժեղ փայլատակումներից մէկն էր եւ լայնօրէն մասայականացաւ ժողովրդական հոծ գանգուածների մէջ» («Նայիրի Զարեան»-1954, էջ 76):

Այդ փոթորկուն գգացումներով գրուած, այդ ամենատոժեղ փայլատակում համարուած, ժողովուրդի կողմէ ջերմօրէն ընդունուած ու տղաներու եւ աղջիկներու շուրթերուն խորեւ երդում հնչած ներքողականին կարելի չէ վերջին քառասնամեակին հանդիպիլ ո՛չ Նայիրի Զարեանի կողմէ ու անունով լոյս տեսած հատորներուն մէջ, ո՛չ քննադատներու նժարներուն, ո՛չ ժողովուրդի ծոցին, ոչ ալ աղջիկներու եւ աղոց չրթներուն, ո՛չ մէկ տեղ: Անիկա Հայ գրականութեան ջնջիլի ամօթներէն չեղաւ, եղաւ ու մնաց անջնջիլի ամօթներէն մէկը:

Ծանօթացէ՛ք.

ՍՏԱԼԻՆ

Աքիլլէսի՛ն Հոմերոս երգեց, Ռոստամ Զալի՛ն՝ Ֆիրդուսի՛ն,
Ոսկեզօծուեց հազար երգով Բոնապարտի փառքը սի՛ն.
Հազար կայծակ փայլատակեց մորիկներում արճաներկ
Ու շողացի՛ն գիշերներում հազարաւոր ասուպներ:

Բայց տառապած մարդու համար չէր ճառագել մի արեւ
 Մարքսի նման ճաճանչափայլ, էնգելսի պէս հանճարեղ,
 Լենինի պէս քոցակորով. Լենինի պէս լուսայորդ
 Եւ քեզ նման մեծ ու յստակ, ո՛վ պողպատէ Առաջնորդ:
 Չի խաւարի ծիրանավառ հորիզոնում պատմութեան
 Ձեր հանճարի արեգնային չորրորդինը տիտան.
 Նա յաիտեան կը ծաւալուի արեւելքից արեւմուտք
 Եւ կը պատռի հզօր լոյսով ապագայի քողը մութ:
 Հազար Հոմեր եւ Ֆիրդուսի կ'առնեն գրիչ ու քնար
 Ու երգելով չեն սպառի ձեր մեծութիւնն անհնար,
 Կ'երգեն բոլոր լեզուներով բանաստեղծներ նորանոր,
 Կը տան դարերն ձեզ վայել յուշարձաններ փառաւոր:
 Իսկ ես, զինուորդ խանդավառ հայ լենինեան բանաստեղծ,
 Բերում եմ քեզ ժողովրդիս երախտապարտ սիրտը մեծ,
 Երգում եմ քեզ, մե՛ծ Ստալին, դու հարազատ ամենքին,
 Դու, ազգերի երջանկութեան ճարտարագէտ ու դարբին:
 Կանգնած էր նա, իմ ժողովուրդն, անկման վիճի եզերքին,
 Իր հանճարի հազարամեայ գոհարներով թանկագին.
 Կանգնած էր նա անդունդի մօտ անօգնական ու հիծուած,
 Արինակից եւ այլազգի ոսոխներից հալածուած:
 Մահուան կարմիր մրրիկների ամենակուլ բերանում
 Նա յօշոտուած բազուկներով մի նոր ելք էր որոնում.
 Ազատարար Հոկտեմբերի քայլերն այնժամ թնդացին,
 Հնչեց քո ձայնը լենինեան, Լենինի հետ միասին:
 Դուք փրկութեան լոյս նետեցիք ժողովրդին իմ չոքած,
 Դուքս գոչեցիք գերեզմանից դէպի կեանքի դուռը բաց.
 Նա վեր կացաւ գօտեպնդուած, ոստնեց թափով ահագին
 Ու միացաւ կոմունիզմի աշխարհներթ բանակին:
 Մենաւ Լենինն ու պատմութեան սիրտը մի պահ դադարեց.
 Ու շողացիր հորիզոնում դու արեւի նման մեծ.
 Նախորդներիդ հզօր լոյսով եւ քո լոյսով սեփական
 Տանում ես դու երկիրն ահա դէպի պայծառ ապագան:
 Անունդ խոր երգի նման մարդկանց հոգին ողողում,
 Թեւեր տալիս ու հիասքանչ հերոսութեան է մղում:
 Եւ իմ չքնաղ Հայաստանի ծաղկածիծաղ լեռներում
 Իր նոր աշխարհն է կառուցում քեզնով լեցուն մի սերունդ:
 Եւ ես, նրա ծոցից ելած մի խանդավառ բանաստեղծ,
 Բերում եմ քեզ իմ երջանիկ ժողովրդի սէրը մեծ:
 Երգում եմ քեզ, մեծ Ստալին, դու հարազատ ամենքին,
 Դու մարդկային երջանկութեան ճարտարապետ ու դարբին:

«ԷՋԵՐ ՓԱԿ ԳԶՐՈՑՆԵՐԻՑ»

Նայիրի Զարեանը միայնակ կամ համարեա՝ միայնակ կրեց բացուած ամբարտակի ամբողջ հեղեղումը, եւ որովհետեւ յախուռն մարդ էր եղել, կռուազան, չափազանցնող, սխալուող, եւ, ուրեմն, ունէր շատ հակառակորդներ, չկամներ, հատուցման սպասողներ, — ապա վերջիններս չփախցրեցին յարմար առիթը այդ հոսքը աւելի նպատակային դարձնելու... «Վատը ժամանակը չէր, վատը մարդիկ էին», գրուեց «Դրական թերթ»ում ուղղակի ակնարկելով Նայիրի Զարեանին: «Այդ գրողներուն նահատակութեան դիմաւոր պատճառը՝ Յուդայի հողիով Նայիրիներն են», — աղմկեցին արտասահմանեան հակառակորդ թերթերը, հրապարակ հանելով նաեւ տարիներ առաջ Արշակ Զօպանեանի պատճառ վերոյիշեալ տողերը, իսկ տաղանդաւոր մի բանաստեղծ գրեց հետեւեալը.

Նա կոկնակից խփեց՝ երբ գոհերը իրա
Նստած էին անել, մթին գնդաճենքում,
Ու սողոսկեց նրանց պատուանդանին վրայ,
Որպէս հոպիւս ու գող, որպէս մամբ Ներոն:

Ես հասկանում եմ «Դրական թերթ»ի յօդուածագրին եւ նոյնիսկ կարող եմ չմեղադրել: Բնաւորութեան հարց է: Հակառակորդ ես: Եկել է յարմար առիթը հարուածելու, հարուածելու տեղեր ալ կան, ուրեմն ինչո՞ւ խնայել... Եւ յետոյ նրա այդ տողերը «Վատը ժամանակը չէր, վատը մարդիկ էին» վտանգաւոր չէին: Սուտն այնքան բացայայտ է, «ժամանակը վատ չէր» բնորոշումը այնքան անճիշդ, որ 37 թուականը ո՛չ միայն տեսնողի, այլեւ լսողի համար անզամ ծիծաղելի է...

Ես հասկանում եմ նաեւ ծերունի Արշակ Զօպանեանին, մեր մշակոյթի անձնուէր երախտաւորին, որին ոչ պակաս դառնութիւններ բերեցին այդ տարիները, հեռուից հեռու նա հագիւ թէ կարողանար թափանցել դէպքերի էութեան մէջ: Բացատրելի էր նաեւ արտասահմանի աղմուկը, թէեւ լաւ գիտեմ, որ խօսքը ինչ ակունքից է գալիս եւ ինչի համար է ասում... Ես դժուարանում եմ արդարացնել վերոյիշեալ ոտանաւորի հեղինակին՝ Գուրգէն Մահարուն...

Օրերս Նայիրի Զարեանի այրին՝ արձակագրուհի Անժելա Ստեփանեանը, ինձ կարգաց մի քանի պարբերութիւն գրի թողած գրառումներից. «Բակունցի նկատմամբ ես կատարել եմ մի սխալ. շատ կոպիտ մի սխալ եւ դրա համար ամաչում եմ ինքս ինձնից: Գա 1936 թուականին դրած իմ յօդուածն էր նրա մասին...: Իմ սխալն այն էր, որ ես այդ յօդուածում ժխտում էի Բակունցի դրական տաղանդը: Այդ արդէն անխղճութիւն էր:

«... Այդ իմ յօդուածը սխալ էր նաեւ այն տեսակէտից, որ ես այն դրեցի Բակունցի ձերբակալուելուց յետոյ, երբ նա այլեւս անգոր էր պաշտպանուել: Այդպիսի փոքրոգութիւն ես կեան-

քումս միայն մէկ անդամ եմ կատարել: Ահա թէ ինչու եմ ամա-
չում այդ յօդուածի համար»:

Ենթադրում եմ, որ այս սողերը միայն նշանաձողեր էին՝
Հետադայ գրելիքի համար, գրելիք, որտեղ երեւի բացուէին Նա-
յիրի Զարեանի ապրած դրամայի մեզ անյայտ մնացած ծալքերը:
Այո, փոքրոգութիւն էր բանտի ճաղերից ներս տառապող մեծ
գրողի վրայ թերթի էջերից լուսանքներ թափել, սակայն փոքրո-
գութիւն չէ՞ր արդեօք՝ գործի դնելով գրողի համբաւը, վստա-
հութիւն յարուցող կենսագրութիւնը եւ, մանաւանդ, ընթերցողի
անվերապահ հաւատը ունենալու առանձնաշնորհումը, գրել վե-
րոյիչեալ ոտանաւորը, որը մնալով Հետադայում մասունքի ուժ
ստացող անձնական թղթերում, հրատարակուելու դէպքում իւ-
րաքանչիւր բառ հրացանից արձակուող սնայպերական զնդակի
պէս պէտք է գնայ եւ ուղիղ դիպչի խնձորակին... Չէ՞ որ ինչ որ
գրուած է այդ ոտանաւորում՝ ճշմարտանման է: Իսկ ոչինչ չկայ
աւելի վտանգաւոր, քան ճշմարտանման սուտը, քանի որ ճշմար-
տանման սուտը հարիւրապատիկ աւելի դժուար է Հերքել, քան
բացայայտն ու անհեթեթը: Ուրիշ բան, եթէ Մահարու գրէր այդ
ոտանաւորը այնտեղ, աքսորում, վիրաւորանքից ու անզօրու-
թիւնից դազազած պահին, գրէր վերադարձից անմիջապէս յե-
տոյ, երբ եկաւ-տեսաւ Նայիրի Զարեանին իր փառքի մէջ, ծաղ-
կուն ու բարեկեցիկ: Գուցէ դա բացատրելի եւ ինչ-որ մի տեղ
արդարացնելի կը լինէր... Բայց ո՛չ, վերադարձից յետոյ նրանք
դարձեալ ընկերներ էին: Վկայ Մահարու Զեւոյ շնորհակալական
նամակները Նայիրուն՝ իրեն նեղ տեղում սատարելու համար,
նրանց փոխադարձ մտերմութիւնը կեանքի աւարտին: Մահարին
այդ ոտանաւորը գրել է, երբ բուրգը փլուել էր արդէն, երբ զայ-
րոյթի եւ ատելութեան ամբարտակը արդէն բաց էր թողնուած
Նայիրի Զարեանի վրայ, երբ գիտէր, որ իր առջերը աւելի պէտք
է ճշգրտէին խօսքի ուղղութիւնը... Գրել է մանր վրիժառութիւնից
դրդուած, իր «Այրուող այգեստաններ»ի նկատմամբ Նայիրի Զար-
եանի բռնած քննադատական դիրքի պատճառով... Կա՞յ արդեօք
Գուրգէն Մահարու գրառումներում այս առթիւ ինքն իրենից ամա-
չելու որեւէ ակնարկ: Երեւի ոչ... Սակայն երանք թէ լինէր, եւ դա ո՛չ
միայն Նայիրի Զարեանի համար, այլ իր Մահարու համար: Ուզում
ես, որ իմ սիրելի բարեկամը եւ մեծ գրողը մեծ լինի նաեւ Հոգով, իր
խղճի դէմ՝ մշտապէս մաքուր, լինի մինչեւ վերջը արդար...

Մինչեւ վերջ արդա՞ր էր Նայիրի Զարեանը: Ոչ, մեղքեր
ունէր, այսօրուայ աչքով նայելիս՝ ծանր մեղքեր: Բաւական է
անդրադառնալ այդ տարիներին նրա ելոյթներին, բոլոր գրող
ընկերներին ազգամոլութեան մէջ մեղադրելու յախուռն յար-
ձակումներին ու մանաւանդ վերոյիշեալ մուկին յօդուածներին
«որպէսզի մէջդ զարթնի անխնայ դատախազը: Սակայն ես
զուր չէր, որ գործածեցի «այսօրուայ աչքերով» բառերը: Չէ՞
որ այսօրը շատ էր տարբեր այն օրերից (Երեւան-1997, էջ 116-118):

ՍԻԼՎԱ ԿԱՊՈՒՏԻԿԵԱՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

«ԽՕՍՈՂ ՁԵՌՔԵՐ» (Հեղինակ՝ Ռուզան Մահտեսեան)

Ռուզան Մահտեսեանի գրչին պատկանող «*Խոսող ձեռքեր*» խորագրեալ գեղարուեստավարագրական պատմւոր «ինքնատիպ ենչողութեամբ տրուած կենսապատմւմ» մըն է, որ հռչակաւոր նուագաւար Օհան Դուրեանի (աւագանի անունով՝ Յովհաննէս Խաչատուրեան) մարդկային նրկարագիրը, ստեղծագործական և մշակութային հարուստ վաստակը կը ձգտի ներկայացնել «գեղեցիկի և հայրենապաշտութեան բացառիկ շնչով», ինչպէս կ'ըսէ հատորը բնութագրող բացատրագիրը:

Երեւանի համալսարանի երատարակչութենէն յոյս տեսած «*Խոսող ձեռքեր*»-ը, որ կը բաղկանայ ութ մասերէ, 150 էջերու մէջ կը փորձէ ամփոփել հարուստ կենագրութիւնը «ղարի խոշորագոյն նուագաւարների հետ» բաղդատուող Օհան Դուրեանի՝ երուսաղմէն մինչև Եւրոպա և Միացեալ Նահանգներէն մինչև Հայաստան: Աշխարհի բազմաթիւ երկիրներու մէջ հանդէս եկած Օհան Դուրեանի կեանքն ու գոյծունէութիւնը համառօտ գիծերով ներկայացրենիւ առաջ, «*Օհան Դուրեան*» անուն մուտքով Ռուզան Մահտեսեան կը կատարէ սեղմ բնութագրումը այս բացառիկ արուեստագետին՝ վեր առնելով անոր նկարագրային, ոճային, գեղագիտական ու կատարողական ինքնատիպ յատկանիշները, ժողովուրդին ու ունկնդիր երաժշտասէրին հետ կախարդական կապ ստեղծելու վարպետութիւնը, ազգային արժանապատուութեան գիտակցումով արուեստի համամարդկայնութիւնը լուսաւորող կախարդանքը և այլ բարեմասնութիւններ:

«Արոնշեալ սեղծ տողերուն կը յաջորդէ, հաստորին կեդրոնական բաժինը հանդիւրացող «*Նկարագիր*» խորագրեալ գլուխը (ԼՁ 13-91), որ 8 Սեպտեմբեր 1922ին, Երուսաղէմի մ.ջ, ատաղձագործ Խաչատուր Խաչատուրեանի համեստ երդիքին տակ աչքերը յոյսին բացած Յովհաննէսի (հետագայ Օհանի) մանկութեան առաջին բայերուն հետ ճամբայ ելելով՝ մանկութեան տարիներէն կ'անցնի իբրեւ ուսուցիչ կեանքի սեմէն նկոյս մուտք գործած երիտասարդին ապրած փորձառութեան, որուն կը յաջորդէ Յովհաննէս խաչատուրեանի կեանքին մ.ջ էական դեր ունեցած իրողութիւնը, երբ 1939ին կ'ընդունուի Երուսաղէմի երկական երաժշտանոցը: Հակառակ մօրը դժգոհութեան, ապագայ մեծ խմբավարին կեանքը կը սկսի յստականալ երաժշտանոցին մ.ջ, երբ իր նուագավար բարեհամբաւ ուսուցիչը՝ Վարտեր Պֆեֆեր, նկատելով աշակերտին երաժշտական բացառիկ շնորհը, ո'չ միայն կը բաշարել, գայն, այլեւ կ'օժանդակէ գործնապէս, որպէսզի անոր համբար արագորճաց վերելք արձանագրէ:

Ըսող առ քայլ մտոուցումը այս ճճով, Ռուզան Մահեսեսեան ընթերցողին կը ներկայացնէ նախ ուսանող Եւ ապա՝ ամենէն հռչակաւոր բննադատներու համակրանքին ու հիացումին արժանացած Օհան Դուրեանի կեանքի հարուստ ժապաւներ՝ Զուիցերիայէն Գերմանիա, Վիեննայէն Պոլտսփելշա, Փարիզէն Մոսկուա, Միլանոյէն Նիւ Եորք Եւ բազում ուստաններու սիմֆօնիկ, ֆիլհարմօնիկ, օփերային ու ռատիոսիմֆօնիկ նուագախումբերու գլուխը, իբրեւ չաւարտող ծափողջուցներ խաւած արտակարգ խմբավար մը:

Միջազգային ու խորհրդային բեմերու վրայ Օհան Դուրեանի արձանագրած յաջողութիւնները, ապա՝ համայնավարութեան ստեղծած դժոխային պայմաններուն պատճառով Հայաստանէն աւելի պարտադիր հեռացման վիշտէն թխած հոգեկան տուայտանքները բնորագրելէ ետք, Ռուզան Մահեսեսեան «չատ տխուր մտածումներ»-էն կը բացուի պայծառ իրողութեան վաստին, երբ ընդառաջելով նորաստեղծ Հայաստանի Հանրապետութեան մշակոյթի նախարար Պերճ Զլքունցեանի պաշտօնական հրաւերին, պաաւախնդիր հայրդին 1991ի ամբան վերջնականապէս կը վերադառնայ հայրենիք՝ հայրենի մշակոյթի զարգացման գործին մ.ջ իր անհրաժեշտ մասնակցութիւնը բերելու համար:

Օհան Դուրեանի հայրենական փորձառութիւնն ու Հայաստանի անկախացումէն ետք վերջնական վերադարձը փաստագրելով՝ «*Ով ճանաչեց ճշմարտութիւնը*» անուն խիտ լճերով հեղինակուիին կը բափանցէ արուեստագիտին ներքին Եւ իմացական աշխարհի ոլորտներէն ներս, որպէսզի ա' աւելի յստակ դառնայ այս եզակի անհատականութեան ամբողջական կերպարը: «*Փաստացրական պատգամիկներ Օհան Դուրեանի ղեկավարած բազում համերգների մասին արդարաւստիմանեան մամուլում հրապարակուած նիւթերից*» (ԼՁ 116-144) խորագրեալ հատարին վերջին բաժինը մասնագիտական յտելեալ յոյսներով ու հաստատումներով կը հարստացնէ, «*Խօսող շնորհներ*»-ուն լճերը: Կը յաջորդեն Օհան Դուրեանի կեանքէն քաղուած յաանկարներու պատճենները Եւ համաշխարհային բեմերուն վրայ ղեկավարած իր նուագախումբերուն ցանկը (107 ելույթ), որ վերջ կը գտնէ «*վերջաբանի փոխարէն խոսքովանութեան հանգոյն*» եզրափակիչ գրութեամբ:

«ՔՐՈՆԻԿՈՆ ՔՆԱՐԱԿԱՆ»

(Հեղինակ՝ Վազգեն Շուշանեան)

Վազգեն Շուշանեան

Քրոնիկոն քնարական

«Մոյն գիրքը կերպով մը շարունակութիւնը կը կազմէ Ներքին Դաշտանկար խորագիրը կրող հապորին, որ քնականօրէն կը հնարեւէր Խառնիխտունին: Ընթերցողը հոս պիտի գտնէ խաղաղ կամ աշխոյժ ընթացքը կեանքի մը, որ երբեք չնմանեցաւ պայմանադրական գնդին: Ամէն գնդ իր անկողինը ունի, իր աշխարհագրական ճամբան»:

Ասոնք առաջին նախադասութիւններն են 28 Դեկտեմբեր 1935ին քողրին յանձնուած այն երկու հաստիւածին, որ իբր նախաբան Վազգեն Շուշանեան պիտի աւելցնէր միայն 48 ժամ առաջ իր վերջակէտին հասած «Քրոնիկոն քնարական» անուն ձեռագիր հատորին սկիզբը:

Եղերաքախտ արձակագիրին իսկ հաստատումով Եռագրութիւն մը կազմող «Խառնիխտուն», «Ներքին դաշտանկար» եւ «Քրոնիկոն քնարական»-ի վերջին հատորեակը, առաջին անգամ «Քաղին»-ի 1996ի համարներուն լոյս տեսնել, ետք, անցեալ տարի, իբրեւ ամբողջական հատոր երատարակուեցաւ Երեւանի մէջ՝ «Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարան»-ի երատարակչութենէն, Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս Աշճեանի նախաձեռնութեամբ:

«Քրոնիկոն քնարական»-ը կը բացուի «Թանգարանի կողմից» կարճ մտաբով, որ շղթայի օղակներու պէս իրարու ազդուած «Խառնիխտուն», «Ներքին դաշտանկար», «Քրոնիկոն քնարական» եւ «Յիւրոցան էջեր» գործերուն ներքին ու գրական միասնութեան իրողութիւնը քննարկողին վռլսանցել, ետք՝ Վ. Շուշանեանի յառաջաբաններէն իսկ կատարուած մէջբերումներով, կ'ոտնցնէ. «Հեղինակի կամքը կապարելով «Քրոնիկոն»-ի մէջ, իր նշած տեղում ներառուել է «Յիւրոցան էջեր»-ի քնագիրը: Հապուած 55-ից շարունակում է «Քրոնիկոն»-ի քնագիրը»:

Ապա, սոյն խօսքը կ'աւելցնէ, որ տպագրութեան պատրաստ է նաեւ ցարդ անտիպ միակ երկը՝ «Խառնիխտուն»-ը, որուն լոյս ընծայումով («Ներքին դաշտանկար»-ը՝ երատարակուած 1995ին) կ'ամբողջանայ վերոնշեալ Եռագրութեան երատարակութիւնը: Այնուհետեւ

տեւ, խմբագրական նշումներ կատարելէ եւ դիտել տալէ ետք, թէ գործին ինքնակենսագրական բնոյթը նկատի առած՝ հաւոորին վերջաւորութեան նպատակայարմար գտած են գետնի վրայ «Շաշանեանի կեանքի» իր իսկ ձեռքով գրուած «Բանաճառագրութիւնը», ջերմ շնորհակալութիւն կը յայտնէ Մեսրոպ Սրբազանին, **«որի հոգացողութեամբ հնարաւոր եղաւ մեծ գրողի այս բարձրաժէշ հասկորը դնել ընթերցողի սեղանին»**։

«Թանգարան»-ի խօսքին կը յաջորդէ բնագիրը երատարակութեան պատրաստած Նայիրա Յապարիւնեանի **«Իր սերունդի օրագիրը»** խորագրեալ յառաջաբանը (էջ 7-19), որ եղերաբախտ գրագէտին ալեկոծ կեանքն ու գրականութիւնը ընթերցողին կը պարզէ՝ եիմնուելով Վ. Շաշանեանի **«Օրագիր»** փն եւ ինքնակենսագրական բնոյթ ունեցող երկերուն վրայ։

Մեծ Եղեռնի որբերու սերունդին ամենէն լիիրաւ ներկայացուցիչին՝ Վազգէն Շուշանեանի ռդիսականը ուրուագծելով, Նայիրա Յարութիւնեան առաջին հերթին դիտել կու տայ, որ անցնալի ահաւոր բեռը ուսերուն, «Եղեռնի ու Աքսորի պատկերները կռպերուն տակ», ան կը լրացնէ «դասականութեան բոլոր պահանջները»՝ ապրելով դժուարին, ողբերգական ու հերոսական կեանք մը, որուն քաւալումներէն ու փոթորիկներէն վեր կը բարձրանայ պայծառ հոգիի մը անեզրական սիրոյ հմայքով. իբրեւ մէկ կողմէ «բուռն ու կրքոտ», «կուպիտ ու բիրտ», **«գաղափարի գինուոր»** իսկ, միւս կողմէ՝ «բանաստեղծութեան նաշի» ունեցող եւ «հորիզոններու իմացումն ու կախարդանքը» իրաւ արուեստագէտի նախապայման հռչակած **«անէական զեղեցկութիւնների սիրահար»** մը։

Շուշանեանի կենդանագրէն Ն. Յարութիւնեան կ'անցնի **«Քրոնիկոն քնարական»** փ գրառման շրջանին, որ հեղինակին իսկ բնութագրումով անուանուած է «աքսոր», այսինքն՝ իր **երկրորդ աքսորը**, որ կը սկսի ներկուսակցական կրքոտ պայքարէ մը ետք (1932) Վ. Շուշանեանի Փարիզէն ու հայկական միջավայրէն հեռացումով եւ կ'աւարտի իր անժամանակ մահով (1941)։

Վ. Շուշանեան հաւատաւոր դաշնակցականին գաղափարական այեկոծումները, տագնապներն ու դիմագծալին յատկանիշները սեղմ նախադասութիւններու մէջ ամփոփելէ ետք, եղերաբախտ գրագէտին **«մարդոց իրական պատմութիւնը գրեթէ միշտ ներքին է»** նախադասութիւնը իբր լուսարծակ որդեգրելով՝ Ն. Յարութիւնեան կը ձգտի ապացուցել այն իրողութիւնը, որ Վ. Շուշանեանի գեղարուեստական արծակը կը հանդիսանայ **«իր եւ իր միջոցով նաեւ իր սերնդի, իր տարեկից տղոց ներքին իրական պատմութիւնը»**։

Մարդ արարածին էութեանական փոթորիկները եւ ազգային անջնջելի անդրադարձները (**«Չորս մեռել ունիմ ուսերուս վրայ»**) խոստովանող **«Քրոնիկոն քնարական»** փ բովանդակութիւնն ու գեղարուեստական արժէքը վեր կ'առնուին ուսումնասիրութեան յաջորդ եւտուածներով։ **«Մտայդացումներ իրագործող հեղինակ չէ Շուշանեանը։ Նրա ողջ ստեղծագործութիւնը իր կեանքի ու վաղահաս փորձութեան, իր ներաշխարհի վերստեղծումն է գրեթէ գրական պայմանականութիւն չընդունող մի անմիջականութեամբ»** հաստատումէն առաջնորդուելով Ն. Յարութիւնեան կը ծանրանայ

կեանքը բանաստեղծական թափանցումներով նուաճած գրական յատկանիշներուն վրայ, որոնք Շուշանեանի լեզերը կը բնորոշեն ու զանոնք կը դարձնեն բանաստեղծ-արձակագիրին եռզեկան հրդեհները լայն պարզող էութեան վրայ: Եղբայրներ, այսինքն՝ *«Հօր, արու ասելիք եւ ասելու կերպ, որ հեղուկ է կամ հրահեղուկ, ահա շուշանեանական էջը»*:

Այնուհետեւ, Շուշանեանի գրականութեան հիմնական հանգրտանները բնութագրելու ետք, յառաջաբանը կը կեդրոնանայ *«Քրոնիկոն քնարական»*ի բովանդակութիւնն ու յատկանիշները վերլուծելու աշխատանքին վրայ: Բազմերանգ բովանդակութեան ու աշխատանքի գրական սեռերու միութիւնը իրականացուցած անոր արժեքը բնորոշելով, Ն. Յարութիւնեան դիտել կու տայ, թէ սիրոյ, կարօտի, ոգեկոչման, անմիջական տպաւորութեանց, բանաստեղծական թռիչքներու, յիշատակներու ոգեկոչման, սիրային ալեկոծումներու, սրճարանային հանդիպումներու եւ արտաքին ու ներքին բազում իրականութիւններու թելերով բանուած գրագէտին վաստակը կ'արտօնէ իրեն եզրակացնելու, որ *«պարզապէս սփիւռքահայ գրող չէ Շուշանեանը, այլ հենց Սփիւռքի գրողը, Սփիւռքը գրողը, Սփիւռք կոչուող փորձառութիւնը հոգեւոր փորձառութեան քարչրացնողը»*:

Հետոյ 21րդ էջով կը սկսի 1934-35 Նմուր-Ռուան տարեգրքում *«Քրոնիկոն քնարական»*ը, որ կ'աւարտի 234րդ էջով:

Արձակ, բանաստեղծութիւն, տպաւորապաշտ էջ, օրագրային տեղեկագրում, վերլուծ, բանաստեղծական քննարարումն զեղում, տպաւորապաշտ վերլուծում, հրապարակագրական շեշտաւորում եւ գրական այլ եղանակներ ու սեռեր կը միահիւստին ներդաշնակօրէն, որպէսզի իրենց մէջ անկախ, բայց միասնաբար մէկ ամբողջութիւն կազմող *«Քրոնիկոն քնարական»*ը ոչ միայն լայն պարզէ անհանգիստ եռզեկի մը *«Ներքին դաշտանկար»*ը, այլեւ կանգ առնելով ժամանակի ու միջավայրի առաջադրած հարցերուն ու տազնապներուն դիմաց՝ բանդակէ սերունդի մը եռզեկօր փորձառութեանց ամբողջական արձանը:

Այսպէս, օրուան ընթացքին յայտնուող ու մար մտնող դէմքեր ու դէպքեր, սիրային փոքրիկումներ եւ գաղափարական վիճարանութիւններ, անցողակի տպաւորութիւններ եւ խորաքափանց քննարկումներէ ծնած վերլուծումներ, յիշատակներու բոցով ճնմներով կարօտներ ու յանրժախան *փարսպոքումներ*, սիրագեղ մորմորներ ու երազային թռիչքներ, դանդաղ ու անաւարտ ցուրտ գիշերներ ու քնկերային անհաւասարակշռութիւնը շեշտող կացութիւններ, պարզ խօսքով՝ հակասական, տգեղ, գեղեցիկ, բայց եւ ամբողջական կեանքը կը հոսի *«Քրոնիկոն քնարական»*ի էջերուն՝ տարօրէն ներանձնական եռզեկիճակներէ անցնելով հապէս ընդհանրական հաղցերու: Եւ այս քողորք՝ թափանցելու համար կեանքի յանրժախան ու աներեւոյթ ճշմարտութեան խորը, որովհետեւ, Շուշանեանի իսկ հաստատումով՝ *«Մէկն է անի դժուար է քան ամբողջ ճշմարտութիւնը հարազատօրէն բանաչելը»*:

*«Քրոնիկոն քնարական»*ը կը վաւերի Վ. Շուշանեանի պատրաստած *«Ժամանակագրութիւն»* խորագրեալ ինքնակենսագրականով (ամբողջացուած՝ խմբագիրին կողմէ) եւ անոր յաջորդած *«Ծանօթագրութիւններ»* ու *«Բառարան»* անուն բաժիններով:

«ՆԱՎԱՏՈՄԱՐ»

(Հեղինակ՝ Կոստան Զարեան)

Հայաստանի Ազգային Ռատկերատրաիի երատարակաժ «Արուեստի մատենաշար»-ին Եօքներօրդ անուն եատօրն է Կոստան Զարեանի եատաափաթ *«Նատադոմար»*-ը, որ լոյս տեսաւ 1999-ին, Էդուանի մէջ, «Սարգիս Էդալենց» երատարակատունէն, եայրենի մտաոորական ու գրականագէտ Եոքի Էոսչատրեանի ճիգերուն շնորհիւ:

Ինչպէս կը կարդանք անուանաթերթիկին յաջօրդ Էջին վրայ, Եոքի Էաչատրեանի կագմաժ եւ յաոաջաբանն ու ժանօթագրօթիւնները գրաժ այս եատօրը լոյս տեսաժ է «Բաց եատարակութեան ինստիտուտ. օժանդակութեան եիմնադրաժ - Հայաստան»-ի եոփանաոթութեանը, որպէսզի եայրենի գրասէր ընթերցօղին սեղանին վրայ

դրօի Կոստան Զարեանի շօրջ կէս դարեան գրական ժառանգութենէն քաղուաժ եւ 670 Էջեր եաշուօղ *«Նատադոմար»*-ը, որ եետեւալ անուններուն տակ կը ներկայացնէ, իրերայաջօրդ այս եանգրուանները, - *«Ծառը իր արմարն է փնդոում»* (1910-1922), *«Արարադեան դաչոում»* (1922-1924), *«Իլլրի յաիլենական ճամբօրդը»* (1924-1961), *«Աերթին նատակայան»* (1961-1969), որոնց կը յաջօրդեն *«Ծանօթագրօթիւններ»* եւ *«Անուանագանկ»* լրացօղիչ գոյգ բաժիւնները:

«Նատադոմար»-ի առաջին 24 Էջերը կը գրաւեն Եոքի Էաչատրեանի սաօրագրաժ *«Կոստան Զարեան եւ իր “Նատադոմար”-ը»* խօրագրեալ յառաջաբանը: Գրական իրայատուկ կեանք ու ճակատագիր ունեցաժ Կոստան Զարեանի եայ գրականօթիւն մաւսթի բացաոիկ երեւոյթին անչրադառնալով Եոքի Էաչատրեան առաջին եերթին դիտել կաւ տայ, որ ոաւսերէն եւ մանաաւնղ ֆրանսերէն ստեղժագրօթիւններով երոպական դարասկիզբի գրականութեան իր գորժօն մասնակցօթիւնը բերելէ եաջ մայրենիով սաեղժագորժաժ այս գրագէտը, *«Ինչպէս իր գրականօթիւնն է վկայում. իրեն գգում էր ոչ միայն եաչ, այլեւ եամաշխարհային մշակոյթի ներկայացուցիչ»*:

ՀԱՅԿԱՏԱՆԻ ԲԵՐԵՏԻՆԻ ՊՈՏԱԹԵԱՐԻՍ

ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆ

ՆԱՎԱՏՈՄԱՐ

Կազմը, տաշարակը եւ խօրագրօթիւնները գրի
ոռքը իւր շանդաւ

1999
ՍԵՐԳԻՍ ԷԴՅԵՆԸ
ԵՐԵՎԱՆ

Ապա, յառաջաբանին հեղինակը կը շեշտէ, որ արեւմտահայ գրական սերունդի մը (Ղ. Վարուժան, Յ. Օշական, Գեղամ Բարսեղեան, Անարոն եւ այլք) հետ ճամբայ ելած Կոստան Ջարեան, կարճ շրջան մը Գեղամ Բարսեղեանի եւ Հրանտ Նազարեանցի կողմէ ֆրանսերէնէ հայերէնի թարմանուել է ետք, *«իր կեանքի հնգագայ ընթացքում հիմնականում ընդունել արեւելահայ լեզուն եւ մտածողութիւնը»*, միաժամանակ օգտուելով արեւմտահայերէնի լեզւամտածողութենէն, իմաստային շեշտադրութենէն ու բառապաշարային առանձնայատկութիւններէն, երբ արեւելահայ խօսքի պարզութիւնը, ժուրվրդայնօտակցական լեզուի իրայատկութիւնն ու պատկերային հարստութիւնները գումարած արեւմտահայերէնի օժանդակ երանգներուն՝ ստեղծած է իր նոյնքան առանձնայատուկ լեզուն:

Այս ընդհանուր սահմանումներէն ետք, էնորի Խաչատրեան կ'անդրադառնայ տարբեր ժողովուրդներու եւ մշակոյթներու հետ Կոստան Ջարեանի ունեցած կենդանի յարաբերութեանց գեղարուեստական ու իմացական անդրադարձներուն, որոնք մեծապէս կը նպաստեն Կոստան Ջարեանի գեղարուեստական մտածողութեան եւ աշխարհայեացքի ձեւաւորման մէջ *«իրեն ոգեկան ոլորտ եւ լեզուամտածողութեան բարձրագոյն համակարգ, վերջապէս, իրեն ներաշխարհ, անհատականութեան դրսեւորում ու նկարագիր»*:

Այնուհետեւ, Կոստան Ջարեանի գրական ու հանրային գործունէութիւնը բնութագրելով Ենորի Խաչատրեան յաջորդ լջերով կը ներկայացնէ իրերսւյաջորդ հեռուեալ հանգրտանները, – 1910-1922, 1922-1924, 1924-1960 եւ 1961-1969, որոնք, իրենց կարգին, կը կազմեն *«Նաւարումար»*-ի նախապէս նշուած բովանդակութիւնը:

Առաջին բաժինը կը կեդրոնանայ Կոստան Ջարեանի հայ գրականութիւն մուտքին եւ անոր յաջորդած աւելի քան տասը տարիներուն, երբ Պոլսոյ հայ ու օտարալեզու մամուլի լջերուն կը սկսին հրատակուիլ երիտասարդ գրագէտին ֆրանսերէն ստեղծումներն ու թարգմանաբար հրաձգուած հայերէն արտատպումները: *«Նաւարումար»*-ի *«Ծառը իր արմատն է փնջոտում»* առաջին բաժինով հրաձգուած այս հանգրտանը այն տասնամեակն է, երբ Կ. Ջարեան ստորագրութիւնը նախ կը յայտնուի *«Ազատամարտ»*-ի էջերուն, ապա 1914ի Յունուարին հրատարակուիլ սկսած *«Մահեւան»*-ի, *«Բարձրագոյն»*-ի եւ ջրական այլ հանդէսներու էջերուն: Գրականագիտական հարցեր ու շարժումներ վերլուծող յօդուած, նամակ, գրախօսական, տեսաբանական ուղեւոր, արձակ բանաստեղծութիւն եւ տպագրութիւններ լջ ի մի խմբած *«Ծառը իր արմատն է փնջոտում»* անուն այս բաժինը (33 անուն գրութիւն), որ գրական զանազան հարցերու եւ միւսերու գուգահեռ նաեւ կը բացուի գեղանկարչութեան, թատրոնի եւ իմաստասիրութեան սյուսներուն, կը յաջողի կազմել ամբողջական դիմանկարը բանաստեղծ ու մտաւորական երիտասարդ գրողին այդ օրերու հետաքրքրեանց, ապրումներուն ու ըմբռնումներուն:

Եր յաջորդէ 1922-1924 կարճ ժամանակաշրջանին թուրքին լանձնուած 13 գրութիւններէ կազմուած *«Արարապեան դաշտում»*-ը, որ Նոր Հայաստանի, այսինքն՝ Խորհրդային Հայաստանի հանդէպ խանդավառութեամբ, հաւատքով եւ նուիրումով ձեւաւորած ապ-

րումներ ու խոհեր կը մկտեղէ: Թատրոնին եւ գեղանկարչութեան յատուկ կարեւորութիւն բնծայած այս քաժինը կ'աւարտի եղինակին վաքղագոյն երազին վերագումին եւս, երբ զաժան իրականութիւնը կը դառնայ անտանելի եւ **«Հայաստանում ապրելը գրողի համար հեղուհեղ զառնում է աւելի ու աւելի դժուար»**:

«Մերի յաւիտենական մամբողջը» խտրագրեալ երկորդ գլուխը հաստորին, որ կը գրաւէ **«Նաւադումար»** ին առիծի քաժինը (էջ 215-534), կը քաղկանայ սարքեր նկարագիր ունեցող կարճ, միջին եւ քնդարձակ 38 գրարիւններէ, որոնք 1924-1961 տարիներուն բողբին յանձնուած են Կոստան Զարեանի Խորեքդային Հայաստանին հեռանալն ետք: Անաւոր տագնապներէ ետք **«Հոգեւոր Հայաստան»**ի գաղափարին կառչած մտաւորական-արուեստագէտ գրողին վերոնշեալ գրութիւնները կարելի է սեպել իմաստասիրական ու գեղագիտական երանգներով յագեցած խոհագրութիւններ, որոնց միջոցաւ Կոստան Զարեան կը ծգտի կերտել նոր հայտ տիպարը, որուն մասին խօսելով կը գրէ. **«Հայ ազգը պէտք ունի թէ զենքով կռուող հերոսների եւ թէ մանաւանդ միւստոր ազնուական դասի: Այն, որ ես անուանում Արարադեան մարդը: Նոր այդ հայը, որ կամ պիտի վերագործի իր հախարրիստոնէական, միթրայական առաքելութիւնները, կամ պիտի անհետանայ»**:

«Նաւադումար»ը կազմած յիսնամեակի մը բերքահաւարին վերջին քաժինը ծելով մը կ'առնչուի Կոստան Զարեանի կեանքի վերջին տասնամեակին Խորեքդային Հայաստան վերադարձն ետք: 1961-1969 երեւանեան տարիներուն խորեքդային մամուլի էջերուն հրատարակուած գրութիւններուն թելադրուած ըլլալու իրողութեամբ պայմանաւոր կեղծիքն ու պարագայականութիւնը նկատի առած՝ հաւորին խմբագիրը այդ շրջանին ստորագրուած բերքէն կ'առանձնաձնէ դասախօսութիւն մը՝ Լեօնարտօ տա Վինչիի մասին, **«Նաւադումար»**ի վերջին մէկ քաժինը եւ **«Տեղի, ժամանակի եւ գրողի մասին»** տեսարանական մէկ յօդուածը:

«Կոստան Զարեան»ի **«Նաւադումար»**ը կը փակուի ամենայն բժախնդրութեամբ եւ աւաղեմական լրջութեամբ Եւրօի Խաչատրեանի կազմած **«Ծանօթագրութիւններ»** եւ **«Անուանագանկ»** օգտաշատ քաժիններով, որոնք յաւելեալ հարստութեամբ մը կը պսակադրեն մեծամուն գրագէտին այս նորագոյն հատորը:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ՀԱՆՐԻ ՎԵՐՆԵՕՅ ՖՐԱՆՍԱՅԻ ԳԵՂԱՐՈՒՆՍՏԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ԱՆԴԱՄ

4 Դեկտեմբերին, ֆրանսական «*Ֆրանս փրենս*» գործակալությունը ծառայուն յօդուածով մրանգրադարծած է հայ նշանաւոր քեմադրիչ Հանրի Վերնէօյի ակադեմիկոս ընտրութիւն:

Շարժապատկերի աշխարհին մէջ իր յիսնամեայ գործունէութեան համար, Հանրի Վերնէօյ Ֆրանսայի Գեղարուեստի Ակադեմիային մէջ պաշտօնապէս իր տեղը գրաւեց, 6 Դեկտեմբերին տեղի ունեցած հանդիսաւոր արարողութենէ մը ետը:

«*Մեղեդի ընդսպասկին*», «*Միկիլիագիներու ընթանիքը*», «*Մայրիկ*» եւ այլ հանրայայտ ժապաւեններու հեղինակը այժմ Ֆրանսայի Գեղարուեստից Ակադեմիայի «40 անծահներ»-էն մէկն է եւ երկրորդ հայ ակադեմիկոսը՝ անցեալ տարի մահացած Գառգուէն ետը:

Հանրի Վերնէօյ (աւագանի անունով Աշոտ Մալաքեան) ծնած է 15 Հոկտեմբեր 1920ին, Ռոտտտոյի մէջ (Թուրքիա): Հայկական ջարդերէն ճողոպրելէ ետը, անոր ընտանիքը 1924ին հաստատուած է Մարսէյ:

Իր երկարատեւ գործունէութեան ընթացքին Հ. Վերնէօյ աշխատած է Ժան Կապլէնի, Ալէն Տրունի, Ժան-Փօլ Պլեյնոնոյի եւ Լինօ Վենիուրայի նման նշանաւոր դերասաններու հետ: Իր գործերուն ամբողջութեան համար Հանրի Վերնէօյ 1992ին արժանացած է Ֆրանսական Ակադեմիայի մեծ

մրցանակին, իսկ 1996ին՝ պատուոյ «Կեալ» մրցանակին: Ճամբեայ Հանրի Վերնէօյ տակաւին կը շարունակէ իր աշխատանքը:

ԳԻՒՄՐԻՆ ԿԸ ՊԱՏՈՒԷ ՀԱՐԼ ԱԶՆԱԴՈՒՐԸ

1988ի երկրաշարժի աղետէն ետը Շարլ Ազնաւուրի ցուցաբերած քարոյական ու նիւթական աջակցութիւնը գնահատելու համար, Գիւմրին որոշած է պատուել աշխարհաեռչակ երգիչն ու մեծ

հայը՝ Գիւմրիի Աստղի հրապարակի կեդրոնը գտնուող Յաղրանակի կամարի ներքեւ տեղադրել տալով անոր 4.5 մկրք բարձրաբեւոյն պղնձածոյլ արձանը:

Գիւմրիցիներու սրտագին երախտագիտութեան արտայայտութիւնը ըստ արժանոյն բարգձմանելու համար, պատուանդանի տեղադրման օգտին արդէն կատարուած են շինարարական-նախապատրաստական ծաւալուն աշխատանքներ: Նախատեսւած է նաեւ երեսապատել պէշոնէ յաղրակամարը եւ բարեկարգել աւ գեղագիտական մտայնողացման համաեւունչ դարձնել յարակից տարածքը:

Մտայնացման եւ Շարլ Ազնաւուրի արձանի հեղինակն է քանդակագործ Սամուէլ Պետրոսեան, որուն յղացած արձանին մանրակերտը նախապէս արժանացած է մեծանուն երգիչին հաւանութեան:

**ԱԶՆԱՒՈՒՐԻ
ՀԱՄԵՐԳԷՆ
ԳՈՅԱՑԱԾ Է
825 ՀԱԶԱՐ ՏՈՒԱՐ**

Դեկտեմբեր 13ին, Փարիզի մէջ տեղի ունեցած է աշխարհա-հռչակ երգիչ Շարլ Ազնաւուրի «*Ս. Մնունդ՝ Հայաստանի երեխաներուն*» բարեսիրական համերգը, որուն ներկայ գտնուած են նախագահներ Ժազ Շիրաք եւ Ռոպերթ Բոչարեան՝ իրենց տիկիններով, Ամենայն Հայոց Գարեգին Բ. Հայրապետը, Փարիզի քաղաքապետը, բազմաթիւ պատգամաւորներ, Սերակոյտի անդամներ, ֆրանսացի եւ ֆրանսահայ քաղաքական գործիչներ:

Համերգի ընդմիջութիւն, Հայաստանի աւ Թրանսայի նախագահները, ինչպէս նաեւ Վեհափառ Շ. Ազնաւուրի հետ ունեցած են հանդիպում մը, սրբունքացքին Ռոպերթ Բոչարեան իր երախտագիտութիւնը յայտնած է աշխարհա-հռչակ երգիչին՝ իր այս բարեսիրական քայլին աւ յարատեւօրէն Հայաստանին օգտակար հանդիսանալուն համար:

Համերգէն ետք, Շ. Ազնաւուր տուած է ընթրիք մը, որուն ներկայ գտնուած են զանազան երկիրներէ ժամանած սփիւքաճայ բարերարներ:

Երեկոյի ընթացքին հանգանակուած է 625 հազար տոլար. իսկ համերգին հասոյքը եղած է 200 հազար տոլար:

Զոյգ ձեռնարկներէն գոյացած 825 հազար տոլար գումարը պիտի կրկնապատկուի Ընկերային Ներդրումներու Հիմնադրամին կողմէ եւ պիտի տրամադրուի Հայաստանի ներքաշարժի գօտիի դպրոցներու շինութեան:

ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ՏԱՄՆՕՐԵԱԿ՝ ՖՐԱՆՍԱՅԻ ՏՐՈՒՐ ՆԱՀԱՆԳԻՆ ՄԷՋ

Անցեալ տարեվերջին, Ֆրանսայի կեղրոնական շրջաններէն մէկուն՝ Տրոմ Գահանգին մէջ, Հայաստանի դեսպան Լ. Նալպանեան բացումը կատարած է հայ մշակոյթի տասնօրեակին, ի ներկայութեան տեղացի բարձրաստիճան պատասխանատուներու, ծերակոտականներու եւ պատգամաւորներու:

Բացումէն ետք, Երեւանի Հենրիկ Մալեանի ւանդան քաւորներ ներկայացուցած է Յ. Թումանեանի բեմաներով մանրապատումներ, արժանանալով հանդիսատեսներու ջերմ գնահատանքին:

Երեկոյեան, Տրոմի մայր եկեղեցիին մէջ, հայ երաժիշտներ մօտ վեց հարիւր ունկնդիրներու համար նուազած են հայ դասական, ժողովրդական եւ ժամանակակից երաժշտութենէն քաղուած գործեր:

Հայ մշակոյթի տասնօրեակը կազմակերպուած է Արեւելք-Արեւմուտք վառատօնի ծիրէն ներս՝ Ֆրանսայի եւ Հայաստանի մշակոյթի նախարարութիւններու, Եւրոպական Միութեան, ֆրանսական տեղական իշխանութիւններու եւ Հայաստանի դեսպանութեան նախաձեռնութեամբ:

Մշակութային ձեռնարկներ տեղի ունեցած են նաեւ Տրոմի տարբեր շրջաններուն, ինչպէս նաեւ՝ ֆրանսական այլ քաղաքներու մէջ:

ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐ՝ ՆՈՒԻՐՈՒՄԾ ԿԻՒԿԻՈՅ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԱՐՑՆԵՐՈՒՆ

7-10 Հոկտեմբերին, Երեւանի մէջ կայացած է «*Մշակութային կամուրջներ, դարերու փոխկանչ*» խորագիրով համագումար մը, որ շօշափած է Եւրոպական հայկական մշակութային կապերն ու անդրադարձները:

Այս շրջագիծին մէջ, 9 Հոկտեմբերին, Հայաստանի պետական պատկերասրահին մէջ տեղի ունեցած է 1016 13րդ դարերու Կիլիկեան Հայաստանի պատմական մշակութային հարցերուն նուիրուած գիտական համագումար, նախաձեռնութեամբ՝ Հայաստանի արտաքին գործոց, մշակոյթի, երիտասարդութեան հարցերու եւ մարմնակրթութեան նախարարութիւններուն եւ ծովային հեռագոտութիւններու «Այաս» ակումբին:

Բանախօսները իրենց ելույթներու ընթացքին անդրադարձած են Կիլիկիոյ հայկական պետականութեան ակումբներուն, քաղաքական, տնտեսական եւ մշակութային յարաբերութիւններուն:

Բնա անոնց, Կիլիկեան Հայաստանը համարուած է ծովագնացութեան եւ առևտուրի կեդրոն, ունեցած է երկու մեծ նաւահանգիստներ՝ Կորիկոս եւ Այաս, ինչպէս նաեւ առևտրական սերտ կապեր՝ արեւելեան եւ արեւմտեան դրացի երկիրներուն հետ:

Պատմական գիտութիւններու քննադատ Արմէն Այվազեան անդրադարձած է ինքն եւ միջնադարեան Հայաստանի զինուորական պատուոյ վարքականոնի

նիմնադրոյքներուն: Երևանի պետական համալսարանի հայ արուեստի պատմութեան եւ տեսութեան ամպլիոնի վարիչ Լ.Էոն Չաքաւրզեան իր խօսքին մէջ ըսած է, թէ Կիլիկիոյ մէջ հայկական պետականութեան հաստատումով՝ 11-13րդ դարերուն սկսած է մշակութային վերածրնունդի զարաշրջանը:

Ան անդրադարձած է Կիլիկիոյ մանրանկարչութեան դպրոցին եւ ըսած՝ թէ հայկական մանրանկարչութեան վրայ գգալի է արեւմտեան արուեստին ազդեցութիւնը, որ վատտ մըն է Կիլիկիոյ եւ արեւմտեան երկիրներուն միջեւ եղած մշակութային կապին:

Համագումարին կարդացուած են նաեւ գեկուցումներ «Պոխադրամիջոցներու արտագոյումը ժայռապատկերներուն մէջ» եւ «Չուրի պաշտամունքը Հայաստանի մէջ» թեմաներով:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՍԻՆ ՍԵՄԻՆԱՐ՝ ԴԻՐԱՆԱԿԱՆ ՄԻՆԹԻՐ ՔԱՂԱՔԻՆ ՄԷՋ

15էն 17 Դեկտեմբերին, գերմանական համալսարանական քաղաքներէն մէկուն՝ Միւնխէրի մէջ գտնուող «Ֆրանց Հիթլ» տան մէջ սեղի ունեցած է սեմինար մը, որ կրած է «Ճամբորդական նպաստակէտը՝ Հայաստան» վերնագիրը: Սեմինարը ընդգրկած է դասախօսութիւններ Հայաստանի արուեստին, ճարտարապետութեան, լեզուի եւ գրականութեան, ինչպէս նաեւ՝ Հայաստանի այսօրուան հարցերուն մասին: Չեռնարկը կազ-

մակերպած էր Շրուրկարսի մէջ գործող «Աստուծաշնչական ճանապարհորդութիւններ» գրասենեակը:

Գրասենեակի ղեկավարներէն էր իշխող Ռ.Եփեքեմով յայտնած է, թէ Հայաստանի մէջ քրիստոնէութեան պետական կրօն հրոշակման 1700ամեակին առիթով իրենց ծրագիրներուն մէջ իրենք ընդգրկած են Հայաստանը՝ «այս շատ հետաքրքրական երկիրը մարդոց ծանօթացնելու համար»: Ան անցուցած է, թէ եօթեայ համագումարին մանակցողները մեծ հետաքրքրութիւն ցուցաբերած են ոչ միայն Հայաստանի անցեալին, այլեւ՝ ներկային նկատմամբ:

Էասախօսած են Պերպէշ Տիւմշէր «Վաղ քրիստոնէական վկայութիւններ», Մարգրիտ Հալսնազարեան՝ «Հին հայկական ճարտարապետութիւն եւ արուեստ», Բաֆֆի Բանդեան՝ «Լեզու եւ գիրքականութիւն» եւ «Ցեղասպանութեան, տարագրութեան, ինքնահաստատման միջեւ, Հայաստանն այսօր» եւ Արմայ Արդ. Ներսիսեան՝ «Երեկոյեան ժամերգութիւնը հայկական ժիտակարգին մէջ» «Իշխանութեան հերքագայութեան մեր առանդոյթի պահպանումը» ու «Հայոց եկեղեցին» թեմաներով:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՐԴԵԳԻՆ «ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ»

Հայաստանի կարգ մը հանրային դպրոցներու իններորդ դասարանի աշակերտները փորձառական շրջանի մը համար կը հետեւին Հայ Դատի պատմութեան դասընթացներու՝ իբրեւ դասագիրք օգտագործելով Դեկտ.

Ռուբինա Փիրամեանի պատ-
րաստած **«Հայկական Հարցի
պատմություն»** գիրքը:

«Լեռներս, այս նիւթը դառա-
ւանող ուսուցիչներու նախա-
պատրաստութեան համար Հա-
յաստան այցելած է գիրքին հեղի-
նակը, որ մամուլին յայտնած է, թէ
այս գիրքին հրատարակութեան
նպատակն է հայ պատանին իրա-
զեկ դարձնել հայ ազգի արժ. քնե-
րուն, իր ինքնութեան, նկարագի-
րին ու պատմութեան դասերուն,
պատմական իրաւունքներուն եւ
պահանջներուն:

Դասագիրքը կ'ընդգրկէ Հայ
Դատի բոլոր հանգրուանները՝
ծնունդէն մինչեւ մեր օրերը: Ան
հանգամանօրէն անդրադարձած է
յատկապէս ցեղասպանութեան եւ
գայն քննութեան առարկայ դար-
ձուցած է ոչ միայն իբրեւ ազգա-
յին, այլեւ՝ իբրեւ համամարդկային
հարց: Գիրքին մէջ համառօտ կեր-
պով ներկայացուած են նաեւ այլ
ցեղասպանութիւններ:

Հեղինակը բնդգծած է, թէ
Հայկական Յեղասպանութիւնը
կը դասաւանդուի իբրեւ եփմք հա-
յոց պահանջատիրութեան, իբրեւ
Սփիւռքի պատմութեան եւ սփիւռ-
քահայ մտայնութեան սկզբնադ-
րիւր ու իբրեւ անկլինադարձային
իրադարձութիւն, որ տակաւին
վերջ չէ գտած եւ կը շարունակուի
ու իր մնայուն ազդեցութիւնը կը
գործէ հայոց մտայնութեան եւ աշ-
խարհընկալման վրայ: **«Հայ Դա-
տը համայն հայ ժողովուրդի
դասըն է, եւ անոր լուծումը պէտք
է մտահոգէ իւրաքանչիւր հայ»**
աւելցուցած է Ռ. Փիրամեան:

Հեղինակը րսած է նաեւ, թէ
դասագիրքին պատրաստութեան
մտայնացումը կրթութեան եւ գի-
տութեան նախկին նախարար
Լեւոն Մկրտչեանին կը պատկա-

նի, իսկ անոր պատրաստութեան
մէջ մեծ ուժանդակութիւն ցուցաբե-
րած են պատմաբաններ Լենդրուշ
Խորշոդեան, Վալտէր Դիլոյեան,
Արամ Նազարեան, Առաքել Գիւլ-
բուդաղեան եւ ուրիշներ:

Հրատարակութենէն առաջ,
գիրքը քննարկուած է Գիտութիւն-
ներու Ազգային Ակադեմիայի,
Երեւանի Պետական Համալսա-
րանի պատմութեան բաժանմուն-
քի եւ հայոց պատմութեան դասա-
գիրքերու յանձնախումբին կողմէ:
Գիրքը հրատարակուած է Հայ
Կրթական Հիմնարկութեան եւ յու-
նահայ բարերար Յարութիւն Սա-
րաճեանի մեկենասութեամբ:

ՀԱՀԱՆԴՈՒԽՏ ՊԱՐԳԵՒԱՏՐՈՒԵՑԱԼ «ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՅ» ՀՔԱՆՀԱՆՈՎ

Հինգշաբթի, 7 Դեկտեմբերի
երեկոյեան, Պուրճ Համուտի «Յ.
Տէր Մկրտնեան» բառերաարանին
մէջ, «Համազգային»ի Լիբանանի
Շրջանային Վարչութեան կազմա-
կերպութեամբ տեղի ունեցաւ Լի-
բանանահայ բանաստեղծ, արձա-
կագիր եւ լրագրող Շահանդուխտի
նովորում մեծարանքի երեկոն,
մշակութասէր խումներամ հասա-
րակութեան մը ներկայութեամբ:

Երեկոն սկսաւ Շահանդուխտի
կեանքը եւ մտաւորական-քնկերա-
յին գործունէութիւնը ներկայաց-
նող սահիկներու եւ վաւերագրա-
կան կարճ ժապաւնի մը ցուցադ-
րութեամբ, որմէ ետք բացման
լսօսքը արտասանեց Տիկ. Սեդա
Խորշեան:

Գերայուսատական կարճ մատուցում է մի ետք, բեմ բարձրացաւ օրուան քանախօսը՝ Օր. Գեղանի Լքիեմեզեան, որ Պարճ Համուտ ծնած ևւ անոր հետ նոյնացած Շահանդոյստի մանկութիւնը, պատանութիւնը, երիտասարդութիւնն ու ծնողները ներկայացնելէ ետք, ճանրամասնօրէն անդրադարձաւ մեծարեալ գրագիտութիւն 40 տարուան լրագրական, գրական և հասարակական գործունէութեան՝ սուսնծնագներով Շահանդոյստի 19 գիրքերու մէջ իր ուշադրութիւնը գրաւած պատմութիւններն ու բանաստեղծութիւնները:

Հայ գիրի հանդէպ Շահանդոյստի բացառիկ սէրն ու պաշտամունքը արտայայտող ընդգրծումներ կատարելով՝ քանախօսութիւն նաեւ նշեց անոր շուրջ 4000 յօդուածներն ու լրագրական էջերը, ցրուած՝ «Այգ»ի, «Ազդակ»ի, «Հասկ»ի, «Բագին»ի և «Էրազմ»ի էջերուն:

Ապա խօսք առաւ Էլիբանանի Հայոց բեմի առաջնորդ Գեղամ Եսլա. հաշերեան, որ բարձր գնահատելէ ետք Շահանդոյստի վաստակն ու մշակութային և հասարակական գործունէութիւնը, Սեօի Տանն Կիլիկիոյ Արամ Ա. Կարաղիկոսի անունով Շահանդոյստը պարգևատրեց «Մեսրոպ Մաշտոց» շքանշանով:

Հանդիսութեան աւարտին խօսք առաւ պարգևատրեալը, որ իր երախտագիտութիւնն ու շնորհակալութիւնը յայտնելէ ետք, այս ճշունարկը նկատեց իր անձին ընդմէջէն հայ մշակոյթին ուղղուած մեծարանք:

Հանդիսութեան աւարտին Շահանդոյստը ընդունեց ներկաներուն շնորհաւորութիւններն ու բարեմաղորտութիւնները:

«ԿԵԱՆՔԻ ՀՂԹԱՆ» ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ԵՐԳԱՐՈՒԵՍՏԻ ՀԱՐԱԶԱՏ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒՄԸ

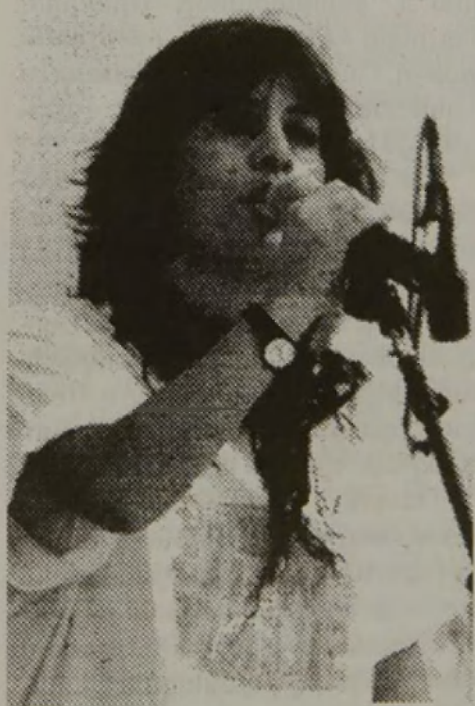
Լոս Անճելըսի «Գառնի» հաստատութեան կողմէ վերջերս երապարակ հանուած է երգչուհի Բարիկ Նազարեանի 14 երգերով համալրուած խտաստիկը (C.D.):

Բարիկ Նազարեան ծնած է Իրան: 16 տարեկանին ընտանիքին հետ ներգաղթած է Հայաստան, ուր ուսանած է քիմիագիտութիւն, միաժամանակ ուսումնաւորելով հայ ացգագրական երգերու բնագաւառը: 1981ին կը հաստատուի Լոս Անճելըս, ուր կը ելծնէ «Գորանի անսամպլ»ը, և կը կազմակերպէ հայ աւանդական ու ժողովրդական երգերու համերգներ: Ելոյթ կ'ունենայ

Լոս Անճելոսի Քաղաքային Փառատօնին, ձայնառիւթի գանազան կայանները, եւ, 1999ին, Հռիփփոսի նշանաւոր համերգադաշտին վրայ:

Բարիկ Նազարեանի այս խտասալիկին 14 երգերէն 12ը մեկնաբանուած են բոլորովին առանձին. «ազաբլլա» թնով, այսինքն՝ առանց որեւէ նուագարանի ընկերակցութեան:

Հոն իրարու կը յաջորդեն «Նանի բաբօ, կարգէ գիս», «Էլիմար», «Խիօ-խիօ», «Կանչէ կոունկ», «Կարաւր բուս», «Հէրուր, հէրուր», «Քէլէ լաս», «Ննմգարէ», «Հոյնար», «Նարեանար», «Գողթնի քնարք», «Փախիր այծեամ» երգերը: Խտասալիկին վերջին կտորը ինքնին առանձին համերգ մըն է կարծես, «Հարսանեկան» ընդհանուր անուան տակ, ուր երգչուին կ'երգէ, հարսանեկան գոարը ու ժուրվորդային երգերու փունջ մը, ընկերակցաբեամբ տուաւուկի, շտիի եւ դեպի:

Բարիկ Նազարեան իր այս ձայնապնակը անուանած է «Կեանքի շղթան» եւ իր երգերուն իբր խորհրդանիշ ընտրած է նոան հատիկը, որ սիրոյ, մաքրութեան եւ հաւաքատարեան խորհրդանշանն է:

...ԵՒ

«ՏՕՆԱԽԱՐԱՌԻԹԻՒՆ»Ը

Նիւ Եորքի մէջ, երաժշտագետ Մարկօ Տիլլամոնիի նախաձեռնութեամբ, Նոյեմբերին հրապարակուած է «Տօնախմբութիւն» խտասալիկը, որ կ'ընդգրկէ հայ ժամանակակից կին յօրինողներու՝ Տիան Չուլպազեանի, Կրասիս Հերպէեանի, Ալիսիա Թէլլզեանի եւ Գոնարիկ Ղազարեանի դասական *էթիպներ*ն եւ *պարոք* պարեղանակներն բաղադրած գործեր:

Խտասալիկին հրապարակումը կը նպատակադրէ, օժանդակել Հայաստանի մէջ ապրող կիներու առողջապահութեան կապուած խնդիրներան: Այդ իսկ պատճառով, խտասալիկի ամբողջ հաւոյրը պիտի տրամադրուի այդ նպատակին:

ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒԱԾ Է ԱՆՆԱ ՆՇԱՆԵԱՆԻ «ԱՆՈՅՇ»Ի ԽՏԱՍԱԼԻԿԸ

Լոս Անճելոսի մէջ հրապարակուած է օփերայի երգչուի Աննա Նշանեանի (Մորաեւեան) խտասալիկը, նուիրուած իր 50ամեայ փառաւելին:

Կը ներկայացուի Յովհաննէս Թումանեանի «Անոյշ»ի կատարումը 1982ին, Փասատինայի մէջ:

ANNA NSHANTIAN

Սոյն ելույթին Աննա Նշանեան ստանձնում էր Անոյշի դերը:

Եզիպտոս ծնած երգչուհին փոքր տարիքին Գալուստեան վարժարանին սկսեալ երգած է հատուածներ «Անոյշ» օփերային, ապա մտած է երգի առաքել: Աննա Նշանեան երգած է Երեւան, Մոսկուա, Երասպայի ու Միջին Արեւելքի գանազան երկիրներ, Աւստրալիա եւ Մ. Նահանգներ:

1967ին, Յովհաննէս Թումանեանի ծննդեան 100ամեակին նշուիլուամ տօնակատարութիւններու ընթացքին ան հանդիս եկած է Անոյշի դերով, որուն համար Հայաստանի իշխանութիւնները գինք պարգևատրած են «Աստուկաւոր երգչուհի» կոչումով: Արժանացած է նաեւ Motion Picture Council of California-ի կողմէ «Օփերայի հռչակաւոր երգչուհի» տիտղոսին:

...ԵՒ

ԾԱՂԻԿ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆԻ ԵՐԳԱՊՆԱԿԸ

Արեւրի մէջ, իր կարգին, երգչուհի Ծաղիկ Գազանճեան իրապարակ հանած է եայկական երգերու իր խտասալիկը, մօտաւորապէս մէկ ժամ տեւողութեամբ, որուն մաս կազմում են Կոմիտասի, Արմեն Տիգրանեանի, Բարսեղ

Կանաչեանի, Ռոմանոս Մելիքեանի եւ այլ երգահաններու ստեղծած տաանութ երգեր:

Ծաղիկ Գազանճեան արիեստաւարժ երգչուհի մըն է, որուն այս խտասալիկին մէջ, երգչուհիին զաշնակի վրայ ընկերակցած է յայն դաշնակահար Եսրդոս Ֆիլատիֆեան:

Ծաղիկ Գազանճեան իր երաժշտական ուսումը ստացած է պարմանուհի տարիքին, Արեւրի Ազգային Երաժշտանոցին մէջ, որմէ շրջանաւարտ ելած է գերազանց նիշերով ու բարձրագոյն զնահատանքներով:

Ան իր երաժշտական ուսումը շարունակած է Հռոմի Սանդա Չէլիլիա Ակադեմիայի եւ նոյն քաղաքի Օփերա Ռեպլի մէջ, ուր գարգացուցած է նաեւ օփերայի իր դերասանական շնորհները:

Արեւր վերադառնալով, վարստնական բուականներու սկիզբը, առանց դժուարութիւններու ընդունում է Ազգային Օփերա-Լիի իրի Բեմի խառնաշաղկ եաստատութեան ներս, ուր բազմիցս երգած է հանրածանօր Դիագոսօ Փոչինիի «Լա Գոլէմ»-ը, «Թուրան-տոթ»-ը, Շարլ Կոմենի «Խառնար»-ը օփերաներուն եւ Դիագլֆի Աերտիի «Քէրմիէմ»-ին մէջ:

Արեւրի մէջ գործակցած է պետական եւ անտանի այլ նուագախումբերու հետ: Յունաստանէն եւ Կիպրոսէն գատ, ան անհատական ելոյթներ տուած է նաեւ արտասահմանեան կարգ մը հայաբնակ երկիրներու մէջ, ինչպէս Սուրիա, Լիբանան, Արժանքին, Մ. Նահանգներ, Կիպրոս եւ Գանատա:

Ծաղիկ Գազանճեան նաեւ երաժշտութիւն դաստանողած է Արեւրի Ազգային Երաժշտանոցին մէջ եւ իր մասնակցութիւնը բերած Յունաստանի գեղարուեստական առաջնակարգ դասական երաժշտութեան վառատօններուն:

ՆՈՐ ԱՆՈՒՆ ՄԻՆ ԿԱՐԻՆ ՕՀԱՆԵԱՆ

Կարին Օհանեան՝ «Գարսեմ»-ի դերին մեջ

1999-2000 թատերաշրջանին Փարիզի «Օֆերա-Դոմիք»-ի բեմահարթակին փարիզեան երաժշտաւէր հասարակութեան մեծ յաջողութեամբ ներկայանալու ետք, Եւրիտատարդ երգչաւի Կարին Օհանեան յատուկ երաւիք մը ստագած Լ. Վիեննայի «Ֆոլքսօփեր» օֆերային՝ իր գեղեցիկ ձայնին եւ կատարողական վարպետութեան համար:

Երիտասարդ տարիքէն մէկ, աւելի մրցանակներու արժանացած Կարին Օհանեան ծնած Լ. 1971ին, Պոլիս: Տակաւին մահուկ՝ ծնողքին հետ կը տեղափոխուի Ֆրանսայի հարաւոր Նիս: 16 տարեկանին կը յաջողի մուտք գործել Նիսի Ազգ. երաժշտանոցը, ուր ի յաշտ կը բերլ երաժշտական իւրայատուկ քննունակութիւններ: Համալսարանական ուսման գուգակնեո՝ կը շարունակէ իր երա-

ժշտական կրթութիւնը եւ 1993ին ա 1994ին կը շահի երաժշտական իր առաջին գոյգ մրցանակները: 1994ի ամբան կը մասնակցի մէկ աւելի նշանաւոր երաժշտ-մասնագէտներու դասընթացներու եւ, իբրեւ Ալ.ն Ժուրարի երգչախումբի անդամ ու մեմակատարուի իր մասնակցութիւնը կը բերլ բազմաթիւ ծնունդներու:

1995ին Կարին Օհանեան կը դառնայ Պիզի մրցոյթի դափնեկիր: Նոյն տարին կը մասնակցի նաեւ Եքս-ան-Փրովանսի փառատօնին: Սակայն Կարին Օհանեան իր առաջին լարջ քայլերը կ'առնէ Նիսի Օֆերայի թատրոնին մէջ, երբ դերերգերով կը մասնակցի Շրաուսի «Էլեքթրա» ապա նաեւ Վերաի «Օպերո» օֆերաներան: 1996ին կը միանայ Փարիզի «Օֆերա

Համիք»-ին՝ իբրեւ դերակատար ու մեներգիչ, որուն հետ կ'արձանագրէ ուշագրաւ յաջողութիւններ, մեկնաբանելով Պիլզի, Շապերի, Կերշուինի եւ այլոց յօրինումները:

Կարին Օհանեան բացառիկ յաջողութիւն կ'արձանագրէ, Գարմէնի դերով, երբ կը մարմնաւորէ Պիլզի հաճանուն օֆերլինգը՝ զվաւոր Էրոտիկին կերպարը:

ԵՒ ԱՅԼ ԱՆՈՒՆ ՄԸ՝ ԻԶԱՊԵՒ ՊԱՅՐԱԳՏԱՐԵԱՆ

«Իզապէլ Պայրագտարեան երեսփոխ: Բոլորը կը խօսին Իզապէլի տաղանդին մասին: Կասկած չունիմ, որ հինգ տարիէն միջազգային աստղերու հոյին պիտի անցնի», կը յայտնէ Գանատական օֆերայի ընկերակցութեան նախագահ Ռիչըրտ Պարտչօ, որ Հանտլի «Յուլիոս Կեսար» օֆերայի ներկայացման մէջ Կոնստանտինոպոլի դերը վստահած էր Իզապէլին:

Արհեստավարժ ասպարէզով կենսաբոյժ այս երիտասարդուհին կեանքի ընթացքը անկլինադարձային հանգրտան մը քնակոխած է, երբ վերջերս, Լոս Անճելըսի մէջ, Փլասիտիօ Տոմինկոյի անուան Օֆերայի մրցոյթին, Եւրոպայի եւ Ամերիկայի առաջնակարգ երաժշտագետներէ կազմուած դատական մարմինի 12 անդամները խորապէս տպաւորելով առաջնութիւնը խլած է:

Նիւ Եորքի Արքեպիսկոպոս օֆերան, յառաջիկայ եղանակի Պրիլիոգի «Պէնպէնիս Զէլինի» օֆերայի սովորանոյի թեկնածուներու փորձառական ներկայացումէն ետք, երեք այլ արհեստավարժ սովորանոյներու փոխարին, նախընտրութիւնը տուած է Իզապէլին:

Չայնամարգուրեան իր ուսուցիչը՝ Սթիւարթը Համիքըն կը վկայէ. «Բնիկս փրայ Իզապէլ անվախ է», մինչ Պրատչօ իր կարգին կ'աւելցնէ. «Իզապէլ կը տիրապետէ կեդրոնական իրաւապաշտի կարողութեան փրայ: Այս է, որ զինք վերածած է արդէն հասուն սովորանոյի մը»:

Երգարանտի ասպարէզէն ներս իր հսկայաքայլ յառաջխաղացքին արքները, Իզապէլ առիթ չի փախցնէր ժամանակ տրամադրելու եւ ստորկելու եայելէն եկեղեցական շարականներ:

Անցեալ տարուան Չատիսին, Գերմանիոյ մէջ, Հանտլի «Յըլափի»-ի ներկայացումէն ետք, իր միօրեայ դադարը օգտագործելով, 6 ժամուան շոգեկառքի ճամբորդութենէն ետք Իզապէլ Պայրագտարեան հասած է աշխարհագրականօրէն ամենամօս այն քաղաքը, ուր հայկական եկեղեցական արարողութիւն մը տեղի պիտի ունենար: Մրանալով երգողներու դասուն, ամբողջ երեք ժամ ան երգած է եւ, արարողութեան աւարտէն ետք, դարձեալ վեց ժամ ճամբորդելով՝ վերադարձած է օֆերայի ներկայացման իր աշխատանքը շարունակելու համար:

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆԻ ՀԱՅՐԵՆԻ ՄՏԱԻՈՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՖՈՆՏ

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Հրապարակ ելան Հայրենի Մտաւորականութեան Ֆոնտի վերջին երեք հատորները՝

1.- Գէորգ Զահուկեանի Հայոց լեզուի տեսութեան եւ սլաւոմութեան հիմնահարցերը, 406 էջ, տպաքանակ՝ 600, խմբագիր՝ Ֆելիքս Մելոյեան:

2.- Մարդիս Զարութիւնեանի Հայ ոտասպելարանորիւն, 527 էջ, տպաքանակ՝ 1100, խմբագիր՝ Ֆելիքս Մելոյեան:

3.- Ալպէրթ Շարուրեանի Իրիզոր Զօհրապի կեանքի եւ գրական ժառանգութեան լչերից, 243 էջ, տպաքանակ՝ 1100, խմբագիր՝ Ֆելիքս Մելոյեան:

Երեք գիրքերն ալ լոյս տեսան Համազգայինի «Վահէ Սէթեան» տպարանէն, Պէյրութ, խնամուած տպագրութեամբ, գեղարուեստական ներկայանալի ձեւաւորումով, նկարիչ-ճարտարապետ Ռոմէօ Զուլհալեանի ձեռամբ:

1.- Առաջին գիրքը անուանի լեզուաբանին կեանքի ամբողջ արգասիքին ամփոփումն է. լոյս կը տեսնէ մեկենասութեամբ Համազգայինի Հայ Կրթական եւ Մշակութային Միութեան Գանատայի Շրջանին:

2.- Երկրորդը, որ կոչուած է մեծ բաց մը գոցելու Հայ գրականութեան ու բանասիրութեան մէջ, նոյնպէս արդիւնքը երկարամեայ աշխատանքի՝ լոյս կը տեսնէ մեկենասութեամբ Համազգայինի Հայ Կրթական ու Մշակութային Միութեան Ամերիկային Միացեալ Նահանգներու Արեւելեան Շրջանին:

3.- Գալով երրորդին, որուն հրատարակութիւնը կը դուզագիպի Մեծ Եղեռնի ճեմանակին, եւ որ կը ներկայացնէ նաեւ Զօհրապի կեանքին վերջին օրերը, լոյս կը տեսնէ նախաձեռնութեամբ Համազգայինի Հայ Կրթական եւ Մշակութային Միութեան Աւստրալիոյ Շրջանին ու մեկենասութեամբ Արքուհի Պողոսեանի (Սիւտնի) ի յիշատակ իր ամուսնոյն՝ Յակոբ Բոցար Պողոսեանի, եւ Ծերուն Աղամալեանի, Լիտա ու Նորայր Պահլաւունիներու եւ Զարութիւն ու Հիլտա Աղամալեաններու, ի յիշատակ իրենց կողակիցին ու մօր՝ Շուշիկ Աղամալեանի (Տօկեան):

Այսպիսով իր լրումին կը Հասնի Հայրենի Մտաւորականութեան Ֆոնտի ծրագիրը: Արգարեւ, Հաստատուած՝ 1993ին, Համազգայինի կեդրոնական Վարչութեան որոշումով, Ֆոնտը պարգեւատրեց ինը Հեղինակներ, ու այս վերջին երեքէն գատ Հրապարակ Հանեց Հետեւեալ գործերը.

4.- Զօրայր Խալափեան, «Վասիլ Մեծ, եւյ կայսր Բիւզանդիայի կամ Կնուկների թագաւորը» (վէպ), Հայպետսթանատարտի տպ., 1996 երեւան, 384 էջ, տպաքանակ՝ 2000, խմբագիր՝ Ֆեւիքս Մելոյեան:

5.- Արմէն Զարեան, Հայ նարտարայետութիւն, «Վան Արեան» Հրատարակչատուն, 1996 երեւան, 238 էջ, խմբագիր՝ Ե. Խաչատրեան:

6.- Վահան Թամարեան, Երջանագլու (պատմուածքներ), «Առեքեսում»-Անի Հրատարակչատուն, ԵՊՀ տպարան, 1997 երեւան, 201 էջ, տպաքանակ՝ 1600, խմբագիր՝ Մ. Դաւոյեան:

7.- Արմէն Մարտիրոսեան, Եարակոնց (քանաստեղծութիւններ), «Առեքեսում»-Անի Հրատարակչատուն, ԵՊՀ տպարան, 1997 երեւան, 76 էջ, տպաքանակ՝ 1600, խմբագիր՝ Զ. Ալոյեան:

8.- Վահան Տէր Ղազարեան, Արեւայադրամ (վիպակ), «Առեքեսում»-Անի Հրատարակչատուն, ԵՊՀ տպարան, 1997 երեւան, 96 էջ, տպաքանակ՝ 1600 խմբագիր՝ Զ. Ալոյեան:

Մրցանակակիր Վահագն Մուղնեցեանի Յուրիստիալ գմբէրները Հեղինակին կողմէ ետ քաշուած է աւելի ծաւալուն գործի մը մէջ ընդգրկուելու համար:

Այս բոլորը իրականացան շնորհիւ Համազգայինի Նրբջաններուն ու գրասէր անհատ նուիրատուներու նիւթական ներգրումին, որմէ գոյացաւ չուրջ 33,000 ամ. տուարի գումար մը, որ ամբողջութեամբ յատկացուեցաւ 9 մրցանակներու եւ 8 Հրատարակութիւններու:

Համազգայինի Կ. Պատգամաւորական Ժողովի (1998, Լիբանան) որոշումով վերջ կը գտնէր առանձին Ֆոնտի դրութիւնը, այս աշխատանքը մաս կը կազմէ միութեանս ընդհանուր Հրատարակչական ծրագրին:

Մեր խորին շնորհակալութիւնները բոլոր անոնց, որոնք իրենց բարոյական թէ նիւթական նպաստը բերին Հայրենի Մտաւորականութեան Ֆոնտին աշխատանքներուն:

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆԻ ԿՆԴՐՈՆԱԿԱՆ
ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

Յունուար 2001

ՇՆՈՐՀԱԿԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱՆՔ

UNE HISTOIRE DE L'ARMENIE

des origines à nos jours

*Janet Atechian, Imprimerie du Catholicossat
Arménien de Cilicie, Antélias - Liban, 2000, 260 page.*

ՀԱՅ ԳՊՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ՝ ՔՆՆԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԵԱՄԲ, ԵՐԵՐ ԽԱՊՈՐՈՎ

- ուսումնասիրություն -

Գոկտոբ Լ.Գ. Խաչերեան, Երեւան, Հայկական մատենադար Գալուստ
Կիզաբենկեան հիմնարկութեան, տպարան Անթիլիաս-2000, 371, 386, 767 էջ:

ՅԻՍՈՒՄԻ ՉԱՐՉԱՐԱՆՔՆԵՐ

- ճառերու հաւաքածոյ -

Թամար Տաւմապետեան, Լիզպոն-2000, 118 էջ:

ՅՈՒՇԻ ԾՈՒԷՆՆԵՐ

- յուշեր -

Ասրունի Սատուեան, Պէյրութ, 2000, 312 էջ:

ՏԵՍԱԿԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱՔԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՌՕՏ ԴԱՍԸՆԹԱՅՔ

- տեսական -

Շահէ Արք. Գառգարեան, Անթիլիաս-2000, 387 էջ:

ԻՄ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ՈՂԻՍԱԿԱՆԸ

- անդրադարձ -

Թորոս Թորանեան, «Գարուն», Երեւան-2000, 192 էջ:

ԾԻԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐ

- տեսական -

Ղեւոնդ Արք. Չեպեան, Անթիլիաս-2000, 133 էջ:

ԼԻՐԱՆԱՆ

Հատաձևաճառ 10.000 Լ.Ո.
Տարեկան բաժնեգիր 40.000 Լ.Ո.

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ

Տարեկան բաժնեգիր 40 Ամերիկեան տոլար

باكين

مجلة شهرية ، ادبية فنية وعلمية
المدير المسؤول
السيد ارني كارنيك قزانيان

PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE

Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN

Բ Ա Գ Ի Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԵՍԻ

Խմբագիր
ՊՕՂՈՍ ՍՆՍՊԵՆՆ

Խմբագրութեան անդամ
ՍԱՐԳԻՍ ԿՐԱՎՈՍԵԱՆ

Հասցէ՝

Centre Culturel SHAGHZOYAN
Bourj Hammad — Liban